

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI
İLETİŞİM SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜKETİM KÜLTÜRÜ SOSYOLOJİSİ

Umut YİĞİT

2501150311

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Nurdoğan RİGEL

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : UMUT YİĞİT Numarası : 2501150311
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : GAZETECİLİK/İLETİŞİM SOSYOLOJİSİ/YÜKSEK LİSANS Danışmanı : PROF. DR. NURDOĞAN RİGEL
Tez Savunma Tarihi : 24.06.2019 Saati : 11.00
Tez Başlığı : TÜKETİM KÜLTÜRÜ SOSYOLOJİSİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / GYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NURDOĞAN RİGEL		Kabul
2- PROF. DR. ARZU KIHTIR		kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ ESRA ATALAY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. SÜLEYMAN İRVAN		
2- DOÇ. DR. HEDİYE ESRA ARCAN		

ÖZ

TÜKETİM KÜLTÜRÜ SOSYOLOJİSİ

UMUT YİĞİT

Bu tez tüketim kültürü kavramsallaştırmasına sosyolojik bir odaklanma aracılığıyla çöplerden tüketim kültürü analizi yapma girişimini içermektedir. Tüketim kültürünün sosyolojisini anlamlandırmak üzere, üretim biçimlerinin dönüşüm süreci, tüketim ve tüketim kültürü kavramlarının tarihsel ve teorik kökenleri sorgulanmıştır. Ayrıca Osmanlı'dan başlayarak tüketim kültürünün Türkiye'de nasıl yayıldığı sorusuna cevap aranmış ve devamında yaşam biçimleri ve tüketimin kent uzamındaki etkileri ilk bölümde dikkat çekilen gösterge değeri ve modern tüketim kavramları üzerinden tartışılmıştır.

Pierre Bourdieu'nün alan, habitus ve simgesel sermaye kavramları ışığında adresin simgesel sermayeye dönüştüğü fikri benimsenmiştir. İkinci bölümün ardından araştırma evreni olarak seçilen Beşiktaş'ın simgesel sermaye birikimini sağlayan unsurlar tarihsel, ekonomik ve kültürel ayrımlar vesilesiyle tartışılmış Beşiktaş'ın simgesel sermaye mekânı olduğu düşüncesi en son 2015 yılında yapılan "*İstanbul'da Yaşam Kalitesi Araştırması*"na dayandırılmıştır. Çalışmanın son bölümünde yöntemle katkı olarak henüz Türkçe literatüre girmemiş olan ve çöplerin analizine metodolojik açıdan önemli katkı sunduğu düşünülen garboloji/çöp arkeolojisi yöntemine değinilmiştir. Beşiktaş'ın Türkali mahallesinde yapılan çöp analiziyle bölgede yaşayanların Bourdieu'nün belirttiği "normların yerini stratejilerin aldığı" düşüncesine uygun sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle bölgenin yüksek eğitim seviyesinin etkisiyle gelişen simgesel sermaye birikiminin Beşiktaş'ta yaşayanların toplumsal hayatta farklılaşma eğilimlerine hizmet ettiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim Kültürü, Simgesel Sermaye, Çöp Analizi, Yaşam Biçimleri, Garboloji, Çöp Arkeolojisi, Pierre Bourdieu

ABSTRACT
SOCIOLOGY OF CONSUMPTION CULTURE
UMUT YİĞİT

This thesis contains an attempt to make an analysis of the consumption culture through garbage via a sociological focus on the conceptualization of the consumption culture. Transformation process of the manufacturing methods, historical and theoretical roots of consumption and the consumption culture were examined to interpret the sociology of the consumption culture. Also, starting with the Ottoman Empire, answers were sought for the question how the consumption culture expanded throughout Turkey, and then the effects of lifestyles and consumption with regard to the cities were discussed in terms of concepts of the indicator pointed out in the first section and the modern consumption.

In the light of the concepts of place, habitus and symbolic capital by Pierre Bourdieu, the idea that the address has become a symbolic capital was adopted. Following the second section, the elements providing the symbolic capital stock of Beşiktaş, which was chosen as the population, were discussed by means of historical, economic and cultural divisions, and the idea that Beşiktaş is a place of symbolic capital was based on the research “*Research on Life Quality in Istanbul*” which was most recently completed in 2015. In the last section of the study, the method of garbology/garbage archeology, which hasn’t been included in Turkish literature yet and considered to make methodologically significant contribution to the analysis of the garbage, was addressed. The garbage analysis of the Türkali neighborhood in Beşiktaş returned results in compliance with the idea that “norms were replaced by strategies” as indicated by Bourdieu, for the residents in the area. It has been concluded that particularly the symbolic capital stock enhanced by the high level of education in the area served at tendencies of differentiation in social life for the residents in Beşiktaş.

Keywords: Consumption Culture, Symbolic Capital, Garbage Analysis, Life Styles, Garbology, Archaeology of Garbage, Pierre Bourdieu

ÖNSÖZ

Batı Avrupa’da on beşinci yüzyılda başlayan aydınlanma hareketleri günümüz dünyasını her anlamda derinden etkileyen gelişmelerin başlangıç noktası olmuştur. Rönesans, Reform ve Sanayi Devrimi insanlık tarihini hiç olmadığı biçimde değiştiren kırılma noktalarıdır. Bugün kapitalist sistemi var eden bu devrimler yaşandıkları andan itibaren toplumsal hayata tezahürleriyle insanı doğanın bir parçası olmanın ötesinde bir konuma taşımış, onu doğaya hükmeden bir faile dönüştürmüştür. Bu bakımdan Tüketim Kültürü Sosyolojisi her şeyden önce yaşadığımız dünyayı anlama girişiminin bir ürünüdür.

Bugün sosyal bilimlerin en temelinde yer alan sosyolojinin diğer tüm disiplinlerle sağladığı kaçınılmaz uyumun sağladığı güzel deneyimi İletişim Sosyolojisi’nde eğitim aldığım süre boyunca yaşamış olmaktan ötürü oldukça mutluyum. Her şeyden ve herkesten önce bu mutluluğu ve akademik kariyer yapma kararımı, hiç bitmeyen çalışma azmiyle bana örnek olan ve her görüşmede ufkumu biraz daha açan çok değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Nurdoğan Rigel’e borçluyum. Aynı zamanda İletişim Sosyolojisi Bilim Dalı kurucusu olan Rigel’e teşekkürü bir borç bilirim. Ders döneminde bizlere daimi ilgiyle yaklaşan ve verimli ders vakitleri geçirmemizi sağlayan hocam Sayın Prof. Dr. Arzu Kihir’e de ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Tez aşaması boyunca hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarım; Yeşim Coşkun, İlker Koyunoğlu, Atila Erdemir, Dilan Karadağ, Duygu Temel, Kemal Can Kayar’a ve bu süreçte bana daima destek olan başta Mustafa Kesimal ağabeyim olmak üzere tüm aile fertlerime de teşekkürlerimi sunarım.

İSTANBUL, 2019

UMUT YİĞİT

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

TÜKETİM KÜLTÜRÜ

1.1	Tüketim Kavramı	4
1.2	Meta Mantığı.....	8
1.2.1	Meta Değeri.....	9
1.3	Modern Tüketimin Doğuşu.....	12
1.3.1	Kapitalist Üretim Biçimlerinin Ortaya Çıkışı	12
1.3.2	İş Bölümü'nün Kökeni.....	13
1.3.3	Sermaye Mantığı.....	14
1.4	Fordist Üretim Biçiminin Ortaya Çıkışı.....	17
1.4.1	Rutin ve Modern İş Bölümü Mantığı.....	18
1.4.2	Üretim Alanının Dönüşümü.....	21
1.5	Aydınlanma ve Kültür.....	22
1.5.1	Postmodernizm ve Tüketim Kültürü.....	27
1.5.2	Postmodernizm ve Gösterge Mantığı.....	30
1.6	Tüketim Kültürü Teorileri.....	32
1.6.1	Tüketimin Üretilmesi	32
1.6.2	Metalaşmış Göstergeler.....	35
1.6.2.1	Gösterge Değeri	37

1.6.3	Tüketim Tarzları	40
1.6.4	Yaşam Biçimleri ve Tüketim Kültürü.....	45
1.7	Türkiye’de Tüketim Kültürü ve Yaşam Biçimleri.....	47
1.7.1	Osmanlı Dönemi’nde Tüketim Kültürü ve Yaşam Biçimleri	47
1.7.2	Cumhuriyet Dönemi’nde Tüketim Kültürü ve Yaşam Biçimleri.....	55
1.7.3	Türkiye’de Tüketimein Kitleleşmesi.....	60

2. BÖLÜM

KENT VE TÜKETİM

2.1	Kent Yaşamı’nın Kökeni	63
2.2	Kentsel Tüketim.....	64
2.2.1	Kenti Tüketmek.....	66
2.2.2	Gösterge Değeri Olarak Kent.....	71
2.3	Yaşam Biçimleri ve Simgesel İktidar	74
2.3.1	Yaşam Biçimleri ve Habitus	75
2.3.2	Simgesel İktidar ve Alan.....	78
2.3.3	Simgesel Sermaye	80
2.4	Simgesel Sermaye Olarak Adres.....	84

3. BÖLÜM

KENT/TÜKETİM/YAŞAM BİÇİMLERİ VE BEŞİKTAŞ

3.1	Beşiktaş’ın Kentsel Tarihi.....	87
3.1.1	Osmanlı Öncesi Dönemde Beşiktaş	87
3.1.2	Osmanlı Döneminde Beşiktaş	91
3.1.3	Cumhuriyet Dönemi’nde Beşiktaş	97
3.1.4	Cumhuriyet’in Modern Kentleşme İle İlk İmtihanı Levent Örneği	99
3.2	Beşiktaş’ın Coğrafi Özellikleri	103
3.3	Beşiktaş’ın Demografik Özellikleri	104
3.4	Beşiktaş’ın Sosyografik Özellikleri	106

3.5	Simgesel Sermaye Olarak Beşiktaş.....	107
-----	---------------------------------------	-----

4. BÖLÜM

BEŞİKTAŞ'TA TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE TÜRKALİ MAHALLESİ ÇÖP ANALİZİ

4.1	Çöp Analizi Yöntemi	112
4.1.1	Garboloji/Çöp Arkeolojisi.....	112
4.1.1.1	Çöp Arkeolojisi/Garboloji'nin Tarihi	112
4.1.1.2	Bir Yöntem Olarak Garboloji	114
4.1.2	Çöpün Toplumsal Anlamı	115
4.1.3	Çöp Analizinin Amacı	116
4.1.4	Araştırma Evreni	116
4.1.4.1	Türkali Mahallesi'nin Demografik Özellikleri.....	117
4.1.4.2	Türkali Mahallesi'nin Sosyografik Özellikleri	119
4.2	Bulgular.....	120
4.2.1	Alışveriş Yapılan Marketler	120
4.2.2	İlaç Kullanımı	122
4.2.3	Paket Servis Ürünleri	124
4.2.4	Hane İçi Yiyecek ve İçecek Tüketimi.....	127
4.2.5	Sebze Tüketimi	128
4.2.6	Et ve Et Ürünleri Tüketimi.....	129
4.2.7	Süt ürünleri ve Yumurta Tüketimi	131
4.2.8	İçecek Tüketimi.....	133
SONUÇ.....		136
KAYNAKÇA.....		144

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Meta Değeri.....	11
Şekil 1.2: Metada gösterge değeri.	39

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Beşiktaş İlçe Nüfusu Yaş Grupları.....	104
Grafik 3.2: Beşiktaş İlçe Nüfusu Medeni Hal Grupları	105
Grafik 3.3: İstanbul, Beşiktaş ve Türkali eğitim durumu karşılaştırması	106
Grafik 3.4: İstanbul, Beşiktaş ve Türkali SES grubu karşılaştırması	107
Grafik 4.1: Türkali Mahallesi nüfusa göre yaş grupları.....	117
Grafik 4.2: Türkali Mahallesi nüfusa göre medeni hal grupları.	118
Grafik 4.3: Türkali Mahallesi nüfusa göre eğitim düzeyleri.....	119
Grafik 4.4: Türkali Mahallesi çöp analizi market poşetlerinin markalara göre dağılımı.	120
Grafik 4.5: Türkali Mahallesi çöp analizi ilaç kullanım bulgularının türe dağılımı.	122
Grafik 4.6: Türkali Mahallesi çöp analizi paket servis ürün bulgularının türlere göre dağılımı.	124
Grafik 4.7: Türkali Mahallesi çöp analizi yiyecek bulgularının türlere göre dağılımı	127
Grafik 4.8: Türkali Mahallesi çöp analizi sebze bulgularının türlere göre dağılımı.	128
Grafik 4.9: Türkali Mahallesi çöp analizi et ve ürünleri bulgularının türlere göre dağılımı.	129
Grafik 4.10: Türkali Mahallesi çöp analizi süt ürünleri ve yumurta bulgularının türlere göre dağılımı.	131
Grafik 4.11: Türkali Mahallesi çöp analizi içecek bulgularının türlere göre dağılımı.	133

GİRİŞ

Dünya tarihi boyunca tüm canlıların ilksel eylemi olan tüketim ihtiyaç döngüsünün en sonunda yer alan kaçınılmaz bir eylemdir. Zaman içinde dünya üzerindeki her eylem gibi tüketim eylemi de biçimsel dönüşümler geçirmiştir. Bu çalışmada öncelikle tüketimin kavramsal karşılıkları ele alınacak ve bu bağlamda tüketimin toplumsallaşma yoluyla küresel bir kültür haline gelmesini niteleyen tüketim kültürü kavramı kapitalist üretim biçimlerinin tarihsel ve teorik yapısı gözetilerek anlaşılmaya çalışılacaktır. Tüketim kavramı alana önemli katkılar veren Jean Baudrillard, Robert Bocock, Gilles Deleuze ve Félix Guattari, Mike Featherstone ve Roy Porter'ın düşünceleri ışığında tartışılacak devamında modern tüketim kültürü ürünlerinin toplumsal karşılığının anlaşılmasını sağlamak amacıyla Karl Marx'ın 20 yılı aşkın bir süre nereden başlayacağını düşündüğünü Kapital'in ilk bölümünde yer alan "Meta" mantığından bahsedilecektir. Meta değeri bölümü mübadele süreçlerinin ve kapitalist üretim süreçlerinde emeğin etkin rolünün anlaşılmasını sağlayacaktır.

Modern tüketim pratiklerinin anlaşılması açısından önem arz eden üretim biçimleri tarihsel süreçleriyle ele alınacak ve bu bölümlerde iş bölümü, uzmanlaşma, sermaye mantığı ve üretim alanının dönüşüm süreçleri tartışılacaktır. Özellikle Fordist üretim biçimlerinin Taylorist organizasyon yönetimiyle ortaya çıkan modern iş bölümü mantığı ve rutinin toplumsal yaşama etkisinin tartışılacağı bölümler tüketim kültürünü sosyolojik açıdan anlamlandırmaya katkı sunacaktır.

Rönesans, Reform ve Sanayi Devrimi'nin dünya genelinde önemli kırılmalara sebep olduğu düşünülmektedir. Bu üç önemli hareketi ortaya çıkaran aydınlanma düşüncesi ve kültürün yönetimi Theodor Adorno'nun Kültür Endüstrisi kavramı üzerinden tartışılarak postmodernizm kavramsallaştırmalarına göz atılacaktır. Devamında postmodern zamanların anlamlar ve temsillerin toplumsal karşılığında keskin bir dönüşüme sebep olduğu düşünülerek gösterge mantığındaki çelişkili durumlar ele alınacaktır.

Featherstone'un rehberliğinde literatüre giren tüketim kültürü teorilerine iktisadi, psikolojik ve sosyolojik perspektiflerden göz atılacak ve bu noktada günümüz dünyasında metanın mübadele ve kullanım değerine eklemelenen gösterge değeri tartışılacaktır. Tüketim kültürüne dair kavramsal çerçeveyi içeren bölümün sonunda Türkiye'nin tüketim kültürü tarihine olabildiğince toplumsal hayatı konu alan bilgiler ışığında bir derleme yapılacaktır.

İkinci bölümde ise modern dünyanın ekonomisinin başat unsuru olan kent ve tüketim kavramları birlikte ele alınacaktır. Kent yaşamının kökenine dair yapılacak tarihsel bir araştırmanın akabinde George Simmel'in öncülüğünde "Kenti Tüketmek", Adorno öncülüğünde ise "Gösterge Değeri Olarak Kent" konusu ele alınacaktır. Devamında çalışmanın amaçladığı sonuca ulaşmak için Pierre Bourdieu'nün öncülüğünde kritik bir bölüm olduğu düşünülen "Yaşam Biçimleri" habitus, alan ve sermaye kavramları üzerinden değerlendirilecektir. Tüketim Kültürü Sosyolojisi adlı çalışmanın genel savunusu Bourdieu'nün Simgesel Sermaye kavramı üzerinden yükselecektir. Bu bağlamda adresin simgesel sermaye olarak kullanımıyla ikinci bölüm tamamlanacaktır.

Üçüncü bölüm araştırma alanı olan İstanbul'un Beşiktaş bölgesinin kentsel tarihiyle başlayacaktır. Beşiktaş'ın kentsel tarihinin anlatımıyla simgesel sermaye olarak adresin kullanımına yol açan sermaye birikiminin etraflı anlaşılması sağlanacaktır. Bölüm sonunda Beşiktaş'a dair elde edilen tüm bilgilerin değerlendirmesi Simgesel Sermaye Olarak Beşiktaş adlı başlık altında yapılacaktır.

Çalışmanın son bölümü daha önce Türkçe literatüre girmemiş olan çöp arkeolojisi ya da garboloji yönteminin anlatımıyla başlayacak, çöpün toplumsal anlamı ve tezi kanıtlayacak bir unsur olarak çöp analizinin amacını anlatan bir bölümle devam edecektir. Ardından araştırma evreni olarak seçilen Beşiktaş'ın Türkali mahallesinin demografik ve sosyografik verileri değerlendirilecektir.

Araştırmanın bulguları; alışveriş mekânları, ilaç kullanımları, paket servis ürünleri, sebze ve et tüketimleri, süt ürünleri ve içecek türlerini kapsayan başlıklar altında değerlendirilecek ve son olarak elde edilen bulgular ışığında Beşiktaş'ın Türkali

mahallesinin demografik ve sosyografik verilerinin tüketim pratiklerinden ileri gelen yaşam biçimi algısıyla uyuşup uyuşmadığı analiz edilecektir.

1. BÖLÜM

TÜKETİM KÜLTÜRÜ

1.1 Tüketim Kavramı

Tüketim en temel tanımıyla doğa veya bir canlı tarafından üretilen bir ürünün/hizmetin kullanılması veya yok edilmesi anlamına gelir. İnsanın fizyolojik ve biyolojik açıdan bulunan ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçların giderilmesi ise için harcanan veya harcanması adına maddi ve manevi değerlerin kullanılması da tüketim anlamına gelmektedir. Bir ihtiyacın giderilmesi veya tatmin edilmesi için ürün veya hizmeti edinme/sahiplenme eyleminin sonucu olarak onu yok etmek veya kullanmak da tüketme eylemine karşılık gelir. (Odabaşı, 1999: 4)

Tüketimin tanımındaki en önemli unsur ise ihtiyaç olarak görülenin tatmin edilmesi ilkesidir. İhtiyaç ilkesi temel olarak insanın duyumsadığı yoksunluğa bağlıdır. Bu yoksunluk herhangi bir nesnenin eksikliği üzerinden ortaya çıkar. İhtiyacın giderilmesi yaşam döngüsünün bir parçasıdır. (Porter, 1991: 24-36)

İhtiyaç kavramına daha detaylı olarak Abraham Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi üzerinden bakılabilir. Maslow'a göre insanların ihtiyaçları beş kategoride incelenebilir. İlk kategori fizyolojik ihtiyaçları içermektedir. Bunlar yeme, içme, uyku gibi temel ihtiyaçlardır. İkinci kategoride güvenlik ihtiyacına dikkat çeken Maslow üçüncü kategorisinde sevgi, bir gruba aidiyet duyma, hayırseverlik gibi ihtiyaçlar yer vermiştir. Dördüncü kategoride özsaygı, özgüven, başarı ve başkalarına duyulan saygı gibi statü edinmeye dair ihtiyaçların olduğunu söyleyen Maslow son kategoride önceki kategorilerdeki bu ihtiyaçların belirli bir şekilde karşılanması ya da tatmin edilmesi durumunda ortaya çıkacak ihtiyaç ekseninin insanın ideallerini gerçekleştirme ve yeteneklerini ortaya koyma ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Maslow bu ihtiyaçların birbirine bağımlı olduğunu ve kendi aralarında hiyerarşik bir ilişki olduğunu söyler. (Maslow, 1943: 370-396)

Gelişimin ve değişimin kaçınılmaz bir döngüye tabi olduğu günümüz dünyasından geçmişe bakıldığında değişim ve dönüşümün hızının artarak devam ettiği söylenebilir. Bu hızın artışının modern tüketim kavramıyla doğrudan bir ilgisi bulunur. Üretimden bağımsız bir biçimde düşünülemeyecek olan tüketim faaliyeti üretim biçimlerinin değişimiyle toplumsallaşmıştır. Buna bağlı olarak da tüketim kavramı da sürekli bir devinim içerisinde boyut değiştirerek modernleşmenin etkisinde kalmıştır. İhtiyaçların giderilmesi ancak tüketim ile mümkünken bu döngüye bağlı olarak ihtiyaçlar kavramı da tüketim toplumunda tek başına durumu açıklayacak bir kavram olmaktan uzaklaşmıştır. İnsanlığın var olduğu ilk günden ziyade bugün yaşadığımız endüstriyel kapitalist sistem sürekli bir döngü içerisinde ihtiyaçları giderecek ürünlerin dışında ihtiyaçların üretimine de imkân sağlar hale gelmiştir.

Tüketim bir sürecin parçası ve odak noktasıdır. Süreç kavramı kelime kökeninden hareketle “sürmek” eylemini içerirken kavramın anlam karşılığı “bir olayın ya da olayların, işlemlerin belli bir sonuca doğru gidişi, düzenli olarak birbirini izleyen değişimlerle gelişip oluşması”dır. Bu bağlamda süreç kavramını tüketim ve tüketim kültürünü değerlendirirken göz ardı etmemek içsel ilişkilerini belirlemeyi ve sağlıklı sonuçlara ulaşma anlamında önem taşımaktadır. Tüketim eğer bir süreç ya da bir sürecin odak noktasıysa bu sürecin belli başlı olaylarla bağlantısı, işlemleri ve birbirini izleyen değişimleri içerdiği söylenebilir.

Bugünün dünyasından bakıldığında modern tüketim kavramı bir üretim sürecinin salt bir sonucu olarak basit ve doğrusal olma anlamından uzaklaşmıştır. Bir süreç olarak ele alındığından üretim ve tüketim süreci insanlığın kaderine etki eden buluşlar ve gelişmelerle biçim değiştirmiştir. Ancak üretim süreçleri zamanın koşullarından etkilenerken bu değişimi geçirmez, aksine zamanın koşullarını belirleyen temel etken halinde karşımıza çıkar. Bu koşulları oluşturan temel iki özne insan ve doğadır. Ortada bir süreç, sürecin öznelere (insan ve doğa) ve bu süreç boyunca gerçekleşen eylemler olarak üretim ve tüketim bulunur. Dolayısıyla bir sürecin edimsel veya tasarlanmış bir şekilde oluşması onu oluşturanların öznelere içerir.

Üretim sürecinin varlığı, insan ve doğaya bağımlıdır. Çünkü sürecin devamlılığı bu ikilinin birbirleriyle ilişkileri üzerinden sağlanır. Çağlar boyunca zamanın koşullarını

belirleyen olduğu kadar, tarihsel olayların sebeplerini de ortaya koyan üretim-tüketim süreci, insanı merkezleştirirken doğayı giderek pasif duruma getirip nesneleştirmiştir.

Deleuze ve Guattari'ye göre belirli bir düzeyde doğa endüstriden ayrışır bu bakış açısıyla endüstri doğanın karşıtı olarak konumlanır.

“Endüstri doğadan hammaddeğini çekip çıkartır ve atıklarını ona iade eder. Bu ayrımsal doğa-insan, endüstri-doğa, toplum doğa ilişkileri, toplumun içinde dahi “üretim,” “dağıtım,” “tüketim” denilen görece özerk alanların ayrımını koşullandırmaktadır.” (Deleuze ve Guattari, 2017: 16-17)

O halde bu döngüsel sürecin içerdigi ilişkileri incelemek ve sürecin yapısını çözümlemek modern tüketim kavramını açıklığa kavuşturmak büyük önemdedir. Doğanın endüstrinin karşıtı olarak ele alındığı bu durumda doğaya hükmetme ve yönetme arzusuna sahip olan insanın hüküm alanının üzerinde kısıtlı olduğu doğaya karşı onun bir taklidi olarak endüstriyi konumlandığı söylenebilir. Bu noktada dolaylı bir çelişki durumu ortaya çıkar çünkü endüstrinin varlığı doğanın ürettiği hammaddeye muhtaçtır. Tüm bu etkenlerin birleşimi insanın tahakkümündeki dünyaya, yani insana hizmet eder. Modern yaşamın döngüsü bu sürecin devamlılığına muhtaçtır. Süreci işleten olarak insan, bu döngünün başat aktörü, kaydedicisi, üreticisi ve tüketicisidir. Süreç içerisindeki eylemler tekrarlanmakta ve her şey yeniden üretilmektedir. Ve bu üretime tüketim de dahildir.

“Üretim, doğrudan doğruya tüketim ve kaydetmedir; kaydetme ve tüketim, üretimi dolaysız bir şekilde belirlemekte ama onu üretimin bünyesinde belirlemektedir. O halde her şey üretimdir: üretimlerin üretimleri (productions de productions), eylemlerin ve tutkuların; kaydetmelerin üretimleri (productions d'enregistrements), dağıtımların ve gönderim noktalarının; tüketimlerin üretimleri (productions de consommations); bedensel hazların, kaygıların ve acıların. Kaydetmeler anında tüketildiği, harcandığı ve tüketimler derhal yeniden üretildiği için her şey üretimdir.” (Deleuze ve Guattari, 2017: 17)

Tüketim kavramı, ait olduğu kuramsal çerçeveye bağlı olarak çeşitli anlamları içerir. Bazı sosyologlar, tüketim kavramını ekonomi kuramlarından ayırarak kullanmışlardır. Sosyal hareketlerle ilgili analizlerini politik ve ekonomik hareketlerden ayrı geliştiren sosyologlar, tüketim olgusuna arz ve talebe, üretime, sermayenin büyüklüğüne bağlı olan ekonomik bir hareket gibi görmeyip sosyal bir olgu olarak yaklaşmışlardır. Robert Bocoock tüketimi gelişmiş kapitalist toplumlar veya tarım ağırlık toplumlar

üzerinden açıklarken ekonomik faktörlerle birlikte göstergelerin de içinde bulunduğu sosyal bir süreç olarak ele alır ve tüketimin git gide arzulara dayanan bir olguya dönüştüğünü ifade eder. Toplumun içinde bulunduğu durum fark etmeksizin tüketim göstergeler ve sembollerle ilgili sosyal bir süreç haline gelmektedir. Tüketim, insanların kim oldukları, kim olmak istedikleriyle ilgili duyarlıklarını ve bu duyarlıkları korumalarını sağlayan yöntemleri etkilemekte: Kimlik duygusunun gelişimini çevreleyen olgularla da çok iç içe geçmiş bir durumda. Bu sebeple tüketim, ekonomik bir olgu olmasının dışında toplumsal, psikolojik ve kültürel bir olgu olma niteliğini taşır. (Bocock, 1997: 64-80)

Baudrillard ise tüketimin gelişmesini kavramsal olarak bolluk ve refah mantığı üzerinden meşrulaştırdığı öne sürerek şu tarifi yapmıştır:

“Bugün tüm çevremizde nesnelerin, hizmetlerin, maddi malların çoğaltılmasıyla oluşturulmuş ve insan türünün ekolojisinde bir tür temel dönüşüm oluşturan akıl almaz bir tüketim ve bolluk gerçekliği var. Daha doğrusu, bolluk içindeki insanlar artık, tüm zamanlarda olduğu gibi başka insanlar tarafından değil, daha çok nesneler tarafından kuşatılmış durumda. Bu insanların gündelik alışverişi benzerlerinin eskiden yaptığı alışverişe benzemiyor; daha çok, istatistiksel olarak yükselen bir eğriye göre mal ve iletilerin edinilmesi, algılanması ve güdümlenmesi biçimini taşıyor.” (Baudrillard, 2017: 15)

Tüketim çağında nesnelerin ritmine göre bir yaşam pratiği benimsenmiştir. Artık tüketimin hüküm sürdüğü toplumsal sistemler görkem ve çokluklar içinde üretilen tüm nesnelerin insan etkinliğinin bir ürünü olduğu fikri karşılık bulmuştur. Bu yüzden artık doğal ekolojinin yasaları değil değişim değeri yasasının hükmü geçerli hale gelmiştir. Bu yüzden artık tüm nesnelerin aşırı fazlalığıyla dolup taşan büyük mağazalar bolluk fikrinin bir temsili ve düzenli yeri olarak görünmektedir. Buralarda sunulan nesnelerden artık çok azı nesneler bağlamı olmaksızın kendi başına sunulmakta ve tüketicinin nesneyle ilişki bu bağlamda değişmektedir. Tüketici sağladığı yarardan dolayı değil bütünsel bir anlam bağlamında bir nesneler kümesine yönelirken bazı durumlarda nesneler sunuluş biçimleriyle tüketiciyi daha kolay tüketime ikna etmesi için düzensizliği taklit etmektedir. Giysiler, aletler, bakım ürünler bu şekilde tüketicide zincirleme bir alışveriş eylemini oluşturur. Bu sayede tüketici bir nesneden diğerine doğru hareket ederken arzuyu tetikleyen muğlak bir nesne hesabına kapılacaktır. (Baudrillard, 2017: 16-18)

Baudrillard'ın tüketim toplumundaki tüketim pratiğini tarif ederken kullandığı nesneler sisteminin kapitalist üretim biçimlerini taklit edici unsuru yadsınamaz. Bu sebeple o'nun nesneler sistemi eleştirisindeki mantığı kökeni olarak kapitalist meta mantığını incelemek gereklidir.

“Tüketim toplumu var olmak için nesnelere ihtiyaç duyar, daha doğrusu onları yok etmeye ihtiyaç duyar. Nesnelerin "kullanım"ı sadece nesnelerin yavaş yavaş kaybolmasına götürür. Nesnelerin şiddetle yitirilmesinde yaratılan değer çok daha yüksektir. (...) Tüketim sadece üretimle yok etme arasındaki aracı bir terimdir. Tüketimde, kendisini yok etmede aşmaya, dönüştürmeye yönelik derin bir eğilim vardır. İşte burası tüketimin anlamını kazandığı yerdir. Mevcut gündeliklikte tüketim çoğu zaman gıyaben üreticilik düzeninde yer alırlar ve bu nedenle bollukları bile çelişkili olarak kıtlığı simgeler. (...) Her durumda yok etme ister şiddetli ve simgesel biçimi altında (happening, potlatch, bireysel ya da kolektif yok edici eylem) olsun, isterse de sistematik ve kurumsal yok edicilik biçimi altında olsun sanayi-sonrası toplumun başat işlevlerinden biri olmaya yazgılıdır.” (Baudrillard, 2017: 47)

1.2 Meta Mantığı

Tüketim kültürü kapitalist üretim biçimlerinin gelişimiyle birlikte toplumsal olarak gelişim gösterir. Kapitalist üretim biçiminde üretilen şeyler artık metadır. Herhangi bir ihtiyaç giderilmesi ya da gösterge doyurulması sonucuna bakmadan meta kavramıyla Kapital'e başlayan Karl Marx'ın bu seçimi tesadüfi değildir. Kapital'in metanın analiziyle başlamasının sebebini şu sözleriyle açıklar: “Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, muazzam bir meta yığını olarak görünür; bunun basit biçimi tek bir metadır. Bu nedenle, incelememiz, metanın analiziyle başlıyor.” (Marx, 2011: 49)

Meta taşıdığı özelliklerle insan ihtiyaçlarını gideren dışsal bir nesne, bir şeydir. Bu ihtiyaçların doğası, söz gelimi, mideden mi yoksa hayallerden mi kaynaklandıkları Marx için metanın tanımı üzerinde bir değişikliğe yol açmaz. Şeylerin insan ihtiyacını, tatmin nesnesi olarak mı, yoksa dolaylı bir yoldan, yani üretim aracı olarak mı giderdiğini de önemsemeden analiz eder. Marx bu noktada meta üzerinde nicelik ve nitelik ayrımı yapar. İhtiyacın giderilmesini sağlayan her şey birçok özelliğin bileşimidir ve meta ölçülerinin çeşitliliği, nesnelerin farklı doğılardan, kısmen de alışkanlıklardan kaynaklanır.

Meta kapitalist uygarlığın yapı taşıdır. Meta'nın üretim süreci sonrasında ortaya çıkan değer karşılığındaki değişim bugünün tüketim toplumunu anlamak açısından önemlidir.

1.2.1 Meta Değeri

Bir şeyden sağlanan yarar onu kullanım değeri haline getirir. Bu yarar oldukça somut bir anlam taşır. Meta bu somut yararlılık olmadan var olamaz. İhtiyaçlara karşılık gelen meta cismi (demir, buğday, elmas vb.) Marx'a göre bir kullanım değeri veya malıdır. Ancak bu yararın nesnenin elde edilmesinde kullanılan emeğin az veya çok olup olmadığına bağlı değildir. Kullanım değeri yalnızca nesnenin kullanımı veya tüketimiyle ortaya çıkar ve maddi bir içeriğe sahiptir. Kısacası bir şeyin yararlılığı en iyi şekilde "kullanım değeri" olarak kavramsallaştırılabilir.

Kullanım değerindeki maddi içerikler mübadele değerinin (değişim değeri) taşıyıcısını da oluşturmaktadır. Metalar kullanım değeri dışında henüz tanımlanmamış başka bir değer de taşıyıcılarıdır.

Piyasada gerçekleşen mübadele süreçlerine bakıldığında, metalar arasında muazzam bir mübadele oranı çeşitliliğine tanık olmaktayız. Mübadele oranları zamana ve yere göre aynı ürünler arasında bile değişebilir. Bu yüzden mübadele oranları ilk bakışta "rastlantıya bağlı, tamamen göreceli" gibi görünebilir. Piyasadaki her şey her şey ile mübadele edilebilir, metalar sürekli el değiştirerek mübadele sistemi içerisinde hareket eder. Süreç akışkandır.

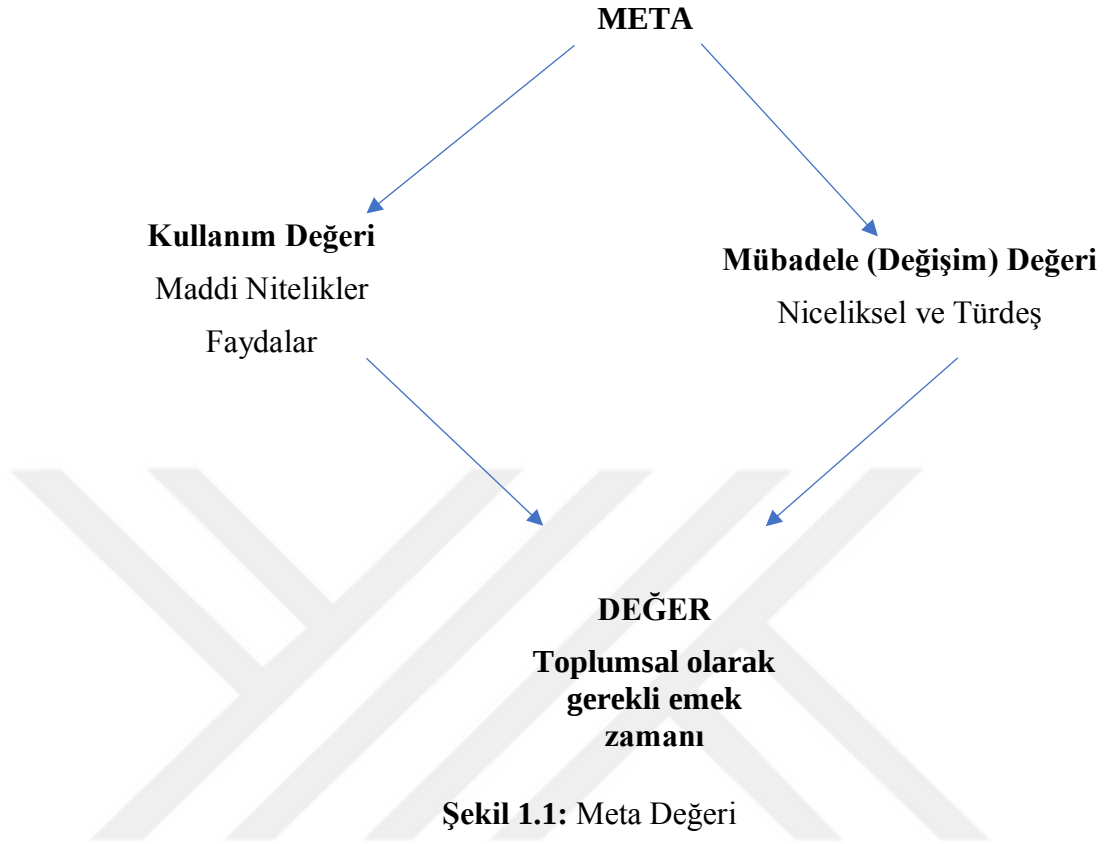
Metayı mübadele edilebilir kılan şeyin ne olduğu sorusu burada önem taşır. Meta el değiştirirken sadece kendi niteliklerine dair değil, tüm metaların niteliklerine dair bir şeyler ifade eder, yani bir meta başka bir metayla mukayese edilebilir bir şeydir. Marx'a göre metaların birbirleriyle mukayese edilebilirlikleri kullanım değerlerinden yani niteliklerinden kaynaklanmaz, metaların ortak özelliği emek ürünü olmalarından gelir. Metalar cisimleşmiş insan emeğinin taşıyıcılarıdır. Ancak metaların gerçek üretiliş zamanı somut emek değildir. Öyle olsaydı bir metanın üretimi ne kadar uzun sürüyorsa o kadar değerli olması gerekirdi. Bu yüzden metalar "aynı tür bir emeğe,

soyut insan emeğine indirgenmiştir. Metalar emeğin ürünlerinin kalıntılarıdır. Her birinde hayalet benzeri bir nesnellikten başka bir şey kalmamıştır; sadece türdeş insan emeğinin salt billurlaşmalarından ibarettirler.” (Marx, 2011:52)

Mübadele değeri metaların içerdiği cisimleşmiş insan emeğinin zorunlu bir temsidir. Bir marketin reyonlarında fiyat etiketlerinde mübadele değerleri temsil edilir insan emeği görünmez ve ölçülemez hâldedir.

Marx değerin metada nesneleşen soyut insan emeği olduğunu söyler. Fakat değerin ölçümü nasıl yapılabilir? Bu noktada metanın üretimi sırasındaki insan emeğinin zamanına bakmak gereklidir. İşçiler türdeş bir zamansallıkla üretime katılamaz. Böyle olmuş olsaydı üretim yaparken beceriksiz ve tembel olan işçilerin ürettiği metaların değerleri daha fazla olurdu. Bu yüzden toplumsal emek zamanı kavramı ortaya çıkar ve bu da emek zamanını cisimleştirir. Metaların üretimi sadece kullanım değeri üretimini değil. Aynı zamanda "başkaları için kullanım değeri" üretimini gerektirir. (Harvey, 2012:29-37)

Kullanım değeri ve mübadele değeri meta kavramının ikili karakterini oluşturur. Metaların değeri mübadele değerine tabi kılınmıştır. Değer de toplumsal olarak gereken (türdeş) emek zamanıdır. Kullanım değeri ise sağladığı fayda odağında değer için toplumsal olarak gereklidir. Meta modeli aşağıdaki (Şekil 1.1) şekilde gösterilebilir:

Metanın genel mantığı bu şekilde içsel ilişkiler taşır. Bu içsel ilişkiler herhangi bir somut neden-sonuç ilişkisinden farklı nitelik ve nicelikler taşır. Bu yüzden metayı ikiye bölmek ve kullanım değeriyle mübadele değerini ayırmak mümkün değildir. Metanın mübadele değerinin olması aynı zamanda kullanım değeri üzerinden anlatılan faydasının da olmasıyla mümkünken kullanım değeri de toplumsal olarak gerekli olan emek zamana bağlıdır. Kapitalist üretim biçimlerinin oraya çıkışıyla bu çelişkiler, karşıtlıklar ortaya çıkar. Temel olarak sanayi üretiminin bir ürünü olarak karşımıza çıkan meta kavramı, sürecin ilerleyen bölümlerinde içerdiği değerlerin taşıyıcısı olarak en başta emek olmak üzere toplumsal yaşam üzerinde birçok şeyin somut ve görünebilir değil temsili bir hale gelmesini sağlayan şey olmuştur. Metanın değerini belirleyen mekanizmaları tayin edebilmek bu çelişkili sürecin içerdiği karşıtlıkları ve değişken toplumsal nitelikleri belirleyebilmeye bağlıdır.

1.3 Modern Tüketimin Doğuşu

1.3.1 Kapitalist Üretim Biçimlerinin Ortaya Çıkışı

Kapitalist üretim biçimlerinden önce el işçiliği ile üretilen malların değer karşılığı kullanım değeriyle ifade ediliyordu. Olası bir değiş tokuşta malın üretimi sırasında harcanan emek üzerinden bir değer belirleniyor ve malın karşılığı kullanım anında sağladığı fayda ile hesaplanıyordu.

Sanayi Devrimi üretimi otomatikleştirmek için farklı enerji kaynakları kullanılması fikrine dayanıyordu. Üretimin temel farkı enerji kaynaklarının kullanım şeklinin değişmesidir. Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de başlamasının temel sebeplerinden biri de kömür kaynakları bakımında zengin bir coğrafyaya sahip olmasıdır. Önceki dönemlerde enerji üretimi odunun yakılmasıyla sağlanıyordu ancak odunun yanma süresi kömüre göre oldukça düşüktü. Bu yüzden ısınma ve beslenme ihtiyaçlarının giderilmesinde kullanılıyordu. Ancak kömürün daha verimli bir kaynak olarak keşfedilmesi bu durumu değiştirdi. Bu değişim insan gücü yerine makine kullanımını sağlamıştır. Sanayi Devrimi 1750'lerde İngiltere'de başlar. Tekstil sanayisinde makinelerin kullanımı dokuma hızının artmasını sağlamıştır. Su gücüyle çalışan makinelerin gelişim buharlı makinelerle devam etmiştir.

Enerji kaynaklarını ve kullanım biçimlerini değiştiren sanayi mantığı üretim alanında kaçınılmaz toplumsal değişimlere sebep olmuştur. Kapitalist üretim biçimlerinden önce üretimdeki temel bileşenler genelde zanâata dayalı bir emek süreci ve odunun yakılmasıyla elde edilen enerji kaynaklarını içeriyordu. Daha çok gıda ve giyim ihtiyaçlarının giderilmesiyle hane içerisinde sürdürülen bir üretim süreciydi. Üretim sürecinde gerek duyulan enerjinin sağlanmasında oduna göre çok daha verimli bir yakıt olan kömürün kullanımı kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İngiltere'de kömür madenlerinin işlenip enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanması on beşinci yüzyıl sonlarında başlayan Sanayi Devrimi'nin başlangıç noktası olmuştur. Kömür ile elde edilen enerjiyle çalışan buharlı makineler üretim sürecinde emek sağlayan işçilerin üretimlerinde harcanan zaman miktarını düşürmüş ve üretim süreci hızlanmaya başlamıştır. Buharlı makinelerin ilk örnekleri gemilerde

ve tekstil sanayisinde görülür. Bu durum daha çok insanın üretim yerinde birlikte çalışma ihtiyacını ve üretimin toplumsallaşmasını beraberinde getirir.

İngiltere’de tüketim alanındaki ilk değişimlerin yaşandığı dönem olan on sekizinci yüzyılda şehirlerin birbirine yollar ve kanallarla bağlanması küçük atölyelerde veya evlerde küçük ölçekli üretim yapan imalatçıları ortaya çıkardı. Bu imalatçılar giyim eşyaları, mücevherat, temel mutfak malzemeleri, düğme ve iğne gibi ürünler üretmekteydi. Ama bu ürünlere ihtiyaç duyan tüketiciler sadece Londra’da değil Manchester, Liverpool, Bristol, ve Leeds gibi birçok şehirde yaşıyordu. 1700 ile 1750 yılları arasında yolların ve kanalların gelişmesi Londra’daki imalatçıların ürettiği ürünlerin yayılmasına fırsat sağlamıştır. Ulaşımın gelişmesiyle örneğin 1759 yılında Londra’dan Leicester, Nottingham ve Derby’ye haftada üç kez otobüs seferleri başlamıştı. Bu yıllarda aynı zamanda gazete ve dergilerde reklam ilanları yayınlanmaya başlamış ve 1780’lerde en uzak yerlerde yaşayan insanlar da bu tüketim modasından haberdar hale gelmişti. Porter’a göre İngiltere 18. yüzyılın yarısında tüketim devrimine şahit olmuştu. İnsanların malları satın alabilme güçleri artıyor bu sayede de mal çeşitlerinin artışı farkına varıyordu. Soylular kadar orta sınıfların tüketim mallarına olan ilgisinin artması pazarı büyütmişti ve bu sayede daha geniş ölçekte bir endüstriyel üretim hacminin doğmasına yol açmıştı. Bu dönemde başlayan geniş ölçekli endüstriyel üretim on dokuzuncu yüzyıldaki kapitalizmin gelişiminin temellerini atıyordu. (Porter, 1991:410-434)

1.3.2 İş Bölümü’nün Kökeni

Üretim biçimindeki bu değişim fabrikalarda çalışan çok sayıda işçinin belirli bir organizasyon çerçevesinde çalışmasını gerektirmiştir. Bu noktada kapitalist üretim sürecindeki temel yapıtaşlarından biri olan iş bölümü kavramı ortaya çıkar. İş bölümünün kökeni altıncı yüzyıldan itibaren kilise çanlarıyla günün dini bölümlere ayrılmasına dayanmaktadır.

Benedikten Tarikatı’nın orta çağın başlarında dua zamanlarının yanında çalışma ve yemek zamanlarını da çanlarla belirlemeye başlaması çalışma alanına iş bölümü mantığının getirilmesinde önemli bir adım olarak görülür. On sekizinci yüzyılın başlarında mekanik saatlerin üretimi başlamış ve mekanik saatler kilise çanlarının

yerini almıştır. On sekizinci yüzyılın ortalarında ise cep saatleri yaygın olarak kullanılmaya başlamıştı. Artık herkes her nerede olursa olsun, görme veya duyma mesafesinde bir kiliseye bağımlı olmadan, matematiksel bir dakiklikle zamanı bilebiliyordu. Öncesinde zaman bilincinin mekâna bağımlıyken artık zaman mekâna bağımlı olmaktan çıkmıştı. (Sennett, 2018:38)

1.3.3 Sermaye Mantiğı

Kapitalist üretim koşullarında endüstriyel üretim sürecinin önemli bir paydaşı olarak sermaye kavramı birbirine zorunlu biçimde eklemlenmiş ve tüm bu süreci oluşturan öğelerin birleşiminde çatı görevini görmüştür. Sermaye, sadece üretim sürecinde gerekli mal, hizmet, emek, ham madde ve para gibi unsurlar içermez aynı zamanda bunların birleştirici gücünü de temsil eder. Endüstri ile doğanın üretim biçimindeki farklılık bu noktada ortaya çıkar. Doğanın üretimi sermayeye ihtiyaç duymaz fakat endüstrinin sermayeyi yöneten bir kapitaliste (ister bir grup ister tek bir kişi) ihtiyaç duyar. Sanayi Devrimi öncesinde üretim, daha çok doğa ile insan arasındaki bir ilişki biçimi halindeyken ve sermaye benzeri bir oluşum yönetimi mutlak biçimde iktidar unsurları tarafından yönetildiği bir süreç iken Sanayi Devrimi sonrasındaki sınıfsal değişimler, sermayesini büyütme amacındaki kapitalistlerin ortaya çıkmasına ve akabinde üretim süreçlerinin metalaştırılmasına sebep oldu. Marx bu sınıfları burjuva ve proleterya olarak adlandırdı. Üretim biçimlerinin değişmesiyle toplumsal sürece kaçınılmaz bir başka boyut eklemlenmiş oldu.

Kapitalist üretim biçimlerinin ortaya çıkışından öncelikle olarak İngiliz tarımcılık faaliyetleri etkilenmiştir. İngiltere’de, ticari tarım faaliyetleri, çiftlikler, tarım işçiliği, besin maddeleri ve yeni tarz çiftliklerde üretilen malların satışıyla oluşan bir serbest pazar gelişmişti. Bu yeni tarz ticari çiftçiliğe alışan çiftçilerin bir kısmı püritenlerdi. Püriten kapitalistler, elde ettikleri kazançları, aristokratlar ve kraliyet aileleri gibi, lüks yaşam biçimleri için harcamak yerine, ticari faaliyetlerini geliştirebilmek için üretim alanlarına yeniden yatırım yapmak üzere harcıyorlardı. İngiliz püritenleri, özellikle yetişkin erkekler ve çocuklarına ait kıyafetlere veya pahalı yiyeceklere fazla para harcamamak gibi çileci değerleri benimseyen bir yaşam sürmekteydiler. Püritenlere

göre, evlerin sağlam olarak inşa edilmesi ve rahat eşyalar ile döşenmesi gerekiyordu. Gösterişli modeller ya da renkli modeller kullanmaktan kaçınıyorlardı. (Bocock, 1997 :21-23)

Püritanizmin çileci yaklaşımı gösterişçi İngiliz yaşantısının üzerine bir buz kalıbı gibi çökmüştü. Weber Püritenlerin yaşam tarzından şöyle bahsediyordu; Püritenler tiyatroyu uygunsuz bulurdu. Erotizm ve çıplaklık Püritenlerin hoş görmediği şeyler olduğu için radikal bir sanat görüşü de onların kültürel alanında varlık gösteremezdi. Gereksiz konuşmalar, gösterişçi tüketim, somut bir amaca hizmet etmeyen ve mantıklı olmayan ve özellikle Tanrının değil de insanın zaferini sergileyen tüm uygunsuz davranış belirtileri, Püritenlerin sanatsal eğilimlere karşı çıkıp, ciddi ve sıkıcı, ama toplum yararına olanın tarafını tutabilmeleri için, ellerinin altında hazır bekleyen unsurlardı. Bu durum, insanın süslenmesiyle ilgili şeyler, yani giysiler konusunda özellikle belirgindi. Ürünün standardizasyonu açısından, bugüne kadar kapitalist çıkarlara yardımcı olmuş olan, yaşamı tekdüzeleştirme yönündeki güçlü eğilimin esas kaynağı, bedene karşı duyulan her türlü ilginin reddinde yatmaktadır. Weber buradan hareketle püritanizmin kültürel yapısının 18.yüzyılın başlarında gerek tarım gerekse endüstriyel anlamda İngiliz kapitalizminin gelişimine yardımcı olduğunu söyler. (Weber 1971, Akt. Bocock, 1997:22)

Immanuel Wallerstein ise kapitalizmi tarihsel ve toplumsal bir sistem olarak görmüş ve daha önceki zamanlardan farkının sermayenin çok daha özel bir yolla kullanılması olduğunu belirtmiştir. Kapitalizmde başlıca amaç sermayenin kendine hizmet ederek büyümesidir. Kapitalist denilen şey ise sermayeyi elinde tutan, sınırsız ve kendine yönelik biçimde git gide daha çok sermaye biriktirme hedefi olandır. Hedefine ulaşmak isteyen kapitalistin kurmak zorunda olduğu ilişkiler vardır. Tek amacı bu değildir elbette. Üretim sürecine girdiğinde başka etkenler de kendini kapitaliste dayatır. Bireylerin sermayeyi büyütmek amacıyla yatırım yapma kararı elbette daha önceki dönemlerde de mümkündü ama başarıya ulaşması hiç kolay değildi. Daha önceleri uzun ve karmaşık sermaye birikimi süreci, başlangıç koşullarının var olması durumunda bile her seferinde bir noktada tıkanıyordu. Burada bahsedilen kapitalistin işi yapmak üzere emek sağlayacak işçilerin varlığına ihtiyacı vardı. İşçiler bulunup

mallar üretildiğinde ise bu malların pazarlanması gerekiyordu. Bu durumda bir dağıtım sisteminin ve aynı zamanda metaları edinmek için yeterli hammaddeleri olan bir alıcılar grubu gerektiği anlamına geliyordu. Metaların maliyetinden daha yüksek bir bedelle satılması ve bu aradaki farkın satıcının kendi geçimini sağlayacak şekilde bir miktarın üzerinde olması gerekiyordu. Yani kâr gerekiyordu. Kapitalist üretim biçimleri ortaya çıkmadan önce bu işlemler ender olarak tamamlanırdı çünkü önceki dönemlerde hâkim olan toplumsal sistemler siyasi otoriteler tarafından akıl dışı olarak görülüyordu. Bu yüzden süreç sürekli olarak yarıda kesiliyordu. Bunun sebebi süreç içerisinde birkaç ögenin eksiliğiydi. Bu ögelerin zincire dahil edilememesinin ya da bulunamamasının sebebi ise önceki sistemlerde bu ögelerin “metalaştırılmamış” yani parasal karşılığının piyasa yoluyla işlem görecektir bir süreç olarak görülmemesiydi. Kapitalizm bu üretim, dağıtım ve yatırım süreçlerinde yaygın bir metalaştırma mantığı getirmiştir. Kapitalistler zamanla daha çok sermaye biriktirme arzusuyla git gide toplumsal süreçlerin daha çoğunu metalaştırmaya çalışmıştır. Ancak hiçbir toplumsal süreç özü itibarıyla tamamıyla metalaştırılabilecek kadar tasarımılmı olmadığından çelişkiler ortaya çıkar. Bu yüzden toplumsal süreçlerin metalaştırılması kapitalistler için yeterli olmamış bağımsız ve tek düze gibi görünen üretim süreçleri çelişkili meta zincirleri halinde birbirine bağlanmıştır. Örneğin giyim eşyalarını üretmek için kumaş, iplik, dikiş makineleri ve iş gücü gereklidir. Ancak bunların her biri de üretilmeyi gerektirir. Ve bunların üretilmesi için de üretim gerekir. Dolayısıyla bu meta zincirindeki tüm alt süreçler metalaştırılması kaçınılmaz bir sonuçtur. Eğer bu alt süreçlerden biri metalaştırılmazsa da daha çok kâr elde edilebilir. Bu zincirin açık noktası ise iş gücünü üreten emekçilerin belirsiz kıstaslarla belirlenen ücretlere tabi olarak çalışması ve bu emekçi grubunun çok büyük ve dağınık bir kümeye karşılık gelmesi olmuştur. Bu kümeye karşılık bu üretim zinciri üzerinden yapılan satış sonucu aradaki kârı paylaşan küçük bir küme oluşur. Bu küme içerisindeki sermaye sahipleri arasında doğal olarak ortaya rekabet çıkmıştır. İsbetli karar alan, işçilerini daha iyi denetleyen ve piyasanın işleyişini düzenleyen gerekli siyasal kararlara daha kolay etki edebilen sermayedarlar daha kazançlı çıkmıştır. Bu durum sistem içindeki ilk temel çelişkiyi yaratmış sınıfsal olarak bakıldığında kapitalistlerin rekabet ortamını sebep göstererek maliyetleri düşürme taktikleri birbirleri arasında da fark yaratmıştır. Sistemin diğeri bir çelişkisi ise sermaye birikimi çoğaldıkça daha çok sürecin

metalaştırılması ve daha çok meta üretildikçe alıcı kitlenin genişlemesine ihtiyaç duyulmuştur. (Wallerstein, 2016:15-20)

1.4 Fordist Üretim Biçiminin Ortaya Çıkışı

Yığın üretim temelli bir üretim biçimi olan Fordizm, kapitalizm esaslı bir rejimdir. Fordizm'in adını aldığı Henry Ford, hareketli bant üzerinde otomobillerini üretmeye başlayarak yeni bir çalışma yöntemi yaratmıştır.

Kapitalist üretim biçimleri on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle gelişmeye başlamıştır. Üretim biçimlerinin sistematikleşmesi ve dinamizm kazanmasına sebep olan en önemli unsur ise Fordist üretim süreci ve Taylorist yönetim sürecinin toplumsal hayata dahil olmasıdır. Ford Motor Şirketi'nin sahibi olan Henry Ford'un teknoloji temelli iş bölümüyle işlettiği Highland Park Fabrikası, 1910-1914 yılları arasındaki verimliliğiyle dikkatleri üzerine çekmişti. İşçilerine günlük beş dolar ödeyerek işçilerini kârına ortak ettiğini söyleyen Ford'un Highland Park gibi bant sistemini işlettiği fabrikalar kurulmadan önce otomobil endüstrisi zanaata dayalı ve vasıflı işçilerin bir iş günü boyunca tek bir motor ya da kaporta üzerinde birçok karmaşık görevi gerçekleştirdiği bir endüstriydi. Önceleri büyük bir özerkliğe sahip olan bu işçilerin hizmet ettiği otomobil endüstrisi aslında belirli bir merkezi olmayan bir dizi atölyenin toplamından ibaret hale gelmiştir. Ford Motor Şirketi'nin otomobil üretimini bant sistemiyle daha sistematik bir endüstri haline getirmesi, vasıflı ustalar yerine uzmanlaşmış işçiler istihdam edilmesine sebep olmuştur. Bu işçilerin işi inisiyatif gerektirmeyen türde işlemlerden ibaret hale gelmiştir. Highland Park Ford fabrikasındaki işçilerin çoğu Amerika'ya yeni göçmüş insanlardı. Daha önceki düzende vasıflı ya da zanaatkar olarak nitelendirilebilecek ustalar grubunu ise Almanlar ve daha yerleşik Amerikalılar oluşturuyordu. 1917 yılına gelindiğinde, Henry Ford'un Highland Park fabrikasındaki iş gücünün yüzde elli beşi bu uzmanlaşmamış işçilerden oluşurken, yüzde on beşi temizlikçilerden yüzde on beşi ise usta ve teknik elemanlardan oluşuyordu. (Sennett, 2018:41-43)

Bu dönemde mal ve hizmet üreten kapitalistlerin temel kaygısı üretim verimliliğini artırabilmek yeni yollar bulabilmektir. Taylor ve Ford'un çalışmalarının odak noktası daha fazla üretebilmektir. (Demirel ve Yeğen, 2015:117)

Fordist üretim biçiminin özellikleri arasında türdeş ürünlerin kitlesel üretimi, tekdüze teknolojiler, standartlaştırılmış iş rutini, verimliliğin artırılmasına yönelik çabalar ve kitlesel olarak üretilen metallerin satılacağı pazarlar bulunur. Tüketim tarzlarının benzeşmesine neden olan, seri üretim mallarının revaçta olduğu pazarın gelişmesine sebep olan Fordizm otomobil sanayisinde, benzer otomobillerin satıldığı bir pazarın doğmasına yol açmıştır. Öyle ki bant sisteminin sağladığı düşük maliyetle belli standartlarda kitlesel tüketim için üretilen otomobillerin hepsinin rengi siyahtı. (Ritzer, 2017:102-104)

Üretimin standart hale gelmesi fabrikalarda kitlesel üretimi kolaylaştıran bir sistematığa doğru evrilmesi önünde akan bir bant üzerinde çalışan işçinin Taylorist denetim ve gözetim yoluyla giderek daha verimli bir hale getirilmesi Fordizm'in temel mantığını oluşturur. Üretim mekanizmasında iş bölümü belirgin, yapılan işler standarttır. Nitelikli iş gücüne bağımlı olma durumu ortadan kalkmıştır. Bu şekilde Fordist üretim anlayışının temelleri atılmış ve toplumsal dönüşüme sebep olacak ideolojik altyapısı oluşturulmuştur. (Kırılmaz ve Ayparçası, 2016:44)

1.4.1 Rutin ve Modern İş Bölümü Mantığı

1950'lerde Daniel Bell *Çalışma ve Hoşnutsuzlukları* adlı çalışmasında General Motors'un Michigan'daki Willow Run tesisini inceler. Fabrikalar artık çok daha büyümüştür. Öyle ki Willow Run bir kilometreyi geçen uzunlukta ve 400 metre genişliğinde bir yapıydı. Burada, araba yapmak için kullanılan, tüm materyaller tek bir çatı altında toplanmış halde ve iş yönetici bürokrasisi tarafından koordine edilmektedir. Bu karmaşık yapının yönetimi ise "mühendislik rasyonalitesi" ile yapıliyordu. Fabrikanın organizasyonu üç ilkeye göre işlemekteydi. Birinci ilke büyüklük mantığıydı ve bu daha geniş olan alanın daha verimli çalışmasını niteliyordu. Üretimin tüm öğelerinin Willow Run gibi tek bir üretim alanında toplamak aynı zamanda nakliye giderlerini azaltıyor, enerji tasarrufu sağlıyor ve planlama

departmanlarında masa başı çalışan beyaz yakalıların satış ve yönetim ofislerini fabrikayla birleştirmeye yarıyordu. İkinci ilke ise daha karmaşık bir yapıyı içeren hiyerarşi mantığıydı. Üretimi organize eden ve yönlendiren bir üst yapıyı niteliyordu. Bütün beyin işlerini imalatın dışına itiyor ve plan, program ve tasarım gibi işlerin karar mekanizmaları ayrı departmanlarda işletiliyordu. Bu durum teknik elemanları ve yöneticileri tesisteki gürültülü makinelerin uzağına taşımayı da gerektiriyor ve böylece fabrika yöneticilerinin işçilerle olan fiziki temas ihtimalini en aza indiriyordu. Hiyerarşi mantığı ile işçiler üretim sürecinin genel çerçevesinden uzaklaşmış oldu. İşçiler tek düze işleri halleden üzerinde çalıştığı ürün hakkında karar veya değişiklik yetkisi olmayan insanlara dönüştü. Üçüncü ilke ise Taylorist “metrik zaman” mantığıydı. Fabrikanın tamamında üretim zamanı dakik bir biçimde ölçülüyor ve yöneticilerin işçilerin her zaman ne yaptığını bilmesi sağlanıyordu. General Motors Fabrikası’nda bir saat, on adet altı dakikalık bölüme ayrılıyor ve işçiler bu zaman dilimine göre ücretlendiriliyordu. (Bell, 1988:230)

Çalışma zamanının dakikalar halinde programlanması, bir yandan da üretim alanının daha uzun zaman ölçütleriyle bağlantı içindeydi. Örneğin, emekli maaşı bir işçinin çalışma saatlerine bakılarak hassasiyetle ayarlanıyordu. İşçiler de izin ve hastalık zamanlarını muazzam bir dakiklikle hesaplayabiliyordu. Bu mikro metrik zaman hesapları, montaj hattındaki kol işçileri gibi alt düzey beyaz yakalı büro çalışanlarının da terfi haklarını belirleyen bir husustu. Kapitalizm şartlarında mal ve emeğin serbest dolaşıma açık hale gelmesi, insanları uzmanlaşmayı dayatmaktadır. Serbest pazarların genişlemesi de iş bölümü kavramının toplumsallaşmasına sebep olmuştur.

Buradan hareketle Richard Sennett bir arı kovanının gözlemlenmesinin iş bölümü mantığını kavramayı kolaylaştırdığını öne sürer. Kovanın alanı genişledikçe her petek farklı bir iş için ayrılır. Yani üretilen malların mübadele (değişim) değerinin miktarı arttıkça, üretim alanında uzmanlaşma görülür. Bir makine mühendisi olan Frederick W. Taylor, büyük bir üretim alanında makine ve endüstriyel tasarımın son derece karmaşık hale gelebileceğini ancak işçilerin bu sürecin tamamını anlamasına gerek olmadığını düşünüyordu. Hatta ona göre işçilerin bu dizaynın tamamını anlama çabası ne kadar az olursa o kadar verimli olabilirlerdi. (Sennett, 2018:43)

Bu üç ilkedan yola çıkarak ortaya çıkan modern iş bölümü mantığının daha önceki zamanlara göre ortaya çıkardığı dakiklik aynı zamanda belirli bir rutinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Üretim alanında çalışan işçiler üretim sürecinin belirli bir bölümünde örneğin bir otomobil üretiminde sadece kaporta yapımında çalışıyor ve bu alanda uzmanlaşıyordu. Dolayısıyla otomobilin motorunun üretiminde veya elektrik aksamının tasarımında neler olup bittiğinden haberdar olamıyorlardı. Bu uzmanlaşma mantığının sonucu olarak ortaya çıkan rutin mantığı işçilerin giderek daha da verimli olmasını amaçlarken diğer yandan yapımında emek harcadığı ürünün bir bütün olarak nasıl çalıştığından haberdar olmayan insanlar üretir olmuştur. Bu noktada kapitalist üretim biçimlerinin sebep olduğu yabancılaşmanın üretim aşamasında çalışan işçiler üzerindeki etkisinden söz edilebilir. Çünkü yabancılaşma önce emeğine yabancılaşan bireyler ortaya çıkarmıştır.

Robert E. Park'a göre modern iş bölümü mantığı, başarılı olmak için göreve odaklanmaya bağımlılık yaratmıştı. Ayrıca farklı alanlarda uzmanlaşmış meslekleri icra edenlerle de karşılıklı bağımlılık ilişkisi artmıştı. Böylelikle endüstriyel örgütlenme biçimleri bireyin içinde bulunduğu topluluğun giderek ayrılmaz bir parçasına dönüşmesini sağlayan temeller üzerinde kurulmuş oldu. Bireyler arasında rekabet şartlarına ek olarak artan bağımlılığın etkisi endüstriyel örgütlenme alanlarının tamamında belli toplumsal dayanışmaya sebep olmuş ve bu dayanışmanın üzerine kurduğu temel topluluğun çıkarlarını gzetan bir işlev görüyordu. (Park, 2016:53)

Bir yanda kapitalist ilişkiler toplumsal üretim ve yeniden üretim bütün özellikleriyle yaşam alanlarını kuşatacak şekilde genişlerken, diğer yandan kültürel ilişkiler değerin üretim süreçlerini ve ekonomik yapılarını yeniden belirler hale gelmişti. Modern iş bölümü mantığı üretim rejiminin hakimiyet alanını genişletirken değer ve emek konusunda da ciddi değerimlere ortaya çıkmaktaydı. Disiplinci rejimi kusursuz hale getirme mantığından üretici paradigmanın değerimine geçiş modern iş bölümü mantığına karşı işçi sınıfının sesinin yükselmesiyle mümkün olmuştur. Değerim bileşimi zaten değermiş olan bir proletarya tarafından aşağıdan yönlendirilmiştir. Ancak sermayenin yeni bir paradigma icat etmeye ihtiyaı yoktur. Çünkü gerçekten yaratıcı olan an bu sayede yaşanmıştır. Sermayenin bu noktadaki tek sorunu doğa ve

emek üzerinde yeni bir ilişki biçimi yoluyla yeniden tahakkümünü üretmek olmuştur. Michael Hardt ve Antonio Negri'ye göre disiplinci üretim modelinin aşırı modernleşmesine tamamen bağımlı olan politik ve endüstriyel güçler bu geçiş aşamasında en çok mağdur olacak olan kesimdir. Rutinin kırıldığı Taylorist ilkelere bağlı çalışan modern iş bölümü mantığının yıkıldığı yeni dünyaya direnebilecek tek sermaye yapılanması, emek gücünün yeni ve maddi olmayan, ortaklık temelli, bileşimine uyumlu halde onu yönlendiren bir yapılanma olacaktır. (Hardt ve Negri, 2012:281-282)

Bugün gerçekten de Hardt ve Negri'nin bahsettiği yeni dünyanın rutinden esnekliğe doğru değişen bir iş bölümü mantığı ve orta sınıf işletmelerin sayılarının çoğaldığından söz edilebilir hâldedir. Çok sayıda girişimci rutine bağımlı hayat sürmektense kendi iş yerini açarak sermaye yönetmeyi amaçlamaktadır. Önemli sayıda insan ise home-ofis tarzı evden çalışma usulünü tercih etmektedir. Pek tabii bu durum da sermaye sahiplerinin iş gücünü çok daha masrafsız bir biçimde dışarıdan yönetmesi olanaklı kılmaktadır. Bu durum bileşime uyumlu halde sistemi yönlendiren yeni yapılanmalara örnek teşkil etmektedir.

1.4.2 Üretim Alanının Dönüşümü

On sekizinci yüzyılın ortalarına kadar üretimin fiziksel merkezi evler olmuştur. Bu döneme kadar taşrada yaşayan aileler tükettiklerinin çoğunu kendileri üretmekteydi. Paris ya da Londra gibi piyasa kentlerinde ise zanaatlar da ailenin hanesinde icra edilirdi. Tarihçi Herbert Applebaum'un belirttiği gibi, örneğin bir fırıncının evinde, kalfalar, çıraklar ve fırıncının biyolojik ailesi "birlikte masaya oturur ve aynı yemeği yerdi, hep birlikte, zira hepsi aynı evde yaşar ve uyurdu" ve "ekmeğin maliyetine ... ustanın yanında çalışan herkesin barınma beslenme ve giyinme masrafları da dahildi. Nakdi ücretler maliyetin ancak küçük bir kısmına denk gelirdi." (Applebaum 1992, Akt. Sennett, 2018) Ücretli kölelik yerine, ustaya itaat ve barınma iç içe geçmişti. (Sennett, 2018:35)

Bu bağlamda ev ve iş alanlarının ayrılmasını modern iş bölümünün en önemli husus olarak görülebilir. Hane içi üretimin aksine fabrika binalarında işçilerin kalması için

alan bulunmuyor işçiler fabrikaya yürüyerek ya da bir vasıta yoluyla gidiyordu. Üretim alanındaki dönüşüm, kapitalist üretim biçimlerinin büyük fabrika binalarında ete kemiğe bürünmüş ve iş ile ev arasında belirli bir rutin düzen çerçevesinde gündelik yaşamını düzenlemek zorunda olan işçileri dönüştürmüştür. Kapitalist üretim biçimlerinin meta mantığı üretilen malların değerinin toplumsal emek zamanına karşılık gelmesi, modern iş bölümü mantığının ortaya çıkışı gibi hususlar kapitalizmin toplumsal bir sistem olduğunu kanıtlar. Ortaya çıkan yeni gündelik yaşam formu kentlerin de biçimsel bir dönüşüme girmesine yol açmıştır.

1.5 Aydınlanma ve Kültür

Günümüzün kapitalist ulusları Sermaye-Ulus-Devlet üçlü yapısı üzerinden nitelendirilirken bu yapının içinde piyasa ekonomisi başat bir konumdadır. Kendi haline bırakıldığında kapitalist piyasa ekonomisi ekonomik eşitsizliklere ve sınıf çatışmasına yol açarken komünal toplumdaki ortaklık düşüncesi ve eşitlik iddiasıyla özdeşleştirilen ulus mantığı bu tarz ekonomik yapının ortaya çıkardığı çelişkilerin çözümünü aramaktadır. Devlet aygıtı vergilendirme, yeniden bölüşümü vb. tedbirlerle bu görevi yerine getirmeyi amaçlar. Sermaye, ulus ve devlet birbirinden farklı olmakla ve kendi ilkeleri üzerinde yükselmekle birlikte, bu noktada karşılıklı olarak birbirlerini tamamlayacak şekilde sürekli olarak bir araya gelmek durumundadır. (Karatani, 2017:27)

Henüz bu üçlü yapının ve bir siyasi otoritenin bulunmadığı avcı toplayıcı toplumlar için sürekli yer değiştiren insan gruplarının yaşam biçiminin sürekli olarak hareket ettiği coğrafyalara, o coğrafyaların iklimlerine ve ihtiyaçların karşılandığı doğal kaynaklara göre değiştiğini söylenebilir. Avcı toplayıcı toplumların asla durağan olmayan, hızlı ve değişken yapısı sebebiyle yaşam biçimleri bu değişkenlikleri göz önüne alan bir kavrama pratiğiyle anlaşılabilir. Bu yaşam tarzında henüz sabit bir kültürel yapılanmadan söz edilemeyeceği gibi eğer varsa kültürün farklı coğrafyaların temel koşulları üzerinden belirlenebilir haldedir. Bir sonraki aşama olarak tarım toplumunun veya feodal rejimlerin bulunduğu toplumların yapısına bakıldığında toprak ile ilişkisini geliştiren insan faaliyetinin ihtiyaçları karşılamak üzere çok daha

durağan ve yerleşik bir düzende kök salan bir kültür yapısını içerdiğini görmek mümkündür. Tarım toplumunun değişkenleri temel düzeyde coğrafi farklılıklardan ibarettir, süreç dar bir hareket alanına sahiptir. Toprağa ekilen tohumun mahsul vermesi için doğanın döngüsüne uyulma zorunluluğu başattır. Doğayla uyum zorunluluğu olan tarım toplumundaki geleneksel kültürün yapısı daha statiktir. Bu yüzden ihtiyaçlarını tarım faaliyetiyle gidermekte olan bireyin yerleşik bir hayata, sabit bir inanç sistemine tabi olduğu söylenebilir. Yerleşik hayat, kültürün kökenine daha uzun süreçleri ekler. Bu kökenin geniş zamansallığı köktenci anlayışın da temsili unsurlarını destekler.

Kültür, toplum tarafından birlikte yaşama kurallarını düzenleyen (ve tabii kökeninde yaşam pratiklerini içeren) belirli tarihsel olaylardan edinilmiş yaşam deneyimlerinin sonuçlarıyla şekillenir. Tarım toplumundaki bu kültür anlayışı ilk olarak hayatta kalma güdüsü tarafından düzenlenirken ikinci düzeyde kültürün taşıyıcısı olan topluluğun giderek daha da gelişmeyi ve bu sayede diğer topluluklar karşısında güçlü olma idealini içerir. Bu idealin gerçekleştirilmesi belirli bir düzeyde kontrol mekanizması olarak toplumsal yaşamı düzenlemesi gereken siyasal ve dinsel gelenek biçimlerinin korunmasına bağlıdır. Geleneklerin bir nesilden diğerine aktarıldığı, hayat tarzını çok büyük oranda dini kuralların belirlediği geleneksel toplumlarda bireylerin konumunu aile mensupluğu, etnik kökeni ve mezhebi belirlemiştir. Geleneksel kültür bireyi mensup olduğu topluluğun miras aldığı kültürel pratiklere göre değerlendiriyor ve bireyin ötekilerden farklı olma ihtimalini ortadan kaldırıyor.

Aydınlanmacı yaklaşım bu geleneksel kültürel pratiklerden kopuşu gerektiren, rasyonellik hükmünün geçerli olduğu bireyselliği ön plana çıkaran bir kültür yapısını doğurdu. Dolayısıyla modern aydınlanmacı kültür, toplumların hayat pratiklerini belirleyen ve akli kontrol altında tutan mekanizmalara doğrudan zihinsel bir savaş açmıştır. Bu zihinsel savaşın söylemi on sekizinci yüzyıl insanını, ahlak açısından ve ekonomik olarak devletle ve dinle tarihsel bağlarından kendisini kurtarmaya çağırmıştır. Bu söylem insanın, özünde iyi ve umumi olan doğasının herhangi bir otorite tarafından engellenmeksizin gelişeceğini düşüncesini içeriyordu. (Simmel, 1996:81-82)

Aydınlanmacı söylemin toplum tarafından karşılık bulması modernleşme idealinin benimsenmesini sağlamıştır. Modernleşme terimi gelişme sosyolojisinde iktisadi gelişmelerin geleneksel toplumsal yapılar ve değerler üzerindeki etkilerine işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca modernleşme teorisi endüstrileşme, bilimin ve teknolojinin boy atması, modern ulus-devlet, kapitalist dünya piyasası, kentleşme ve öbür altyapısal ögelere yaslanan toplumsal gelişme aşamalarından söz etmek için kullanılır. Genellikle sekülerleşme ve öz gelişim etrafında yoğunlaşan belirli kültürel değişimlerin modernleşme sürecinin sonucu olarak cereyan edeceği varsayılır. (Featherstone, 1996:26)

Bireyin konumunu merkeze alan düşünce yapısıyla modernizm bireyin öz gelişimini gerçekleştirdiği, seküler hayat tarzına uyum sağladığı halde daha özgür bir hayat tarzına geçeceği söyleminin etkisini artırarak karşılık bulmuştur. Bu idealize edilmiş teorinin etki alanı genişledikçe kültürün unsurları da değişmiştir. Yüzyılları aşan tarihsel birikimin oluşturduğu kültür anlayışının yapısı derinden sarsıntılar geçirmeye başlamıştır. Dini inançlara rasyonel bakış açısıyla getirilen eleştiriler geleneklerin terk edilmesini, siyasal otoritelerin bireyler üzerindeki kısıtlayıcı tavrına getirilen eleştiriler ise yeni siyasal anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Modernizmin bakış açısı sistemin bütünü oluşturarak eski kültürün temelini oluşturan yapı taşlarını aşındırmaktan öteye giderek eskinin yıkımına sebep olmuştur. Bu noktada Foucault'un deyişiyle "kendini sürekli icat etmeye çalışan modern insan"ın yeni zihinsel dünyası, kültürün yapısını da süreklilik arz eden bir değişken bir yapıya dönüştürmüştür. Özellikle burjuvazinin etki alanına giren ilk modern aydınlanmacı söylem bireyin zihinsel sınırlarının aydınlanmacı formlarla genişlemiş olduğu, her şeyin anlamının yeniden sorgulandığı ve anlamların yeniden üretildiği bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır.

Marx ve Engels kapitalizm ile daha önceki sınıflı toplum biçimi arasındaki farklılığa dikkat çekerken şöyle yazıyordu:

"Burjuvazi üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri durmadan devrimciileştirmeksizin var olamaz. ... Üretimin durmadan altüst edilmesi, bütün toplumsal koşulların aralıksız sarsılışı ve bitmek bilmeyen bir belirsizlik ve çalkantı burjuva dönemini öteki bütün dönemlerden ayırt

eder. Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler peşi sıra gelen eskiden beri saygıdeğer tasavvur ve görüşlerle birlikte silinip gider; yeni oluşanlar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor ve insanlar nihayet hayattaki konumlarına, karşılıklı ilişkilerine soğukkanlı bir gözle bakmaya zorlanıyorlar.” (Marx ve Engels, 2014:66)

Her ne kadar üretim araçlarının sahibi olan burjuvazi sınıfı feodal dönemdeki baskıcı rejimi kabul edebilecek olsa da aydınlanma düşüncesinin varlığı buna izin vermiyordu. Bu noktada baskıcı bir denetim sisteminden ziyade kapitalizmin işçi sınıfına sunabileceği başka ayrıcalıklar kullanılmış, Theodor Adorno’nun *kültür endüstrisi* olarak somutlaştırdığı kavram sistemin devamlılığına katkı sunmuştur. Kültürün kullanım haklarına sahip olan nüfus olarak burjuva sınıfının aynı zamanda kültürün yönetiminde de söz sahibi olduğu gerçeğinden hareketle kapitalist düzende baskıcı rejimler yerini kültür endüstrisine bırakmıştır. Adorno kültürün yönetilen bir olgu olduğuna kanıt olarak; felsefe ve din, bilim ve sanat, yaşam tarzı ve gelenekler gibi birbirinden farklı anlamları içeren birçok şeyin “kültür” sözcüğüyle özetleniyor oluşunu göstermektedir. Ortada idari bir bakış vardır ama aynı zamanda Alman kavramlarına göre kültür, dokunulmaz, üzerinde oynanamaz daha yüksek ve daha saf bir şey olarak görülür. Dolayısıyla kültürün yönetime karşıt ve özerk olması gerekmektedir. Kültür, toplumda insanın saf özünün tezahürü gibi görülür. Kültüre karşı duyarlılığı olan herkes yönetilen bir kültürden rahatsızlık duyar. Adorno bu noktada bir paradoksu ortaya koyar. Kültür yönetildiğinde zarar görür ama kendi haline bırakıldığında da yok olmaya, varlığını yitirmeye başlar. Bu yüzden yönetilmeyen kültür kavramını ne kabul etmeli ne de kapitalist örgütlenme çağında kültürün başına gelenlere karşı onay vermeye devam edilmemelidir. Bu noktada Adorno bu paradoksa karşı tavrını şu sözlerle açıklar “kültüre özgü olan, yaşamın çıplak zorunluluklarından azade olandır” (Adorno, 2013:123)

Adorno aydınlanmanın getirdiği akılsallığın kitlelerin aldatılışından ibaret bir durum olduğunu savunurken mübadele değerinin bir kere başat hale gelmesiyle tüm ürünlerin orijinal kullanım değerlerini yok olduğunu savunuyordu. Kültür her şeye benzerlik bulaştırıyor ve bu standartlaşma hâli her şeyi birleştiren sistematik bir duruma evriliyordu. Bu yüzden kültür ürünlerinin her biri kendi içinde ve hep birlikte söz birliği içindeydi. Kapitalist modernleşmenin uzmanlaşma kültürünü dayatması hayatın

her alanında eksiksiz bir planlı oluşu temsil etmektedir. Sistemin yönetimi sermayenin sahip olduğu tekeli mantığı artık örtbas etme gereği bile duymamaktadır. Bu koşullarda tüm kitle kültürü özdeştir ve bu kültürün iskeleti tekel tarafından imal edilen kavramlar ile belirlenmeye başlanır. Çıkar çevreleri kültür endüstrisini teknolojik terimlerle açıklamayı sever. Çünkü bu teknolojik terimler aynı zamanda aydınlanmaya övgü içermektedir. Çıkar çevrelerine göre çok büyük bir kitlenin işin içinde olması seri üretim yöntemlerine başvurulmasını zorunlu kılmaktayken, bu üretim biçimleri türdeş gereksinimlerin sayısız yerde standart ürünlerle giderilmesini kaçınılmaz hale getirir. Adorno'ya göre günümüzde hâkim olan teknik akılsallık mantığı egemenliğin akılsallığıdır ve kendine yabancılaşmış toplumun zorlayıcı karakteridir. (Adorno, 2013: 47-50)

Pierre Bourdieu'ye göre ise kültür insanlar arasındaki etkileşimin ve iletişimin zemini olduğu kadar bir iktidar üretim aracıdır. Sanat, bilim, din, dil gibi tüm simgesel sistemler gerçeklik anlayışını şekillendirme işlevine sahiptir ve toplumsal yapı içerisindeki hiyerarşik düzenlemelerin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Kültür bu bağlamda gelenek, değer, inanç ve dil kapsayan yapısıyla bireyleri ve grupları kurumsal hiyerarşilere bağlayan eylemleri meşrulaştırma işlevine sahiptir. Bu sayede iktidar ilişkilerini somutlaştırıp kabul edilir hale getirir. Gelişmiş toplumlarda birçok kültürel pratik iktidar mücadelesinin ortaya konulduğu görece özerk alanları da oluşturur. Bourdieu entelektüelleri kültürün uzmanlaşmış üreticileri ve aktarıcıları olarak görür ve onların mücadele alanlarının ve kurumsallaşmış hiyerarşilerin biçimlenmesinde kilit rol oynadığı öne sürer. (Swartz, 2011: 11)

Eleştirel bir bakış açısıyla kültür aydınlanma düşüncesi üzerinde yüksek bir konuma erişmiş kapitalist sistemin iktidar anlayışıyla üretilen bir tahakküm aracına dönüşmüştür. Yapılanma içeren görünümüyle kültür toplumsala dair birçok olguyu tek elde buluşturan sürekli ve yeniden manipülasyonun üretim aracı rolüyle simgesel tahakküm aracı konumunda yükselmiştir.

1.5.1 Postmodernizm ve Tüketim Kültürü

Dünya Savaşları'nın sonlanmasıyla ortaya çıkan büyük ekonomik buhranlardan sonra kapitalizm yeniden yapılanma sürecine ihtiyaç duymuştur. Bu süreç teknolojik gelişmelerin de sağladığı katkıyla bilginin dolaşım hızının artmasını sağlamış ve küreselleşme olgusunu ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme ile sınırlar genişlemeye ve dolayısıyla iç içe geçmeye başlamıştır. Bu durum beraberinde bir etkileşim sürecini ortaya çıkarmış bu etkileşim de kültürel boyutuyla birçok değişime zemin hazırlamıştır. Literatüre giren birçok metinde 1970'lerde başlayan bu dönem postmodernizm olarak adlandırılmakta ve küreselleşmeyle bağlantılandırılmaktadır fakat postmodernizm'in ne olduğuna veya var olup olmadığına dair tartışmalar devamlılığını korumaktadır.

Bu noktada esneklik kavramı dönemsel olarak postmodernizm olarak adlandırılan zamanlardaki üretim örgütlenmesi üzerinden de açıklama yapmayı mümkün kılar. Fordist üretim sürecindeki mühendislik rasyonalitesinin üç temel kuralından biri olan metrik zaman ile esneklik kavramı iki süreci birbirinden ayıran hususlardandır. Adam Smith'in rutinleşmenin kötülüğüne dair yaptığı vurgu gerçek olmuş, modernist üretim tesislerinin giderek büyümesiyle organizasyonun zaman ile ilişkisi sıkı sıkıya bağlanmış ve "metrik zaman" anlayışı giderek yönetimin uyguladığı bir baskı aracı olmanın da ötesine geçmişti. Sennett'e göre günümüzde sıkça karşılaşılan esneklik söylemi ekonominin dinamik sektörlerinde rutinin yok olmak üzere olduğunu ima eder ancak büyük çoğunluk hâlâ Fordizm çemberinde hapis durumdadır. Rutinin aşırı belirliliği, hiyerarşinin radikalliği gibi durumlar postmodernizm sürecinde giderek daha da alt edilmesi gereken bir husus olarak günümüz söyleminde yer alıyor. Bu kurallar silsilesinin ortaya çıkardığı baskı ve egemenlik günümüz toplumlarında karşılık bulmuyor. Dolayısıyla üretimi sürdürmesi gereken sermaye sahiplerini de yeni yollar aramaya iterken esneklik bu noktada kabul görmeye başlar. Günümüzde toplum, daha esnek kurumlar oluşturarak, rutinin yol açtığı kötülükleri yok etmenin yollarını arıyor. Ancak esneklik uygulamaları çoğunlukla kişiyi eğen güçler üzerinde yoğunlaştırır. (Sennett, 2018: 47-49)

Esnekliğin gelişiminin özgürlüğe giden bir yol olarak görmek genel olarak kabul edilen bir durum olsa da Highland Park ve Willow Run gibi üretim alanlarındaki bürokratik rutinleri kırma girişimi yeni kontrol mekanizmaları üretti. Esnekliğin giderek daha büyük kabul görmesi belki de kurumların kökten dönüşümü iktidarı merkezsizleştiriyor olsa da postmodernizmde iktidar merkezsiz fakat daha yoğunlaşmış bir yapı olarak karşımıza çıkar. Değişimin sürekliliği, muğlaklığı ve belirsizliği beraberinde getirir. Fredric Jameson da vurguyu destekler biçimde postmodernizm kuramını “gerekli araçlar olmadan ve artık bir "çağ" ya da Zeitgeist, "sistem" ya da "mevcut durum"un bulunup bulunmadığından bile emin olmadığımız bir konumda, içinde yaşanan çağın sıcaklığını ölçme girişimlerinden biri” olarak görmektedir. (Jameson, 2011: 11)

Postmodernizmle birlikte modern toplumdan radikal bir kopuşu temsil eden yeni bir topluma girmekte olduğumuzu, öne sürülmektedir. Modern toplumun oldukça rasyonel ve katı bir toplumken, postmodern toplumun giderek rasyonellikten uzaklaşmakta ve sürekli esnekleşmekte olan bir yapıya sahiptir. (Ritzer, 2017: 104)

Jean-François Lyotard, anlatsal bilgi yerine dil oyunlarının çoğulluğunun, evrenselciliğin yerine yerelciliğin geçmekte olduğuna delalet etmesinden dolayı postmodernlikteki anlam kaybına üzülmemesi gerektiğini savunur. Lyotard’a göre postmodern kavramı dönemleştirilmeye uygun değildir. Bu kavram sadece bir zihinsel durumu ya da ruh halini ifade edebilir. (Lyotard 1984, Akt. Featherstone, 1996: 22)

Kelime kökeninden hareketle postmodernizm terimi modern olan şeylerin terk edilişi ve modernin karar verici etkisinden uzaklaşıldığı anlamını içeren kırılmayı nitelemektedir. Sanat üzerinden postmodernizme atfedilen özellikler ise oldukça karamsar görünür. Sanat ile gündelik hayat arasındaki sınırın ortadan kalktığı postmodernizmin koşullarında, seçkin kültür ile popüler kültürün hiyerarşik ayrımı çöker bu durum üslubun melezleştiği derinliksizliğin selamlandığı ve sanatın sadece bir yinelemeden ibaret olabileceği varsayımdır. (Featherstone, 1996: 22)

Endüstriyelleşme, kapitalizm ve fordizmin ortaya çıkışıyla kitleler üzerinde büyük etki uyandıran modernizm, küreselleşmeyle ters düşmeseydi homojen yapısını pekâlâ

sürdürebilirdi. Ama sınırların ortadan kaldırılması farklı kültürlerin birbirlerini etkilemelerine neden olmuş ve bu homojen yapı heterojenleşmeye yüz tutmuştur. Bu durumda "postmodernizm" tanımının kullanılmaya başlanmasına da zemin hazırlanmıştır. Mike Featherstone "postmodernizm" tanımının kullanımındaki problemli tarafı şu soru ile sorgular: “Yerleşik bir terime (modernizm) zıtlığıyla ön plana çıkan ve gücünü o yerleşik terimin kendisinden alan bir terim tamamen farklı bir şeyi ifade etmeye ne zaman başlar?” (Featherstone, 1996: 28)

1980'li yıllarda tüketim, sosyoloji içinde oldukça önemli bir boyut kazanmıştır. Tüketim hakkındaki odaklanma, postmodernizmle alakalı daha geniş boyuttaki bir tartışmanın nesnesidir. Tartışılan konu, batı kapitalizminin "postmodern" tanımıyla ifade edilecek yeni bir teorik regülasyona ihtiyaç duyulacak denli temelden bir dönüşüm geçirip geçirmediğiydi. "Modern" sözcüğü, ait olunan sosyoekonomik sınıfın, kişilerin hayatlarını ve kimliklerini belirleyen bir değer olarak kabul edildiği endüstriyel, kentli ve kapitalist bir toplumu anımsatıyorsa, "post-modern" sözcüğü de kişilerin kendileri haklarındaki algılarını oluşturmalarına destek sağlayan eski, durağan değerlerin konum değiştirdiği, banliyölerde yaşayan kimselerden meydana gelen post-kapitalist ve post-endüstriyel olarak değerlendirilebilecek bir toplumu anımsatacaktır. (Bocock, 1997: 13-14)

Tüketim, söz konusu vaziyete model oluşturan bir olgu olarak değerlendirilir. Çünkü bireyin üretimde üstüne düşen görevin, hayatının ve benlik hissiyatının odağı olduğu bir pozisyonundan uzaklaştığını hissetmektedir. Bireyler için iş yaşamında üstlenilen görevler yerine, aile içinde giyinen çeşitli roller, cinsel hayat içindeki birtakım roller, boş vakitleri değerlendirirken kavuşulan roller, bir başka ifadeyle, tüketim olgusu içinde üstlenilen roller zaman geçtikçe daha büyük itibar kazanmaktadır. Söz konusu bu durum ise sosyoloji alanına, batı toplumlarının postmodernizme yönelmekte olup olmadıklarına dair bir tartışma ortaya çıkararak yansır. (Featherstone 1991, Akt. Bocock, 1997: 14)

Postfordizmde çalışanlar ve çalıştıranlar arasındaki duvarlar yıkılmakta ve artık işçiler de yüksek mertebe, ödül ve övgü gibi karşılıklarla iş tatmini elde edebilmektelerdir. Hatta işçi, yönetim kadrosuna yükselme imkânına sahip olmakta ve işçinin emeğine

yabancılaşması durumu yerini işçi ve yönetici arasındaki uzlaşmaya bırakmaktadır. (Slattery, 2007: 441-442)

Postfordizmin gelişim kaydetmesinin sebeplerinden biri de iletişim ve bilgi teknolojilerinin istikrarlı ilerleyişidir. Bu ilerleyiş ölçsüz oranda hiyerarşik yapıların yıkılmasına, üretim biçiminde yığından çeşitliliğe geçiş yapılmasına ve iş gücünün vasıflı-vasıfsız olarak iki ayrı kategoride nitelendirilip buna yönelik yeni ücretlendirmeler oluşturulmasına zemin hazırlamıştır ve ayrıca alıcı tercihlerinin ilk değer olarak addedildiği yeni bir dönemi meydana getirmiştir. (Kırılmaz ve Ayparçası, 2016: 44)

Harvey'e göre ise "Postfordizm ile postmodernizm arasındaki ilinti, "modern" olan sona ererken "postmodern" olanın başladığı görüşüne dayanmaktadır." (Harvey, 2014, : 59)

1950'li yıllarla birlikte mal ve hizmet, batıdan doğuya dünyanın birçok bölgesinde gitgide daha büyük kitleler için erişilebilir hale gelmekte tüketim kavramı kültürel, sosyal ve iktisadi uygulamalarla derinleşen bir ideoloji ile kapitalizmi itibarlı kılmaya, onu hayatın içine doğal bir şekilde yedirmeye yardımcı oluyordu; her ne kadar 60'lı yılların protestocuları bunu onaylamasa da milyonlarca sıradan insan durumu çoktan kanıksamıştır. (Bocock, 1997: 12)

Postmodernizm anlam yapısı üzerinde yüksek dönüşüm ve manipülasyona sebebiyet veren etkisi tüketim kültürünün her anlamda yayılmasında en temel işlevi görmektedir. Dönemleştirmeye veya toplumsal düzenin yapılandırıcısı konumuna uygun olup olmadığı bir yana anlamların sınırsız bir yeniden üretime girmesinde kavramlaştırma olarak tanımlayıcı rolü yadsınamaz haldedir.

1.5.2 Postmodernizm ve Gösterge Mantiğı

Postmodernizm göstegebilimin *gösterge* mantığında sabitlerin yeniden üretildiği ve anlamların çoğaldığı bir duruma tekabül eder. Tüketim kültürünün baskın bir hâl alması, ekonomide sirkülasyonun hızlanması gibi sebeplerden ötürü mal ve

hizmetlerin kullanım süreleri azalmakta buna doğru orantılı olarak kapitalist sistem gelişimini ve büyümesini sürdürmektedir. Bugün genel kabul olarak sistemin içerisinde yer almak ve ona hizmet etmek meşru olarak kabul edilmekte bu kabulün ardında ise kapitalizmin sunduğu ihtiyaç tüketiminin üzerinde haz ve arzulara hizmet eden tüketim kültürünün sürekli olarak çalışmaya devam eden mekanizması vardır.

Göstergeler toplumsalı kuşatan tüketim odaklı dünya düzenindeki anlam etkileri ve anlamı oluşturan ilişkiler üzerindeki rasyonel yapının bozulmasıyla başlar. Göstergeyi gösteren ve gösterilen olarak ikiye bölersek tüketim kültürünün hâkim olmadığı bir düzende belirli bir rasyonel yapıyla karşılaşabiliriz. İhtiyacın belirtilmesi gösteren, ihtiyacın belirmesi ise gösterilen olarak konumlandırılabilir. Bu durumda söylemin veya eylemin tek bir karşılığı olacaktır. Tıpkı bir hastanın hastane aciline gidip tedavi talep etmesi gibi. Bu durumda hastayla görüşme sırasındaki doktora gösteren ve gösterilen arasında rasyonel bir kesinlik vardır. Süreç doğrusal bir şekilde işler ve farklı anlamlar içermez.

Postmodernizm öncesinde daha çok siyasal söylem düzeyinde kullanılan retorik (hitabetin estetikleştirilmesi) üzerinde bozunmaya uğradığı görülen göstergelerin anlam dizgesi kitle iletişim araçlarının da gündelik yaşamın içerisinde yer bulmasıyla anlam kaymalarının çok daha kolay bir şekilde yaygınlaşmasına yol açmıştır. Anlam artık rasyonellikten uzaklaşmış neden-sonuç ilişkisi içerisinde “ihtiyaç” kavramı çok daha az yer kaplamaya başlamıştır. Artık insanın bir ürüne sahip olması sadece ihtiyaca yönelik bir anlam içermemekte, ötekiye karşı sınıfsal veya ideolojik bir gösterge olarak sunulmaktadır. Kapitalizm koşullarında üretilen malların kullanım değeri, mübadele değerine tabidir. Yani maddi bir fayda olarak tüketilmesinden ziyade bu mallar göstergelere hizmet eden birer nesneye dönüşmüştür. Bu bağlamda “postmodernlikten bahsetmek kendi yapısı içinde bazı kurallara sahip olan yeni bir totalitenin oluşumunu kapsayan bir devir değişikliğini veya modernlikten ayrılışı iddia etmek ve bir sistem değişikliğini belirtmektir.” (Featherstone, 1996: 22)

Baudrillard postmodern tanımını kullanmadan güncel dönem için simülasyonların ve modellerin toplumsal dünyayı gerçek ve görünümünün temsili yapısından kaynaklı olarak aradaki ayrımın silinmesine yol açacak ölçüde oluşturmaya başladığı üretimi

bir toplumsal düzenden yeniden üretimci bir toplumsal düzene geçilmesinde, yeni teknoloji ve enformasyon biçimlerinin merkezi bir rol oynadığını vurgular. (Baudrillard, 2014)

Yeni teknolojilerin ve enformasyon biçimlerinin merkezi rol oynadığı günümüz dünyasında postmodernizmin gösterge mantığı üzerindeki etkilerinden hareketle tüketim odaklı yaşam biçimlerinin sonsuz değişkenlerle dolu dünyasında tüketim kültürünün etki alanı sınırları aşmıştır. Tüketim kültürü, tüketimi üretilebilir ve yeniden üretilebilir hale getiren tüm yerel unsurları içinde barındırmaktan çekinmeden küresel bir konumda yükselmektedir.

1.6 Tüketim Kültürü Teorileri

Tüketim kültürü üzerine geliştirilen teoriler üç farklı bakış açısı üzerinden şekillenir. İlk bakış açısı tüketim kültürünün iktisadi arka planı üzerine odaklanır. Tüketimin alt yapısı kapitalist üretim biçimlerinde vücut bulmuş olan üretim tarzıyla ilişkilendirilir. Bir süreç olarak ele alındığında üretim-tüketim arasında geçen etkinliklerin yeniden üretime bağımlı halde tekrarlanan bir hal almasıyla tüketim de bir başka boyutta üretilen bir konuma kavuşmuştur. Bu bağlamda iktisadi bir anlayışla tüketimin üretilmesi gerekliliği kapitalist piyasanın devamlılığı açısından önem taşımaktadır. İkinci bakış açısı bireyi merkez noktasına alan psikolojik bir altyapıya sahiptir. Sözelimi arzuyu odak noktasında bulunduran ve hazların tüketilmesi yoluyla tüketim kültürüne etkinlik sağlayan bir bakış açıdır bu. Üçüncü ve son bakış açısı sosyolojik bir altyapı taşımaktadır. Toplumsal uzamda bir statü aracı olarak tüketimin kültürel hale gelmesini temel alan bu bakış açısında belirli düzeyde toplumsal statüleri oluşturan hayat tarzlarının tüketim örüntüleriyle olan ilişkisi tartışılacaktır.

1.6.1 Tüketimin Üretilmesi

Tüketimin üretilmesi tüketim kültürünün, maddi kültürün tüketim malları, alışveriş ve tüketim alanları biçiminde önemli miktarda birikmesine yol açan kapitalist meta üretimiyle ilişkilidir. Featherstone'a göre bu durum daha büyük bir eşitlikçiliğe ve bireysel özgürlüğe neden olduğu gerekçesiyle kimileri tarafından kabul edilmesine

karşın başkalarının ideolojik manipölasyon ve nüfusun alternatif bir “daha iyi” toplumsal ilişkiler seçeneğinden “baştan çıkartılarak” uzaklaştırılma kapasitesini arttırdığını düşündükleri boş zaman ve tüketim faaliyetlerinin çağdaş Batı toplumlarında giderek öne çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bireylerin gün geçtikçe daha da büyüyen metalar dizisini satın alarak doyumlarını geliştirdikleri üretimin tek gayesi tüketim olarak kabul edildiğinde, Yirminci Yüzyıl’da yaşamış olan neo-Marksistlerinin kimisinin çoklaştırmaya çalışılan tüketime bakış açıları içerisinde üretim alanındaki gelişmenin denetimli ve manipöle edilmeye açık tüketim biçimleri için büyük fırsatlar yarattığı düşünölür. Max Horkheimer ve Adorno üretim alanında ortaya çıkan meta mantığının ve araçsal rasyonelliğın tüketim alanında da göröllebileceğini savunmuşlardır. Boş zaman aktiviteleri, sanat ve kültür, kültür endüstrisinin süzgecinden geçer; kültürün yüksek amaçları ve değerleri üretim süreci ve piyasanın mantığına yenik düştükçe kültürün alımlanması mübadele değerinin (değişim değeri) etkisi altına girer. Aile ve özel yaşamdaki geleneksel biçimlerin yanı sıra yüksek kültürün en iyi ürünlerinden sağlamaya çalıştığı mutluluk ve doyum vaadi, büsbütün farklı bir öteki özlemi, en düşük ortak paydayı hedefleyen yapay, kitlesel olarak üretilmiş meta kültürene katılan atomlaşmış, manipöle edilen bir kitle doğurmuştur. Kapitalist modernleşme koşullarında meta birikiminin değişim değerinin zaferine sebep olduğu ve hayatın tüm boyutlarıyla hesaplanabilirlik sayesinde rasyonelleşmesinin olanaklı hale gelmesiyle kültürel geleneklerin ve niteliklerin niceliğe dönüştürölldüğü söylenebilir. (Featherstone, 1996: 36-38)

On dokuzuncu yüzyıl aydınlanmanın bireye getirdiğı zihinsel özgürlüğün yanında çalışma alanında uzmanlaşmayı talep etmiş ve bu uzmanlaşmanın bireyleri birbiriyle kıyaslanamaz ve her birini mümkün olan seviyede vazgeçilemez hale getirmişti. Bu vazgeçilemez hâl aynı zamanda toplumu oluşturan tüm bireylerin etkinliklerini de birbirlerine bağımlı bir hâle getirmiştir. (Simmel, 1996: 81)

Tıpkı Fordist üretim biçiminin getirdiğı modern iş bölümü mantığında üretim sürecinin her bölümünde ayrı ayrı uzmanlaşan işçiler gibi toplumsal yaşam içerisinde de bu uzmanlaşma mantığının izdüşümü görölür. Bireylerin iş zamanındaki birbirine bağımlı sistemi boş zamanlarında da birbirine bağımlı hale gelir.

Kapitalist üretim biçiminin temel motivasyonu olan sermaye birikimi piyasadaki meta talebinin sürekli artışına olan bağılılığı ve sermayenin doğasına uygun doyumsuz tavrı yeni tüketici gruplarına ihtiyaç duymuştur. Sanayi kapitalizminin ilk dönemlerinde işçi, sadece iş gücü olan bir varlık olarak düşünülürken, bir süre sonra işçilerin sadece bir üretici değil, kapitalistlere bir tüketici olarak da yararlı olabileceği fikri ortaya çıkmıştır. Fakat üretim alanındaki tek düzelik ve zanaatkâr işçilerin yerini belirli ve tek bir konuda uzmanlaşmış işçilerin almış olması bu düşüncenin hayata geçmesini engelliyordu. Tüketici olarak işçilerin tüketime daha fazla yönelebilmesi için “daha yüksek zevklerle donatılması ve kitlesel üretime dayanan kapitalist ekonominin üretim örgütlenmesinin yanı sıra tüketim ve boş zaman örgütlenmesini de gerektiriyordu. Bu durum üretimdeki verimliliği korumak ve artırmak için sürekli denetim altında tutulan işçilerin tüketim için de denetim altına alınması ve yaşam tarzlarının içerisine tüketim eyleminin de eklenmesini gerektiriyordu. Bu zorunluluğu Lasch “metaların giderek artan bolluktaki kitlesel üretimi, metaları yutacak kitlesel bir pazarı talep eder” sözleriyle açıklıyordu. Böylece, üretimin aşırı seri hale geldiği Fordist seri üretim ve toplu tüketim döneminde yeni tüketici grupları türemeye başladı. (Lasch, 2006, Akt. Senemoğlu, 2017: 67)

İşçilerin daha yüksek zevklerle donatılması fikri tüketimin üretilmesine dair bir bakış açısı sunmaktadır. Kapitalist sistemin sermaye sahipleri toplumun çok küçük bir yüzdesini oluştururken üretim tesislerinde çalışan işçilerin yüzdesi çok büyüktür. Sermayenin sürekli olarak gelişimini sürdürme mantığı/arzusu işçilerin boş zaman faaliyetlerini kontrol etmekle kalmamış ve tüketimi bir yaşam tarzına dönüştürmek için yeni alanlara ihtiyaç duymuştur. Bu durum yeni tüketici gruplarının yaşam alanı olan kentlerin yapısında kaçınılmaz bir genişlemeye sebep olmuştur. Hane ile iş yerinin ayrılması, fabrika binalarının kentin uzamını genişletmesi, üretilen metaların tüketiciyle karşılaşması için kent içerisinde yeni pazarların ortaya çıkması gibi sebepler modernlik söyleminin etkisi altında yeni bir kent organizasyonunu ortaya çıkarmıştır.

Adorno çelik, petrol, elektrik gibi endüstrilerin kültür endüstrilerine oranla daha güçlü ve bağımsız olduğunu düşünür. O’na göre kültür tekelleri bu sektörlerle göre daha

güçsüz ve bağımlıdır. Kitle toplumu içinde kültür tekelleri üretimini sürdürebilmek için iktidar sahiplerinin işlerini aksatmayacak biçimde gerçekleştirmelidir. En güçlü yayın kuruluşu aynı zamanda elektrik endüstrisine bağımlıyken film şirketleri de bankalara bağımlıdır. Bu durum sektörlerin ekonomik olarak iç içe geçmiş olduğunu gösterir. Artık herkese uygun bir şeylerin üretimi hedeflenir. Üretim ve tüketim böyle bir kültür sentezi ışığında kitleselleşir. (Adorno, 2013: 51)

1.6.2 Metalaşmış Göstergeler

Göstergelerin tüketimi kültürün biçimlendirmesiyle dolaylı bir ilişki içerisindedir. Bu sebeple tüketim kültürü kavramsal olarak kültürden ve yaşam biçimlerinden ayrı olarak düşünülemez. Kültür, tüketim toplumunun asli bir ögesi konumundadır. Eskiden sıradan ve gündelik olarak nitelendirilen tüketim ürünleri reklam, teşhir gibi yöntemlerle yeni anlamlar katılarak cazibe, lüks, egzotiklik gibi kavramlarla ilintilendirilir. Bunun sonucunda malların gerçek veya işlevsel kullanımı gözden yitirilir.

Bu noktada sürekli bir devinimin içerisinde yer alan kültürün dinamiklerini belirleyen canlı olarak insanı, merkeze alarak bakıldığında bu ekonomiyi sağlayan temel sebebin arzu üretimi olduğu söylenebilir. Jean Baudrillard tüketimin etkin ve toplumsal bir davranış ve artık kurumsal bir yapısı olduğunu bu yapının içinde zorlamayı, ahlâkı bulundurduğunu söyler. Bu yüzden tüketimi grup bütünleşmesi ve toplumsal denetim işlevi içeren toplumsal değerler sistemi olarak konumlandırır. Bu toplumsal kabulün altında yatan şey ise tüketimin mutluluk kavramı etrafında dolaşan ideolojik gücüdür. Baudrillard'a göre mutluluk kavramı tüketim toplumunda bir üst akıl tarafından üretilen söylen olma vasfını taşır ve dolayısıyla ideolojik bir gücü vardır. Bu gücün kaynağı doğal bir eğilimden ortaya çıkmaz. Mutluluk söyleni sanayi devrimi sonrasında modernleşen toplumların eşitlik söyleninden güç alır. On dokuzuncu yüzyıldan bu yana eşitlik söyleninin üstlendiği politik güç artık mutluluk söylenine devredilmiştir. Görünürde eşitlikçi söylen halen devam eder fakat mutluluk söyleni anlam düzeyinde zihinlerde daha önemli hale gelmektedir. Eşitlikçi söylen politik anlamda araya demokrasi adında bir kavram daha serpiştirmiş. Eşitlikçi söylenin temel

olduğu demokrasinin işleyişı de mutluluğın ölçülebilmesi adına bir araç haline gelir. Mutluluğın ölçülebilmesini toplumdaki bireyler üzerinde ikna edici bir husustur. Refah kavramı da ölçülebilir mutluluğın yarattığı yaşam konforuyla demokrasinin olmazsa olmaz bir getirisi haline gelir. Tüketim toplumunda ihtiyaçlar kavramı eşitlikçi sistemin refah kavramıyla dayanışma halindedir. Bu dayanışma tüketim toplumuna tüm insanların ihtiyaç ve tatmin ilkesi önünde eşit olduğunu ezberletir. Aslında sadece kullanım değeri önünde eşit olan insanlar değişim değeri karşısında eşitliksiz ve bölünmüş haldedir. (Baudrillard, 2017)

Tüketim toplumunda göstergelerin tüketim alanı sınırsızdır. Edinilmiş olan nesnenin ihtiyaçlara cevap vermesi dışında refahın sergilenmesine hizmet eden bir başka boyutu daha ortaya çıkar. Bu boyutta nesnenin rasyonel ve nesnel olmayan değeri ortaya çıkar. Bu değerler konfor, prestij gibi çeşitli roller oynar. Tüketim alanı bu ikinci alanda ortaya çıkar. Bu sayede birbirinden farklı her türlü nesne bir diğerrinin yerine geçebilir. Refah seviyesine işaret eden bir montun gösterge değeri bazen bir ayakkabı üzerinden benzer anlamlara gelebilir. Simgesel mantığa benzer şekilde göstergelerin mantığında da nesneler bir ihtiyaca ve işleve tanımlı değildir. Bu yüzden ihtiyacın nesneler ile giderilmesiyle sağlanan tatmin mümkün olmaz. Ortada aslında fiziksel olmayan bir semptom vardır ve bu semptom zihinsel alanda sürekli dolaşım halindedir. Ortaya çıkan arzunun ürettiği fantezi dünyası simgesel boyuttan beslenerek imleyenler vasıtasıyla nesneye göstergesel anlamlar yükler. Artık bu anlamlar bir ihtiyaca karşılık gelemey ve dolayısıyla nesneye erişimin sağlandığı noktada tatminin ortaya çıkması beklenirken başka bir fantezinin içinde başka nesneler üretilir.

Tüketimin toplumsallaştığı dünyada zihnin benimsediğı fanteziler bilinçdışı bir mantıkla özümseir. Kitle iletişim araçlarının ürettiğı fanteziler istemsiz bir kabul mantığıyla göstergelerin tüketimine hizmet eder. Reklamlar, diziler, filmler, ana haber bültenleri, youtube programları her düzeyde bilinçdışı imgelerin somutlaştırıldığı alanlara dönüşür. Baudrillard kitle iletişim araçlarının gerçeklik duygusunu tehdit eden bir imge ve enformasyon aşırılığı ürettiğine dikkat çeker. Göstergeler alanındaki anlam aşırılığı gerçek ve hayal arasındaki ayrımın silikleşmesine ve bu da bir simülasyon dünyasına yol açar.

Baudrillard tüketimde sürekliliğin sağlanması için göstergelerin aktif olarak manipüle edildiğini belirtir. Göstergelerin aktif manipülasyonu, gösterge ve metanın “meta-gösterge” üretmek üzere bir araya geldiği geç kapitalist toplumda merkezi bir konumda bulunur. Medya ve reklamlarda kullanılan göstergenin manipülasyonu yoluyla “gösteren” bir özerkliğe erişir göstergelerin nesnelerden bağımsız ve sürekli olarak yüzüp gezdiği çok katmanlı içsel ilişkiler manipülasyonu kullanılabilir hale getirir. (Baudrillard, 2017)

Bu bakış açısıyla metaların değer temsilini içeren kullanım değeri ve mübadele değerinin dışında üçüncü bir değer olarak gösterge değerinin varlığı ortaya çıkmaktadır.

1.6.2.1 Gösterge Değeri

Gösterge değerinin metanın değer yapılanması üzerine olan etkisini postmodernizm dönemselleştirme koşulları altında açıklamak mümkündür. Metanın anlamına hizmet eden bir boyut olarak görülebilecek gösterge değeri enformasyon bolluğunun ve yeniden üretim mekanizmalarının giderek soyutlaştığı ve başat hale geldiği bir düzende anlamlandırma süreçlerine öznel bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Marx’ın başlangıç noktası olan metanın ikili doğasını mübadele değeri ve kullanım değeri oluşturur. Slavoj Žižek bu noktada eksik bir değer boyutundan söz ederek Jacques Lacan’ın *kült değeri* adını verdiği bir başka değer boyutuna işaret ederek bir meta olarak taşlanmış kot üzerinden bu eksik boyutu değerlendirir. Taşlanmış kotun kullanım değeri pantolon olarak giyilebilmesini ifade ederken, fiyat etiketinde bulunan temsili değer mübadele değerini ifade eder. Fakat ortada ilk ikisine indirgenmesi mümkün olmayan üçüncü bir değer vardır ki kotun taşlanmış olmasının imlettiği hayat tarzına işaret eder. Bu noktada metanın içerdiği değer sayın alınıp tüketmekten daha fazlasıdır. Kotun taşlanmış olması belki de üretim tarihinden bile öncesine dayanan deneyimleri içeren bir hayat tarzını simgeler. Taşlanmış kotu giydikten sonra bireyin kendini bir imajla sunma amacı ortaya çıkar. Lacan bu boyuta *kült değeri* adını verirken Thomas Presskorn-Thygesen ile Ole Bjerg buna basitçe *işaret değeri* diyor. (Žižek, 2019: 244)

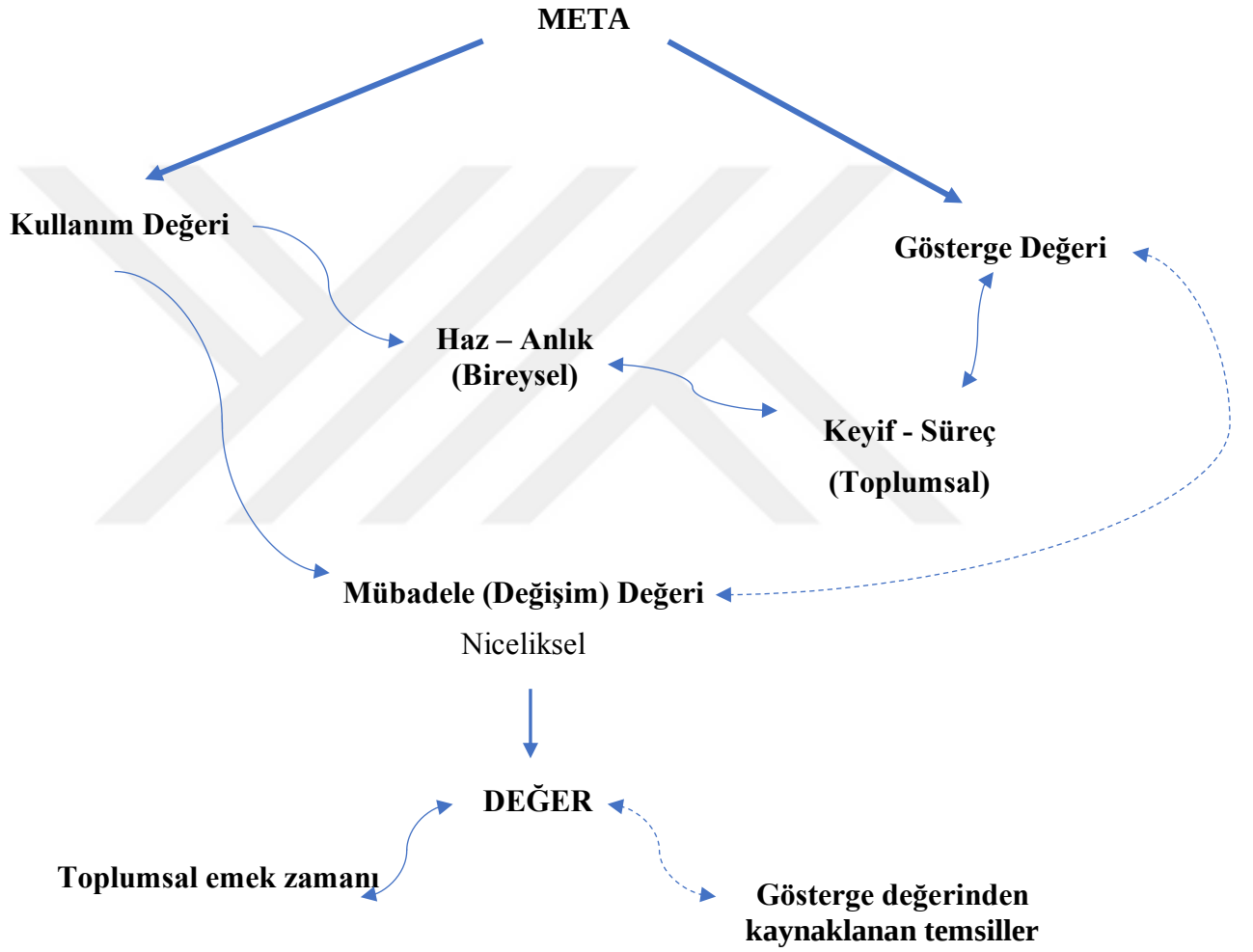
Belirli gösterge değerlerini içeren metaların tüketilmesi yoluyla yaratılan simgesel kimlikte “keyif” önemli bir rol oynar. Tüketicinin metanın gösterge değerinden faydalanması için, kullanım değerinden de keyif alması şarttır. (Thygesen & Bjerg, 2014, Akt. Zizek, 2019: 244) Burada keyif terimini haz ile karşıt olarak ele almak gerekir. Bir metanın tüketiminde kullanım değeri toplumsal olarak inşa edilmiş bir ihtiyacı giderdiğinde birey “haz” yaşar. Ancak “keyif” metanın içerdiği gösterge değerinin tüketici üzerindeki etkisinden doğar. Taşlanmış kot örneğinde, kotu giymek haz verirken, keyif alınan şey kotu giymenin öz-kimliği belli eden ayrımları ortaya çıkarıp sergilemesidir. (Zizek, 2019: 245)

Nitekim gösterge değerinin içerdiği düşünülen keyif ilkesinin hazza göre daha uzun olan zamansallığından ötürü nesneler basit işlev sınırını aşar. Bu noktadan sonra tüm boyutlarıyla statüyü yani bazılarını sadece doğumla verilmiş olan bir tanrı lütfunu temsil ederler. Tüm özlemlerin kökeninde, bu doğumdan gelen statü, lütuf ve mükemmellik statüsüne duyulan ideal amaç yatar. Doğuştan sahip olunan değer (kan bağı ya da kültür) geri alınamaz Tanrı lütfu göstergesi olan antika nesnenin prestiji buradan ileri gelir. (Baudrillard, 2017: 66-67)

Tüketicinin arzu nesnesiyle girdiği ilişki toplumsal kimliğinin de inşa edilmesini sağlar. Farklı arzu metaları-nesneleri tüketerek kendini simgesel bir gösterge sistemi içinde konumlandırır ve bir kimlik edinir. Bu açıdan metanın gösterge değeri toplumsal anlamı temsil etmektedir. Bir ölçüde metalar gösterge değeri bakımından ne kadar fazla değerlenirse bireyin kendi hakkında düşündükleri ve hissettikleri o kadar daha olumlu hale gelmektedir. (Thygesen & Bjerg, 2014)

Metanın ikili doğasına yapılan üçüncü bir boyut olarak eklemlenen gösterge değeri kavramı dolayısıyla kültürel anlamlara işaret eder ki kültürel boyutların kontrolü de bireyin hiç de elinde değildir. Dolayısıyla gösterge değerinin belirlenimleri tarihsel referansları içerse de bunların temsili bir karşılığı olmaktan öteye gitmez. Her halükârda gösterge değerinin içeren bir metanın da kendi içerisinde simgesel olarak barındırdıkları toplumsal tarihin birikimlerinden nasiplenir. Olabildiğince deneyimli olmaya, eski olmaya işaret etmek istemesi bundan kaynaklanır. Tüm bunlar tıpkı kapitalist sermaye mantığında olduğu gibi bir birikim algısına muhtaçtır. Bu sermaye

birikimini taklit eden boyutuyla gösterge değeri yaşam biçimlerinin ortaya çıkışının habercisi konumundadır.

Şekil 1.2: Metada gösterge değeri.

1.6.3 Tüketim Tarzları

Sermaye mantığının işin başında olduğu durumu kabul edildiğinde metaların toplumsal ilişkilerde sınırları belirlemek için kullanıldığını işaret eden bir tüketim mantığının varlığından da söz edilebilir.

Featherstone'a göre bazı malların meta statüsüne girip çıkma şekillerine ve metaların üretimden tüketim aşamasına geçerken sahip oldukları farklı kullanım sürelerine bakmak gerekir. Bazı malların sahip olduğu itibarı diğerlerine göre çok daha fazladır – genelde üretimi sınırlı sayıdadır – eşi az bulunan bu malların itibarı fiilen tüketiminin dışında bir tüketim biçimini ortaya çıkarır. Bu anlamda malların çifte simgesel boyutundan söz edilebilir. Simgesel süreç sadece üretim ve pazarlama süreçlerinde anlam kazanmaz. Metaların simgesel çağrışımları toplumsal ilişkiler ağında belirli sınırları ortaya çıkaran hayat tarzı farklılıklarını da simgeleyebilir. Sahip olduğu yüksek mübadele değeri dışında bir mal fiilen tüketilmeyerek meta statüsünden ayrılabilir. Yani mübadeleden dışlanmış nesneler simgesel bir görev üstlenebilir. Bu durumda metaların toplumsal sınırları aşma, bağları koparma gibi yeteneklerine karşılık bu durumun tersine işleyen bir eğilimi de olduğu söylenebilir. Bazı toplumlarda mübadele olanaklarının kısıtlanması ya da yeni malların arzına getirilen kısıtlamalar yoluyla statü sistemleri korunmakta ve yeniden üretilmektedir. Kişi beğeni aracılığıyla statü edinme yollarını ararken aynı zamanda kendisini sınıflandıran sembolik yapının güdümüyle hareket eder. Herhangi bir üst statüye dair beğenisi ve buna bağlı olarak metayı edinme eylemi devamında türdeş üst statülere dair pratikleri de güdülemektedir. Bunun sebebi tüketim ve hayat tarzı tercihlerinin, ayırım yapan yargılar içermesidir. Bunlar aynı zamanda kişinin başkalarına ilişkin kendi tikel beğeni yargısını da tanımlar ve sınıflandırılabilir hale getirir. Statüye özgü beğeni dizileri, tüketim tercihleri ve hayat tarzları özgül meslek ve sınıf fraksiyonlarının temsiliyetini beraberinde getirir. Böylece tarihsel sürecin tikel bir noktasına atıf yapan, tikel bir toplumun zevk ve hayat tarzları bütününe yapılanmış karşıtlıkları ve inceden inceye derecelendirilmiş ayrımlarıyla birlikte yörüngenin saptanması olanaklı hale gelmiş olur. (Featherstone, 1996: 41-43)

Modernizmin başlangıcında tüketim tarzları, yaşam tarzlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tüketiciler diğer statü gruplarından ayırt edilebilme yolları sağlaması açısından tüketimi benimsemiş bu şekilde tüketici grupları ortaya çıkmaya başlamıştır. Tüketimin bir olgu olarak tüketici gruplarını oluşturan insanların toplumsal bir kimliğe sahip olmalarına olanak sağlamıştır. Özellikle ABD ve Batı Avrupa’da kapitalist üretim alanının hızla genişlemesi bu tüketici gruplarının çeşitlenmesine olanak sağlamıştır. Ancak ABD ile Batı Avrupa’da durum birbirinden çok farklı tezahürler içermiştir. Batının tarihsel uzamının çok daha eskiye dayanması kültüre dair ürünlerin sınıfsal olarak üst mertebelerin tekelinde olma durumuna eşlik etmiştir. Bu sebeple Batı Avrupa’da tüketim tarzlarının çok daha seçici ve tikel grupların tekelinde olduğu ve yüksek kültürden kaynaklı tüketim tarzlarının toplumsala yayılmasının önünde belirli sınıfsal dirençler ortaya çıkmıştır. Bu direncin temel noktasında özellikle kültür ürünlerinin, kapitalizmin seri üretim mantığına aykırı bir noktada bulunmasıdır. Tarihsel süreçlerden beslenerek edinilmiş olan seçkin tüketim tarzının kırılması için tıpkı postmodernizmin gösterge mantığında olduğu gibi sembolik anlamların seri üretiminin meşrulaşma süreci yaşanması gerekmiştir.

Tüketim tarzlarının bir diğer görünümüne örnek tüketici grubu olarak endüstriyel üretim ve ticari faaliyetlerini geliştirerek sermayesini büyüten Kuzey Amerikalı yeni zengin orta sınıf gösterilebilir. Thorstein Veblen bu grup üzerine yaptığı bir araştırmada grubun varlıklı üyelerini analiz etmiştir. Veblen bu grubun Avrupa’daki üst sınıfların yaşam tarzlarını taklit etmeye çalışan yeni bir aristokrasi sınıfı olduğu kanısına varmıştır. Taklit edilmeye çalışılan Batı Avrupa’lı grubun aksine bu grubun üyeleri sahip oldukları zenginlikleri “gösterişçi tüketim” biçimiyle sergilemekteydi. Alman sosyolog Georg Simmel de benzer bir araştırmayı gündelik hayatta tüketimin önemli rol oynadığı bir başka grubun yaşadığı ve yirminci yüzyılın başında hızla genişlemekte olan Almanya’nın Berlin kentinde yaşayanlar üzerinde yapmış ve bu grubun gündelik yaşam biçimleri analiz etmiştir. İlk modern metropollerden birinde yeni tip bir kent ortamında yaşamakta olan tüketicilerin kentin yapılanma biçiminin yaşam tarzlarında önemli ölçüde etkilediği sonucuna varmıştır. (Bocock, 1997: 24-28) Ayrıca Simmel modern şehrin "sosyolojik sonuçlar doğuran mekânsal bir olgu değil,

mekânsal olarak yapılanmış sosyolojik bir olgu" olduğunu öne sürmüştür. (Simmel, 1996: 81)

Adorno'ya göre ise büyük şehirler tahakkümü altına alan dizginlerinden boşanmış girişimcilik (ıssız kentlerimiz çevreleyen kasvetli konutlar ve işyerleri onun anıtlarıdır), planlılık ilkesini beslemekte ve betondan inşa edilen kent merkezlerinin çevresindeki eski evler artık bir gecekondu gibi görünmektedir. Kentin dışında yer alan banliyö tipi evler ise uzmanlaşma ve teknik ilerlemeye övgüde bulunmaktadır. Bireyin standart ve hijyenik dairelerde sözümlerine ona bağımsız bir hayat sürmesini sağlaması gereken şehir planlama projeleriyle totaliter sermaye iktidarının tahakkümü altına sokmuştur. Bu evlerin sakinleri birer üretici ve tüketici olarak iş ve boş zaman aktiviteleri için kent merkezlerine çekilirken, içinde yaşadıkları hücreler (evler) aynılaşılarak düzenli komplekslere dönüşmekte ve kristalleşmektedir. (Adorno, 2013: 48)

Uzlaşılması güç, yok edilmesi mümkün olmayan çelişkilerin bulunduğu modern toplumlarda amaca yönelik örgütlenmeler, diğer grupların çıkarlarına ters olan kendi tikel amaçlarını izlemek zorunda kalmaktadır. Bu rekabete dayalı çelişki ortamı kemikleşme ve nesneleşmeyle sonuçlanır. Örgütlenmeyi sağlayan ideal, bu noktada bağımsızlaşmayı sağlama amacıyla nesneleşmiştir. Grubu bir arada tutan şey araç haline gelirken kendi amacına ve kendisini oluşturan insanlara yabancılaşmaktadır.

Kent hayatı, kişinin stil sahibi olma arzusunu kamçılar. Burada, kişinin belli bir zümreye özgü özellikler taşıyorken tercihleriyle kendi kimliğini de yansıtabileceği bir alanda tüketim yapma imkânı bulması tetikleyici unsurdur. Şehirli insan, kendinden bir benlik inşa edebilmek, olmak istediği kişi gibi algılanmak amacıyla tüketimlerini gerçekleştirir. Giyim tarzını kendisini özgün ve benzersiz kılmaya amade etmiştir ve altını çizdiği farklılığının diğer insanlar tarafından da anlaşılabilir olmasını ister. O halde bu benzersizliğin fark edilmesi için ortada neyin benzersiz olduğu konusunda uzlaşılacak ölçüde ortak bir bakış açısının da mevcut olması gerekir. Bu halde bir kişi kendisini diğer insanlardan ancak bazı ortak kültürel sembolleri paylaştıkları takdirde farklı kılabilir. Farklı olma ihtiyacı tüketim ekseninde tatmin edildiğinde bu durum bitmek tükenmek bilmeyen bir yarışa yol açar. Orta ve düşük gelirli kimseler, zengin

tabakanın standartlarına yaklaşmaya çalıştıkça zengin tabaka kendilerini onlardan farklı kılmak için standartlarını daha yükseğe çekmeye başlar.

Örneğin viski ya da şampanya gibi içkiler eskiden sadece İngiliz aristokrasisi tarafından tüketilirken sonraları sosyal statüsü daha aşağı olan insanlar tarafından da tüketilmeye başlanmış; bunun üzerine aristokratlar tercih ettiği iki türlerini değiştirmiş ya da o içkilerin yalnızca en pahalı markasından tüketir olmuşlardır. Thorstein Veblen de 19. yüzyılın sonlarında benzer bir durumun ABD'de yaşandığını ifade eder. Bu konuda görüşlerini Theory of Leisure Class (Aylak Sınıfın Teorisi) adlı eserinde yayımlamıştır. Veblen söz konusu çalışmasında on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan Amerikalı yeni zengin prototipini incelemiştir. O'na göre; Avrupalı aristokratların yaşam pratiklerini taklit eden yeni Amerikalı zenginler, bu pratikleri kendilerine göre yorumladıkları için garip sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Veblen bu çalışmasında varlıklı olup çalışmaya gereksinim duymayan kesimin bazı alışkanlıklarını gözlemlemiştir. Buna göre onlar; yiyecek, içecek, giyim-kuşam, ev eşyası, ziynet eşyaları ve askeri teçhizat gibi ürünlerin en kalitelisini en bol biçimde tüketmektedir. Veblen'e göre bol parası ve zamanı olan bu kimseler yaşamlarını kolaylaştırmak için gerekli olan her şeyi yapmıştır; ancak elbette ki tüketimlerinin amacı yalnızca konforlu bir yaşam değildir, onların asıl amacı kendilerine duyulan saygıyı sürdürmektir ve bunu gerçekleştirmek için dostlarını evlerine davet edip zengin ikramları ile göz boyama, ardından onları hediyelerle ğurlama gibi eylemlere dahi girmişlerdir. (Veblen, 2014: 62-63)

Veblen, Amerikan aristokrasisini incelerken giyim kuşamın parasal kültür ifadesindeki yerini önemle vurgulamıştır.

Veblen'e göre; insanlar giyim kuşamlarına büyük harcamalar yaparak aslında sosyal yerlerini, zenginliklerini göstermeyi amaçlamaktadır. Bir kimse kıyafetlerine israfa varan harcamalar yaparken, yaşamak için çalışmak zorunda olmadığını gösterir ve sosyal toplumdaki yerini daha st seviyelere çıkarabilir. Bunun için erkekler, sosyal hayatın merkezindeki kadınlara (kadınlar o dönem yeme - içme eylemleri için sık sık bir araya gelerek bir sosyalleşme ağı oluşturmaktadır) yani eşleri ve kızlarına, son

moda kıyafetler, pahalı mücevherler olarak onlar aracılığıyla zenginliklerini sergilemiş, ekonomik güçlerinin yüksek boyutlarda olduğunu vurgulamışlardır. (Veblen, 2014: 132-140)

Yirminci yüzyıl boyunca bu yaşam tarzı daha düşük ekonomik güce sahip kesimler arasında da gitgide yaygınlaşmaya başlamıştır. 1930'da yaşanan ekonomik durgunluk döneminden Amerikalılar etkilendikleri halde, yaşanan iki dünya savaşı da ABD'deki bu süreci Avrupa'da olduğu kadar etkilememiştir. Almanya'da, tüketici etrafında düzenlenmiş kapitalist sistemin gelişmesi, yaşanan politik ve askeri olaylar yüzünden, 1950'li yıllara kadar büyük ölçüde kesintiye uğramıştır.

Batı toplumlarında metanın değer mantığında mübadele dışı simgesel boyutun başatlığından söz edilebilir. Bu bağlamda batı toplumlarında simgecilik sadece üretim ve pazarlama süreçlerindeki tasarım ve imajda belirgin değildir; ürünlerin simgesel çağrışımları toplumsal ilişkilere sınırlar çeken yaşam biçimlerindeki farklılıkların vurgulanması anlamına da gelir. Bu durumun temelinde grupların ayrışma talebini yerine getirecek nadir bulunan türdeki tüketim ürünlerini tercih etmesi vardır. Özellikle üst statü grupları arasında yaygın olan bu eğilim, iki nedenden kaynaklanır: Birincisi, ekonomik gücün nesilden nesile aktarıldığı elde edebilirliği yüksek grupların zamanla görece yüksek zevklerinin oluşması, ikincisi ise bireylerin hayatı üsluplaştırma ihtiyaçları. Bu iki durum sürekli olarak içinde bulunulan grubun statü yapısı üzerinden birbiriyle etkileşim halindedir.

Seçkin tüketimde ürün meta statüsünden ayrılıp paha biçiminin uygunsuz sayıldığı bir anlam kazanabilir. Bir kimsenin hediye verdiği ya da bir kimseden miras kalan nesneler yoğun kişisel ilişkileri simgelediği için "paha biçilemez" hale gelebilir. Bu tarz kişisel ilişkiler aracılığıyla edinilen mallar, sanat nesneleri ve birtakım simgesel görev üstlenmiş nesneler, "paha biçilememe" durumundan dolayı sıklıkla mübadeleden dışlanmışlardır.

1.6.4 Yaşam Biçimleri ve Tüketim Kültürü

Yaşam biçimi tüketim kültüründe bireyselliği, kendini ifade etmeyi ve üslupçu bir öz bilinci çağrıştırmaktadır. Postmodern toplumsal yapının içerdiği bireyin belirli karşıtlık üzerinden bedensel özellikleri, konuşma biçimi, gıda tercihleri gibi tüketim tercihleri üslup duygusunun bireyselliğinin işaretleri olarak görülmektedir. (Featherstone, 1996: 141)

Moda anlayışının hızlanarak yerini modalar silsilesine bırakması, kuralların yerini seçimlerin alması ve herkesin istediği şekilde yaşayabilme şansına sahip olması gibi söylenlerin kuşattığı tüketim toplumunda belirli gruplara özgül biçimde sabitlenmiş gibi görünen yaşam biçimleri sanıldığıının aksine sürekli bir takas halinde hareket etmektedir. Bunun sebebi enformasyon bolluğuna, imajların dallanıp budaklanmasına yaslanan postmodern tüketim kültürünün tahakküm aracı olarak kitle kültürüne yerleşik akışkanlığını sürdürmesi olarak görülebilir. Bu bağlamda tüketim kültürü salt kitlesel üretimin verimliliğinden ya da kapitalist mantığın gelişmiş uzamından faydalanmamaktadır. Yaşam biçimleri açısından bakıldığında simgesel üretimin devamlılığı yaşam biçimlerini yücelten imaj ve enformasyon üretiminin başatlığından kaynaklanmaktadır.

Baudrillard geç kapitalist toplumda kitle iletişim araçlarının rolüne dikkat çekerek televizyonun kişinin gerçeklik duygusunun tehdit eden bir enformasyon ve imaj aşırılığı ürettiğini söyler. Anlamlandırma kültürünün zaferiyle gerçek olan ile hayali olan arasındaki ayırım ortadan kalkar ve bu durum bir simülasyon dünyasına yol açmakta ve kişi estetik bir gerçeklik sanrısıyla yaşamaktadır. Bu durum gerçeğin yitirilişine ve gerçeğe duyulan nostaljiye yol açmaktadır. Gerçekliğin kitle kültüründe sürekli olarak estetize edilmesi bir taraftan üslubun öne çıkmasına sebep olurken diğer yandan üslup sürekli olarak üretim mekanizmasının dayattığı şekilde piyasayı geliştirmek adına yeniden üretilir. Böylece yaşamın bir sanat eseri konumuna erişmesi gerektiğini belirten durum yaygın bir geçerliliğe kavuşur. (Featherstone, 1996: 145-146)

Bu sebeple tüketim kültürü yaşam biçimlerini hayat boyu süregelen bir amaç olarak sunmaktadır. Yaşam biçimleri tüm öğeleriyle birlikte teşhir edilmediği müddetçe amacına hizmet edemeyeceğinden kamusal boyutuyla öne çıkar. Yani toplumsal uzamanda bireysel bir farklılık yaratma haline hizmet eder. Kişi etkileşime girdiği bir başkasıyla sürekli olarak bu farklılık eksenini üzerinden kendini değerlendirirken sınırları belirsiz bir sınıflandırma güdüsüyle hareket etmektedir.

David Chaney yaşam biçimlerinin modernliğe özgü bir statü gruplaşması biçimi olduğunu savunur. Bunun modernizm olarak nitelendirilmesinin nedeninin, kısmen, gruba üye olmakla kazanılan statünün yalnızca paylaşılan mesleklerden, ortak olarak yararlanılabilecek ayrıcalıklardan değil de bu ayrıcalıkların ve olanakların kullanılış şekillerinden kaynaklandığını belirtir. Bu yüzden yaşam biçimlerinin tüketimle ilgili toplumsal düzenlemelere dayandığı varsayılır. (Chaney, 1999: 17-23)

“Yaşam biçimleri kültürel yapılara bağlı olmakla birlikte, her biri bir biçim, bir tavır ve bir gruba ait bazı eşyaları, yerleri ve zamanları kullanış şeklidir. Ama o grubun toplumsal deneyimlerinin bütünü değildir. Yaşam biçimleri, özel bağlamlarda anlam kazanan uygulama ve davranış dizileridir.” (Chaney, 1999: 15)

Featherstone da benzer şekilde Pierre Bourdieu’nün simgesel sermaye kavramından yola çıkarak tüketim tarzlarının belirleniminde dikkat çekici bir noktayı işaret eder;

“Bir kimsenin kökenlerini ve hayatının yörüngesini ifşa eden eğilim işaretleri ve sınıflandırma şemaları vücut şeklinde, ölçüsünde, kiloda, duruşta, yürüyüşte, hâl ve tavırlarda, ses tonu ve konuşma üslubunda ve bedeninden duyduğu huzurda ya da huzursuzlukta belirgindir. O halde neyin tüketildiği değil, nasıl tüketildiği önemlidir.” (Featherstone, 1996: 47)

Modern toplumsal yapı bireysel disiplinin varlığını ön gören modern ve yüksek bir yurttaşlık bilincini içerdiği gibi aynı zamanda incelikli işlenmiş farklılık ve yaptırımlara sahip olan karmaşık mekanizmalara da gereksinim duymaktadır. Bu özelliklerin ikisi de bir yapılanmayı açığa çıkarır ve bunu iki şekilde yorumlamaya açık hale getirmektedir. Birincisi, kurallar ve bürokratik işlemler dışarıda kişisel olmayan bir ilişkiler ağı oluştururken varlıklarını, kişisel koşullardan bağımsız bir biçimde işleten bir çerçevede sürdürürler. Yapının diğer yönü ise bürokratik yönetim dünyasının hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin olmasıdır. Düzenlemelere yönelik hedef ve uygulamaları etkileyen kararlar alabilecek yetkinlikteki kişiler ya da

başkalarının sahip olduğu gücün denetimi altında olduklarını hissedenler mevcuttur. (Chaney, 1999: 15)

Bir kimsenin bedeni, kıyafetleri, konuşma biçimi, boş zaman kullanım biçimi, gıda tercihleri, ev, araba, tatil biçimi vb. tüketicinin beğeni ve üslup duygusunun bireysel olduğunu göstermektedir. Artık özgül gruplara sabitlenmiş hayat tarzlarının benimsendiği sabit statü gruplarının olmadığı bir toplum biçimine geçilmiştir. Yaşam biçimleri için geçerli olanın ürünlerin simgesel anlamları, yani gözle görülebilen kimliklerinin üstünde ve ötesinde temsil eder göründükleri anlamlar olduğu açıktır.

1.7 Türkiye’de Tüketim Kültürü ve Yaşam Biçimleri

1.7.1 Osmanlı Dönemi’nde Tüketim Kültürü ve Yaşam Biçimleri

Batıda kökeni Rönesans ve Reform hareketlerine dayanan Aydınlanma düşüncesinin Osmanlı topraklarında karşılık bulması uzun zaman almıştır. On beşinci yüzyıldan başlayarak Avrupa’da özellikle sanat alanında baş gösteren modern düşünce biçimleri siyasal alanda ve üretim alanı üzerinde kendini kabul ettirdiği dönemlerde bile Osmanlı’da daha başlangıç düzeyinde görünmüştür. Aydınlanma düşüncesinden etkilenen birçok yurttaş olmasına ve buna bağlı olarak birçok eserde bu düşüncenin yansımaları görünmesine rağmen özellikle siyasal düzeyde bu düşünce kabul görmemiş dolayısıyla toplumsallaşamamıştır.

Üretim alanından ziyade Osmanlı Türklerinin, fetihçiliği ve devlet idaresini ilk ve en önemli iş saydıkları ve enerjilerini yoğun olarak bu faaliyet sahalarına yönlendirdikleri için ticaret ve sanayiye geliştirmek konusunda Batı’ya göre geride kaldığı düşünülmektedir. Bu sebeple Batı’da orta sınıfın gelişmesinde büyük rol oynayan "tüccar" tipi Osmanlı Müslüman Türkleri arasında büyük bir gelişim gösterememiştir; Osmanlı’da ticari faaliyetler yürütenler özellikle gayrimüslimlerdir. (Mardin, 2015: 335)

Osmanlı’da yaşayan Türklerin ticari faaliyetlerde gayrimüslimlere oranla geri kalmalarının önemli bir sebebi geleneksel değerlere olan bağlılıktı. Genel olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleri, askeri görevler ve saray hizmetleri gibi alanlarda hizmet

veren Osmanlı Türklerinin ticaret ve zanaat konusunda pek de iştahlı olmadığı söylenebilir.

Şerif Mardin'e göre Osmanlı'da ancak on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında ticaretle meşgul olan bir Türk-İslâm grubundan söz edilebilir. Bu grup Osmanlı'da bir orta sınıf oluşturmuştur. Fakat 1830'lu yıllara gelindiğinde, Avrupa devletlerinden ithal edilen malların ülkeye kolayca girmesini sağlayan ticarî anlaşmalar neticesinde, bu orta sınıf, kendisini var eden imkânları Avrupalıların eline kaptırmıştır. Yazar Ziya Paşa, Hürriyet gazetesine yazdığı bir makalede bu konudaki gözlemlerini aktarmıştır. Ziya Paşa'ya göre ticaret Avrupalıların eline geçince Osmanlı Türklerinin bu mesleğe olan ilgisi azalmış, dönemin tüccarları kendi çocuklarını kâtip olarak yetiştirmeye başlamışlardır. Daha sonra devlet halkın bir bölümüne iş temin edebilmek amacıyla memur kadrolarını genişlettiyse de bu durum vergilerin artırılmasına neden olmuştur. Ziya Paşa'nın ifadesine göre Osmanlı'da orta sınıf "babadan kalma gümüş divitlerini" satarak ayakta kalmaya direttiyse de ortadan kalmaya yüz tutmaktadır. Orta sınıfın yok olmaya yaklaştığı bu sıralarda Osmanlı Devleti daha önce tecrübe etmediği ölçüde büyük sıkıntılar yaşamaya başlar. İmparatorluğu bu dönemde çöküşten kurtaran şeyin Tanzimat'ın ilânıyla birlikte yeni bir orta sınıfın meydana gelişi olduğu söylenebilir. (Mardin, 2015: 336-337)

Osmanlı'da orta sınıfın daha gelişme aşamasına geçmeden çöküş yaşamasında azınlık politikalarının etkisi önemlidir. Özel mülkiyet haklarının merkezi otorite tarafından belirleniyor olması bu anlamda Müslüman Türklerin orta sınıfa dahil olma güçlüklerin açıklar niteliktedir.

Sultan Abdülmecid Tanzimat Fermanı'nı ilan etmeden evvel babası II. Mahmud (1808-1839) Osmanlı'nın önceki reformcularının kötü deneyimlerini göz önünde bulundurarak askerî yeniliklere karşı çıkan yeniçerileri ortadan kaldırmış ve ordunun esas birimlerini çağdaş askerî birlikler olarak belirlemişti. Batı'nın sadece askerî kuruluşlar sayesinde yükselmediği, bunları destekleyecek bir vergi sisteminin de ortaya konulması gerektiği III. Selim döneminden beri biliniyordu. II. Mahmud döneminin sonlarına doğru Osmanlı elçileri, görevli bulundukları Batı'ya dair yeni bir şey keşfettiler. On sekizinci yüzyılda bazı Avrupalı krallar halktan sağladıkları

verimliliği artırmak için uyguladıkları koruyucu tedbirleri devletin düzenli politikası haline getirmişlerdi. Bir millî devlet meydana getirmek isteyen krallar, tebaalarının mülkiyetlerini koruma altına almaları gerektiğini ve halkı eğittikleri takdirde bunun kendilerine yarar sağlayacağını anlamışlardı. Orta sınıfın güçlenişi üzerinde yükselecek olan bu politikaya o zamanlar Avrupa'da "kameralizm" adı verilmişti. Ve 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanıyla başlayacak olan "Tanzimat" da büyük ölçüde kameralizmden esinlenilmişti. (Mardin, 2015: 11-12)

Fordizmin işçi sınıfından tüketici grubu yaratma fikrine benzer şekilde bir düşünceden ileri gelen politikalarla birlikte Osmanlı'da orta sınıfın temellerinin sağlamlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Mustafa Paşa, Fuad Paşa ve Ali Paşa gibi Tanzimat Dönemi'nin önde gelen isimleri, Batı'nın askerî yapısını Osmanlı İmparatorluğu'na adapte etmeye çalışırken Batı'nın günlük kültürü de imparatorluğa ikinci kez yaygın bir biçimde yerleşmiş; evlerin stili, giyim-ev eşyaları, paranın kullanım biçimi ve insanlar arası ilişkiler dahi Avrupaî özelliklerden etkilenir hale gelmiştir. (Mardin, 2015: 13)

Bu sırada imparatorlukta tüketim alışkanlıklarını genişletecek reklam kültürü ortaya çıkmış ve dönemin gazeteleri *Takvim-i Vakayi* ve *Ceride-i Havadis'te* yayımlanan reklamlar geniş bir okuyucu kitlesi ile buluşarak tüketici kesimini çeşitlendirmiştir. Reklamlar ilkin primitif, naif ve ikonografik görüntüler içerse de zamanla estetik boyutlar kazanmış, tüketiciyi kazanmak için reklamların göze hitap etmesi gerekliliği gündeme gelmiştir. (Toprak, 1995: 26)

Osmanlı'ya reklam kültürü iyiden iyiye yerleşirken orta sınıf da tüketim yaşamında etkin bir rol oynayarak ekonomideki yerini iyice belirginleştirmektedir. Tam da bu ortamda tüketim kültürünün merkezi noktası olan İstanbul'da büyük mağazalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Büyük mağazaların kökeni 1853 yılında başlayan ilk başta Osmanlı ve Rusya arasında yaşanan ancak sonrasında Fransa ve İngiltere'nin dahliyle geniş katılımlı hale gelmiş olan Kırım Savaşıyla yakından ilişkilidir.

Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı devletinin siyaseten güçlü olmaması, Avrupa ülkelerinin Osmanlı toprakları üzerinde çıkar çatışmaları yaşamasına sebep olmuştur. Diğer yandan Ortodoks ve Katolik kiliselerinin özellikle Kudüs üzerinde hamilik iddiası üzerinden başlayan karşılıklı mücadelesi görece zayıflayan Osmanlı otoritesine kadar uzanmıştır.

Bu yüzyılda Avrupai yaşam biçimi Osmanlı İstanbul'unun kültürel dokusuna aşamalı olarak eklemlenen bir süreci başlatırken sürecin en önemli örneği Pera (Beyoğlu) bölgesi olmuştur. (Özer, 2014: 28)

Gündelik yaşamın mahalle sınırlarını aştığı bu dönemde mahalle biçimi yaşam parçalanma sürecine girmiştir. Müslümanlar, Pera bölgesine daha fazla gider gelir olmuş ve bu yüzden kalabalıklaşmıştır. Önceleri kent yaşamına dahil olmayan insanların yaşadığı Pera, önemli bir değişimle Paris ve Londra gibi bir görünüme erişmiştir. Pera bu yönüyle, İstanbul'da yaşayan Türklerin yaşamında modernizme açılan bir kapı haline gelmiştir. (Işın, 2014:85)

Kırım Savaşıyla birlikte Avrupa'dan İstanbul'a gelen askerler ve çeşitli meslekler usta konumunda olan insanların sayısı artmış buna bağlı olarak gündelik yaşamın temposu artmıştır. (Fontmagne, 2007: 8) Avrupa'dan gelenler İstanbul halkını hem mesleki hem de kültürel anlamda oldukça etkilemiş ve modern yaşam tarzının benimsenmesine sebep olan eğilimler ortaya çıkarmıştır.

İstanbul'da bonmarşeler on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Kırım Savaşı sonrası payitaht ekonomisinin Avrupa ile bütünleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Zira Osmanlı tüketim kültüründe köklü dönüşüm de Kırım Savaşı beraberinde yaşanmış, Osmanlı'da öğle yemeği yeme alışkanlığı da bu tarihlerde başlamıştır. Bugün İstiklal Caddesi olarak bilinen o günün Cadde-i Kebir'inde *Bon Marché* adı verilen bir mağaza açılmıştır. Bu mağaza öncü bir görev görüp adı genel bir tanıma dönüşmüş; böylece her türlü çeşitli mal satılan mağazalara "bonmarşe" denilmeye başlanmıştır. (Toprak, 1995: 25-26)

Kırım Savaşı (1853-1856) esnasında özellikle İngiliz askerlerinin İstanbul'da kalmaları Osmanlı başkentinde hedonistik beklentileri kamçalamış, böylelikle İstanbul'da iki ayrı tüketim alanı meydana gelmiştir. Haliç'in bu tüketim alanlarını birbirinden ayıran bir çizgi oluşturduğu söylenebilir. Çünkü Haliç'in bir yanında Beyoğlu, Batı alışkanlıklarının hâkim olduğu bir tüketim alanı yaratırken (burada yüz bini aşkın ecnebi mesleğini icra etmektedir), diğer yanda sur içinde Mısır Çarşısı ve Çarşı-yı Kebir'in oluşturduğu tüketim tarzları hüküm sürmektedir. Galata Köprüsü burada adeta iki farklı dünya görüşü ve tüketim kültürünü birleştirme işlevi görmüştür.

Bu sırada İstanbul'da bonmarşelerin sayısı gitgide artmakta, tüketim kültürü hızlı bir biçimde Batı normlarına uyum sağlamaktadır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da orta sınıfın beğenilerine hitap eden *Au Camelia*, *Orosdi Back*, *Baker*, *Louvre*, *Bon Marché*, *Carlmann et Blumberg*, *Au Paon*, *Au Lion* ve *Bazar Allemand* mağazaları Berlin, Paris, Viyana gibi Avrupa şehirlerinde açılmış büyük mağazaların şubeleri olarak ortaya çıkar. Hacıpulo Pasajı'nda açılan Louvre mağazasında her çeşit merinos, kadife, kaşmir, ipekli, yünlü satılmaktadır. Bilezik, sigara tabakası, eldiven, dantela, broş, tül ve cüzdan Louvre mağazasının en seçkin mallarıdır. Yünlü ve ipeklide öne çıkan bir başka bonmarşe ise Au Lion'dur. Markanın "yeni moda ve en âlâ yün ve ipek kumaşlar"ı Cadde-i Kebir'deki mağazalarında satışa çıkarılmakta ve dantela, eldiven, şemsiye gibi ürünler de bu mağazalarda ayrı ayrı reyonlarda satılmaktadır. O sıralarda Bon Marché markasının ise İstanbul'da, biri Tepebaşı, Mazarlık Sokak No:29'da diğeri ise Cadde-i Kebir No:354'de olmak üzere iki farklı mağazası bulunmaktadır. Galata'da bulunan Büyük Millet Han'ın 16 ve 27 numaralarında Carlmann et Blumberg'un mağazaları, Karaköy'e bağlı Tünel Sokak No:2'de ise Au Paon mevcuttur. (Toprak, 1995: 26-27)

İstanbul'daki büyük mağazalar sadece Cadde-i Kebir'le sınırlı kalmamış aynı dönemde Karaköy-Galata'da da benzer büyük mağazalar yeni oluşan ve modern bir yaşam biçimi sürmeyi hayal eden tüketici gruplarının yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır.

Cadde-i Kebir, Galata ve Beyoğlu'nda gün geçtikçe sayısı çoğalan ve İstanbul orta sınıfının yoğun ilgisini çeken bu mağazalar; İstanbulluların Batı kültürüyle buluşmasını sağlayan tüketim ürünlerini bu çevre etrafında toplamış; böylelikle

Beyoğlu ve çevresine "bir çeşit haz edinme mekânları" olarak büyük bir cazibe kazandırmıştır.

“Osmanlı orta sınıfı Londra ve Paris'in giyim kuşamını ve modadaki her türlü yeniliği *Mir et Cottereau*'dan sağlarken mücevherlerini *Bortoli Biraderler*'den beğenmekte; Buhara halılarını *Tahir Halı Pazarı* ya da *Maison Leo Rosenthal*'dan satın alıp mobilyalarını *Jean Psalty*'den seçmektedir. Müzik aletleri piyasasında ise üç firmanın adı göze çarpmakta ve İstanbullu müzikseverler, F. Adam ve P. Balatti Fils. E. Kaps, J. Blünthner, Bechstein, A. Commendinger, Julius Feurich piyanolarını; Bells and Co., Masor and Hamlin orglarını, Steiner, Ruggeri, Stradivarius, Amati, Guarnerius kemanlarını ya da taklitlerini ve lazım olan her türlü notayı bu dükkânlardan temin etmektedir. Bu tüketim kültürü doğrultusunda, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'da dış ticaret sekiz, on kez katlanır ve imparatorluğun ekonomisi Batı ile bütünleşme yaşamıştır.” (Toprak, 1995: 27)

Osmanlı ekonomik ve kültürel anlamda Batı ile bütünleşme yaşarken siyasal açıdan benzer bir bütünleşmeden yoksundur. Batı'nın Osmanlı idaresinde iyiden iyiye model olarak alınması, İmparatorluğun 34. padişahı olan II. Abdülhamid'in döneminde (1876-1909) başlamıştır.

II. Abdülhamid'in Avrupa'yı örnek aldığı başlıca konular; idari sistem, askerî teşkilat ve eğitim olmuştur. Bu sebeple II. Abdülhamid, Askerî Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye'lerde verilen dersleri daha nitelikli hale getirerek, öğrencilerin gördükleri dersler sayesinde Batı'nın gücünü müspet bilimlerden aldığının farkına varmalarına vesile olmuştur. Böylece Osmanlı'da; Batı'yı gelişen müspet bilimle bir gören ve bununla birlikte Batıcılığı güçlülükle bir sayan bir kuşak ortaya çıkmıştır. Bu düşünce (Batı'nın güçlülükle bir tutulması) İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1914) İttihat ve Terakki Partisi'nce de devam ettirilmiştir. (Mardin, 2015: 15-16)

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde oluşan bir diğer olgu ise Türkiye'de yeni bir yaşam biçiminin oluşması gerekliliğidir. Bu durum aydın çevresince sıkça tartışılmış ve sonuç olarak işe aileden başlanması gerektiğine kanaat getirilmiştir. Daha sonra dönemin dergilerinde Türk aile yapısına ilişkin yazılar sıkça yer bulmaya başlamıştır.

Yeni Felsefe Mecmuası'na göre; toplumda ortaya çıkış sebebi geçerliliğini yitirmiş ancak Türk aile gelenekleri içinde hâlâ uygulanmakta olan bir dizi âdet vardır. Bu âdetlerin içinde en ilgi çekici olanlar ise evlilik adetleridir. Yeni Felsefe Mecmuası bu adetleri dört başlık altında sıralamıştır; düğünlerde aşırı ve gereksiz masraf yapılması,

düğün sonrasında akrabalara bohça dağıtılması, evlenen kızın kocasının ailesinin hanesinde yaşama zorunluluğu ve evin büyük kızı evlenmeden küçük kızın everilmemesi. Yeni Felsefe Mecmuası'na göre artık düğünlerin anlamı bütünüyle değişmiş; iki bireyin birlikteliğini kutsama amacıyla yapılan bu tören ailelerin kendi rüşdlerini ispat ettikleri bir gövde gösterisine dönüşmüştür. Aileler düğün yaparken çevrelerindeki diğer ailelerin kendi düğünlerinde neler yaptıklarına bakmakta ve onlardan aşağı kalmama arzusuyla varlarını yoklarını bu işe seferber etmektedir. Düğünde onca masraf yapıldıktan sonra bir de akrabaya bohça dağıtma işi vardır ki bu da işin bir diğer anlamsız yanıdır. Yeni Felsefe Mecmuası'na göre; evlenen kızın erkeğin ailesiyle birlikte yaşaması ise başka bir sorun teşkil etmektedir. Artık ülkede yeni bir yaşam biçimi oluşturma zamanı gelmiştir ve bu yeni yaşamda her evli çift kendi yuvasını kurmalıdır; çünkü çağdaş olan "çekirdek aile" kavramıdır. (Toprak, 2019: 45-46)

Aydınlar, çekirdek aile kavramının yeni bir yaşam tarzı arayan Osmanlı'da toplumsal hayatın belkemiğini oluşturmalarını temenni ederken bu sırada I. Dünya Savaşı meydana gelmiş ve erkekler evden ayrılarak cepheye gitmek, kadınlar ise erkeklerin gidişleriyle ıssızlaşan iş yaşamına dahil olmak zorunda kalmış; böylece bu durum, ekonomide ve toplumsal yaşamda belirleyici rol oynaması beklenen çekirdek aile kavramının sekteye uğramasına neden olmuştur. Aynı zamanda bu dönem Osmanlı'da kadının ilk defa ev işi dışında işlerle uğraştığı üretim alanı içinde doğrudan yer aldığı ilk dönemdir.

1914 yılına gelindiğinde, Tanzimat Fermanı'yla birlikte oluşan yeni orta sınıf, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na katılması ve bu savaşın oluşturduğu şiddetli enflasyon sebebiyle mevcudiyetini yitirmiştir. Bu dönemde de tıpkı Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyılında olduğu gibi hayat pahalılığını karşılayamayanlar çareyi aile yadigârları eşyalarını satmakta bulmuşlardır. (Mardin, 2015: 338)

I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı tüketim alışkanlıklarında büyük değişimler yaşanmaya başladı. Ekonomik durum hayli kötüleştiği için harcamalar yalnız zorunlu ihtiyaçları gidermek amacıyla yapılırken, sadeleşmeye gidilen tüketim alanlarının ilki giyim-kuşam olmuştur. Bu dönemde kumaş ithalatı yasaklandığı ve yerli kumaş

fabrikaları yalnız askerlerin ihtiyacına yönelik kaba bir kumaş ürettikleri için kadınlar günlük yaşamlarında, dikimi fazla uğraş gerektirmeyen pelerinler giymeye yönelmişlerdir. Baş kısmı arkadan fiyonk yapılarak çarşafın üstüne giyinen pelerinler kış geldiğinde de varlıklarını sürdürmüştür. Bir süre sonra kısa pelerinler manto yakalarından içe kıvrılmaya başlanmış ve zamanla tamamen ortadan kalkmıştır. Kadınlar artık enselerini açmaya başlamışlardı ve tesettür görece azaldıktan sonra giyim-kuşamda yaşanacak sıradaki değişim "Rus başı"ydı. Bolşevik Devrimi'nin (1917) ardından Rus asilzadeleri ve Romanof Hanedanı'nın kadınları İstanbul'a kaçmışlardı. Bütün imkânlarını Rusya'da bırakmak zorunda kalan bu kadınlar yoksul bir haldeydi ve şapkaları olmadığı için başlarına tülbent sarmaya başlamışlardı. "Rus başı" adı verilen bu tarz Osmanlı kadınları arasında hemen ilgi gördü ve artık kadınlar hemen her tür elbiselerinin üzerine böyle bir eşarp bağlayarak sokağa çıkmaya başladılar. (Toprak, 2019: 75)

Birinci Dünya Savaşı sonrası özellikle 1920'li yılların başında Amerikan tüketim kültürünün etkileri tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de görülmeye başlanmıştır. Caz müzik, yeni dans modelleri, otomobil kültürü, telefon kullanımı ve elektrikli ev aletlerinin gündelik yaşama girmesi çok uzun sürmemiştir. Bu bağlamda Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından önce özellikle Amerikan kültürü etkisi altında olan bir tüketim kültürüne geçişin somut izleri görülmüştür. Özellikle toplumun sınıfsal olarak en alt katmanında sayılan kadınlar üzerinden gelişen tüketim kültürünün giyim kuşam ve eğlence alanlarında etkileri görülmüş, dans ve güzellik yarışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin sosyal tarihindeki değişimin hareket noktasının kadınlar üzerinden geliştiği söylenebilir.

Amerikan kültürü dışında Rus kadınlarının da Osmanlı'da gündelik yaşam pratiklerini etkilediği söylenebilir. Özellikle Çarlık Rusyası'nın yıkılışından sonraki dönemde iki yüz bine yakın beyaz Rus'un bir süre İstanbul'da kalmış ve bu dönem yaşam biçimlerinde önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

Rusların getirdiği önemli bir yaşam pratiği olarak "plaj modası" gösterilebilir. Yüzyıllardır deniz kıyısında yaşamalarına rağmen plaj kültürü henüz gelişmemiş olan Osmanlılar, yarı çıplak denize giren Rus kadınlarını izlemek için Fülürnye'ye

("Fülürye" adı Rus şivesi ile zamanla Florya'ya dönüşmüştür) koşmaya başlamışlardır. Böylece Osmanlı'da mahrem anlayışı da bir tür kırılma yaşamıştır. (Toprak, 2019: 237-238)

Plaj kültürünün Osmanlı'nın toplumsal hayatında karşılık bulmasıyla eğlence biçimlerinde de önemli değişiklikler yaşanmış oldu. Önceleri, kayık sefaları, meyhanelerdeki sazlı sözlü eğlence biçimlerine ek olarak plaj kültürünün yerleşmesi çok hızlı gelişmiştir. Denizin yüzme maksatlı olarak kullanımıyla gündüzleri boş zaman değerlendirme aracı olması ve güneşlenme ile bedeni bronzlaştırma fikri Osmanlı'daki yaşam biçiminin değişiminde bedenin estetikleştirilmesi konusunda öncül bir konumda yer almıştır.

1.7.2 Cumhuriyet Dönemi'nde Tüketim Kültürü ve Yaşam Biçimleri

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından halkın ekonomik gücünü artırmak için yeni girişimlere yeltenilerek eski memur sınıfından kişiler Türkiye Cumhuriyeti devlet kadrolarına atanmışlardır. Bu girişim, beraberinde yeni bir orta sınıfı meydana getirmiş, modern Türkiye'yi yaratma görevi de bu yeni orta sınıfa emanet edilmiştir. (Mardin, 2015: 339)

Cumhuriyetle birlikte modernleşme süreci; sosyal yaşam ve ekonomide yenilenmeyi zorunlu hale getirirken bu yenilenmede en önemli rol ise hem sosyal yaşamda hem tüketim ekonomisinde etkin rol oynayacak olan kadınların olmuştur. Toplumda bu değişimlerden hareketle bir sınıfsallaşma da beraberinde ortaya çıkmıştır. Yaşanan sınıfsallaşma durumu semtlerin değişimini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemin en seçkin apartman semtlerinden Şişli'de kadınların sınıfsal durumu diğer semtlere göre bir hayli farklı hale gelmiştir.

Cumhuriyetin etkin bir konuma getirdiği kadınlar modernleşen Türkiye'ye ayak uydururken, bu sırada özellikle İstanbul'da kentli kadın rolleri çeşitlenmeye başlamış; bu durum 1924 yılında yayımlanmaya başlayan *Resimli Ay* dergisinin dikkatini çekmiştir. Dergi, ikinci sayısında "Bugünkü Türk kadınları" başlıklı bir yazı

yayımlayarak İstanbul kadınlarını semtlerine göre prototipleştirmiştir. Buradaki özellikle "Şişli kadını" ve "Kadıköy kadını" incelemeleri, kentli kadının Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyal yaşam ve tüketim ekonomisinde ne kadar etkin bir rol oynadığını gözler önüne sermektedir. Resimli Ay'a göre; İstanbul'un zengin muhiti -apartman tipi yapılaşmanın ilk görüldüğü yer olan- Şişli'de kadınlar evlerinde bir ya da birden çok hizmetçi çalıştırmaktadır. Evi çekip çevirme işi aile içinde kadının sorumluluğuna verilmiştir ve bu da kadınların dilediği şekilde para harcaması anlamına gelmektedir. Şişli kadını, yiyeceğe, giyeceğe, yola ve eğlenceye sürekli para harcamaktadır. Bu muhitin kadınlarının en büyük meşgaleleri tiyatroya, sinemaya gitmek ve alışverişe çıkmaktır. Şişli kadınlarının giyimi, dönemin Paris kadınlarına benzetilmiştir. Görünümüne hayli dikkat eden bu kadınlar alışveriş için sık sık Beyoğlu'ndaki Rum dükkânlarını ziyaret etmektedirler. (Rum dükkânlarında ne satılıyordu?) Tüketim ekonomisinde belirgin rol oynayan bir diğer grup ise Kadıköy kadınlarıdır. Resimli Ay Kadıköy kadınlarını birçok yönden Şişli kadınlarına benzetmiştir. Bu kadınlar da süs ve eğlenceye hayli harcama yapmakla birlikte; zevklerinde Şişli kadınlarından farklı yönelimler belirlemişlerdir. Resimli Ay'a göre; Kadıköy kadının yüzünde Şişli kadının yüzündeki gurur yoktur; gözlerindeki sürmeler ve yüzlerindeki allıklar ile onlar adeta birer Şark güzelleridir. (Toprak, 2019: 120-124)

Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan inkılaplar toplumu günün modasına uygun bir biçimde yaşamaya yöneltirken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün toplum için bir "çağdaş birey" modeli oluşturma çabası bu geçişin hızlanmasını sağlamıştır.

Cumhuriyet'le birlikte toplum tarafından büyük önem gösterilmeye başlanan "süs" artık iktisadî bir etmendir ve ülke ekonomisi ile birlikte aile bütçesini de yakından ilgilendirir. Kısa sürede Avrupa'yı etkisi altına alan flapper¹ modası Türkiye'ye de hızlı biçimde giriş yapar. Atatürk'ün fotoğraflarında yanında gördüğümüz, ipek çoraplı, kısa

¹ 1920'lerde dünyayı etkisi altına alan "Jazz Age" modasıyla artık evden ayrılan ve sosyal yaşama dahil olmuş daha çok caz partilerinde vakit geçiren ve giyim, saç ve makyaj tarzını buna göre belirleyen kadınlara o dönemde verilen isim.

etekli, şapkalı kadınlar Türk flapperlarıdır. Bu kadınlar Cumhuriyet'in yeni modasının sembolü olurlar. (Toprak, 2019: 252)

Türkiye'de oluşan yeni kadın giyimi modası gün geçtikçe daha çok gelişim gösterir ve "şık" görünmek adına dikkat edilmesi gereken giyim kuşam parçaları gitgide çeşitlenir. Başta, yalnızca alışlagelmiş günlük kıyafetlerin yenilenmesini içeren bu moda anlayışı beraberinde birçok yeni tüketim ürününü getirecektir.

Kısa etek modası ile birlikte kentli kadınlar arasında "iskarpın" modası başlar. Eskiden giydikleri kıyafetler ayakları büyük ölçüde sakladığı için bu zamana dek ayakkabı seçimi konusunda büyük bir gayrete girişmeyen kentli kadınlar, kısa etek giymeye başlamaları ile birlikte çorap ve iskarpın konusunda da aile bütçelerinden pay ayırmak zorunda kalırlar. Daha sonra ayaklarla birlikte ellerin de ön plana çıkarılması gündeme gelir ve bunun beraberinde "şemsiye" modası başlar. Artık kadınlar sokağa şemsiyeleriyle birlikte çıkmaktadır. Ve bunlar da bütçelerinden pay isteyen yeni tüketim parçaları mânâsını taşır. Süs ve moda; bu dönemde ekonomiyi iki farklı yönden etkiler. Bunların ilki "millî iktisat", ikincisi ise "aile iktisadı"dır. Süs ve moda, ekonomiyi canlandırıp "millî iktisat"ı kuvvetlendirirken (çıkan her yeni ürün, yeni iş sahası anlamına gelir ve birçok işsizini üretime katılmasını sağlar) sürekli yeni bir ihtiyaç ortaya koyması ve aile bütçesinden günden güne kendine daha çok pay almasıyla "aile iktisadı"nı olumsuz olarak etkilemiştir. (Toprak, 2019: 252-255)

Sosyal alışkanlıklarda büyük dönüşümlerin yaşadığı bu dönemde toplumsal hayata çeşitli yenilikler dahil olmaya devam eder. Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra özellikle İstanbul'da sosyal yaşam iyiden iyiye renklilik kazanmış, kadın ve erkeklerin birlikte eğlendikleri sosyal alanlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Tarihler 1924 yılını gösterdiğinde, İstanbul'da dans mukavemet yarışmaları yapılmaya başlanır. Bu yarışmalarda adaylar etnik kimlikleriyle ilan edilirler. Rum, Ermeni, Türk ve Yahudi çiftler bir bakıma kendi cemaatlerini temsil etmektedir. Dans yarışmaları akşam olduğunda başlayıp sabahın ilk saatlerine kadar sürer. Dönemin bazı yazarları bu yeni alışkanlığı eleştirseler de dans kültürü önce İstanbul'da sonra Türkiye genelinde geniş bir kesime yayılarak uygar bir hayatın gerekli şartı olarak kabul edilir.

Artık toplumun her katmanından kimseler dans salonlarını doldurmaktadır ve bu etkinliklere katılmanın bazı adapları oluşmaya başlamıştır. Dans etkinliklerine katılmak için dans etmeyi bilmek yeterli değildir; bununla birlikte bir dizi kurala da uymak gerekir. Öncelikle önemli olan şey dans edecek çiftlerin kıyafetleridir; eğer katılınacak etkinlik gece gerçekleşecek bir balo ya da yarı resmî bir suare ise erkekler smokin, parlak rügan ayakkabı giymeli ve eldiven taşımalıdır. Çünkü dans ederken erkeğin kadının elbisesi üzerinde nemli ellerinin izini bırakmaması çok önemlidir. Eğer balo gündüz düzenlenecekse smokin gerekli değildir. Kadınların giyecekleri kıyafetler ise her an değişebilir; çünkü onlar güncel modayı tatbik etmelidir. Kıyafet şartlarının yanı sıra dansın nasıl teklif edildiği ve nasıl kabul ya da reddedileceğine ilişkin de bir dizi kural vardır. Örneğin kadın bir erkekle dans etmezse o kişiye "Teşekkür ederim efendim, lakin çok yorgunum" demesi uygun düşmektedir. (Toprak, 2019: 283-295)

Dans kültürünün ulaştığı nokta Türkiye'de kentlere özgü modern yaşam biçimlerinin ortaya çıkışının göstergeleri konusunda örnek olarak görülebilir. Dansın, ülkenin etnik kodları dışında, Avrupa ülkelerinde modern sayılan tarzları müzikleriyle icra ediliyor olması bu durumun kentsel niteliğini göstermektedir. Ayrıca bu kültürün yaygınlaşması ve bir yaşam biçimi haline gelmesi sınıfsal olarak burjuvazi üzerinden yükselmiştir. Tüketim alışkanlıklarının özellikle giyim kuşam üzerinden değişim yaşaması dans ve dolayısıyla eğlence kültürünün dönüşümünden kaynaklanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tüketimin kentlerde geliştiği ve dolayısıyla kentlerde yaşayan insanlar için ürün çeşitliliğinin arttığı söylenebilir. Bunun dışında kentli nüfusun yaşam biçimleri kırsalda yaşayan nüfusa göre bir hayli farklılaşmış, eğitim alanında giderek modernleşen kent okullarının etkisi belli süreçlerde kırsal alanlara sirayet etmiştir.

Cumhuriyetin ekonomik ve kültürel anlamda verimli geçen ilk yıllarında ulaşım ağlarında sağlanan gelişim sayesinde piyasalar çeşitlenmiş ve pazar alanı genişlemiştir. Üretim alanında yapılan yatırımlar ve özellikle yerli malı kullanımının artışı amaçlayan devlet politikalarına ek olarak tarım politikalarında da önemli ölçüde gelişim kaydedilmiştir.

Türkiye'nin ekonomisi gelişim göstermeyi sürdürürken bu sırada gelecekteki ekonomiyi belirleyecek olan "genç kuşak" da yükselen Türkiye dengelerinde büyük önem kazanmış, dönemin dergilerinin dikkati Türk gençlerine yönelmişti.

Resimli Ay dergisinin yaptığı incelemelere göre Türk genci henüz "makine medeniyetinin gürültü hayatı"nın yaratabileceği maddî ihtiraslara kapılmamıştı. Türk gençlerinin yüzde doksanı "mutavassıt bir hayat" istiyordu ve bu da onların babalarından öğrendikleri kanaat ve tevekkül alışkanlıklarının henüz tahribata uğramadığını gösteriyordu. Türk gençlerinin yalnızca yüzde onu Henry Ford gibi çalışarak yükselme gayesi ortaya koyuyordu. Bu yüzde onluk kesim için dünyadaki en büyük adam Henry Ford'du; çünkü Ford kendi kişisel girişimi ve gayreti ile dünya üzerindeki en büyük başarıyı sağlamıştı. Bu gençler, vasatla yetinmenin çağın gerekliliklerine uygun düşmediğini düşünüyordu. Onlara göre kanaatkârlık artık bir meziyet olmaktan çıkmış, bir kusur haline gelmişti. Bu araştırma neticesinde Resimli Ay Türk gençlerinin okuma alışkanlıklarını da incelemişti. Derginin yaptığı anketlerin sonuçlarına göre gençlerin en sevdikleri kitaplar edebî eserlerdi. Onda dörtlük çoğunluğu oluşturan edebî eserler dışında kalan cevapların ona biri mizahî kitaplar, onda ikisi millî ve tarihî yazılar, bir diğeri onda iki ise gerçek olayları anlatan kitaplardan meydana geliyordu. Gençlerin en sevdiği yazar Reşat Nuri Güntekin, en beğendikleri kitap ise *Çalıkuşu*'ydu. Reşat Nuri'nin ardından en çok sevilen yazarlar ise Abdülhak Hamit Tarhan, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Tevfik Fikret'tir. (Toprak, 2019: 224-228)

Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet politikalarıyla milli hassasiyetlere dayanan bir burjuva sınıfının yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda milli burjuvazinin kalkınma ve modernleşme hamlelerinin odak noktası olmuştur. Bu politikaların en yaygın bilineni mülkiyeti devlete ait olan kurumların imtiyazlı şahıs veya şirketlerce işletilmesidir. 1930'lu yıllarda dünya büyük ekonomik buhranlar yaşarken Türkiye'de ekonomi politikaları özellikle dışa kapanarak ve devlet tekelinde ve idaresinde milli bir sanayileşme hamlesi yapmıştır. (Boratav, 2007: 45-56)

1.7.3 Türkiye’de Tüketimin Kitleselleşmesi

Türkiye’de tüketim kültürünün yapılanma şeması üretim süreçleriyle yakından ilişkilidir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ithalat yapılarak getirilen ürünler sanayinin gelişmesine paralel olarak ülke sınırlarında da üretilmeye başlanmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) ortaya çıkışıyla küresel ölçekte yaşanmaya başlayan krizden Türkiye savaşa katılmadığı halde fazlasıyla etkilenmiş; ülkede elektrik, sağlık hizmetlerini ve en temel gıda maddelerini elde edememe gibi büyük sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Bu durumun ardından ekonomik refaha ışık yakan şey ise Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaştan etkilenmiş az gelişmiş ülkelere yapmaya başladığı Marshall yardımları olmuştur. Bu yardımlarla yenilenen ekonomi ile yabancı firmalardan ithal edilen ürünler çeşitlenmiş, televizyon, çamaşır makinesi, buzdolabı gibi artık kolayca ulaşılabilir olan ürünler "zorunlu ihtiyaç" haline gelmiştir. Bu durumun beraberinde getirdiği en önemli şey ise modern hayatın tüketim ürünlerinin salt kentlilere özgü olmaktan çıkıp diğer kesimler tarafından da kullanılmaya başlaması olmuştur. (Aydemir, 2006: 208-209)

Tüketim kültürü ile sosyal yaşamın birbirini etkilemesinin kaçınılmaz olduğu, Türkiye tarihindeki hemen her dönemde tartışılmaz örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Ülkede ekonomi ve paralelinde tüketim kültürü dönüştükçe, sosyal yaşam dönüşmüş, iki alan birbirlerinden sıkça etkilenerek gelişim göstermişlerdir.

1950’li yıllarda ekonomik anlamdaki gelişme toplumsal refahı seviyesinde iyileşmelere sebep olmuştur. Gelişen refah seviyesi bu yönüyle batılı tüketim pratiklerine de yer açacak bir ekonomik hareketliliği beraberinde getirmiştir. 1950’li yıllardan sonra, batılı yaşam biçimlerinin ve tüketim tarzlarının toplumsal olarak daha geniş kitleler tarafından kabul gördüğü bir ekonomik temelin koşulları geliştirilmiş olur. 1960’lı yıllarda ise sanayi alanındaki üretimde montaj hattına geçişle birlikte fabrika sayıları artmıştır.

İlerleyen dönemde yenilenen ekonomi ile birlikte ülkeye "çamaşır makinesi, televizyon, buzdolabı" gibi işlevsel ürünler giriş yaptığında, bunun sosyal yaşamı da

etkilemesi kaçınılmazdır. Beyaz eşyalar bir statü göstergesi olmasının yanı sıra ev hanımlarının gündelik işlerden zaman tasarrufu yapmasını sağlayarak sosyal yaşama daha çok katılmalarını sağlamış; televizyon ise komşuların yayınlanacak dizi veya filmleri seyretmek üzere birbirleriyle sözleşip "evde toplanma" etkinlikleri yapmaya başlamalarına vesile olmuş, buna ilaveten buzdolabı, gelen misafirlere soğuk içecek ikram etmeyi sağlayarak sosyal ilişkileri sağlamlaştırmada önemli bir rol oynamıştır. Bunlara ek olarak II. Dünya Savaşı sonrasında -Marshall yardımlarının da büyük etkisiyle- yaşanan önemli olaylar arasında; tarımsal üretimin artışı, ulaşım ağının gelişmesiyle birlikte ürünlerin alıcılara kolayca ulaşmaya başlaması, köyden kente ve yurt dışına işçi göçünün yaşanmaya başlaması gibi gelişmeleri sayabiliriz. Özellikle tarımsal üretimin artışı ve ulaşım ağının gelişmesi tüketim kültüründe önemli etkiler yaratmıştır. Bu gelişmeler, kırsal kesimin tüketime daha çok dahil olmasını mümkün kılmış, böylelikle yeni yaşam tarzı halk arasında daha büyük bir etki alanına yayılmıştır. (Aydemir, 2006: 209-210)

Bu dönem Türkiye'nin dünya ile tüketim anlamında entegrasyonunun en yoğun şekilde yaşandığı ilk dönem olmuştur. 1960'lı yıllarda yerli malı olan beyaz eşyalarının üretimi başlamış buna ek olarak radyo, pikap ve siyah beyaz televizyonlar da ticari pazarın içine girmiştir.

1968 yılında ulusal televizyon yayınlarının başlamasıyla kitle iletişiminde önemli bir süreç başlamış olur. Televizyonların ilk zamanlarda sadece belirli alanlarda bulunduğu ve toplu halde izleme alışkanlıklarının geliştiği dönem yaşam biçimlerinin değişiminde ciddi bir rol oynamıştır. Televizyonun yaygınlaşması toplumun her kesimi tarafından satın alınabilir bir aygıt haline gelmesiyle çekirdek aile yaşantısının zamansallığına başka türlü bir form vermiştir. Bunun dışında televizyon ilerleyen süreçte tüketim kültürünün kitleselleşmesini sağlayacak olan görsel reklamların yayımlandığı bir aygıt haline gelecek ve özellikle yerli markaların tüketiciye direkt olarak ulaşmasını sağlayan bir vasıf edinecektir. Televizyonun gündelik yaşamın bir parçası haline gelmesiyle şehirlerde hayatın ritmi hızlanmış eski gündelik yaşam pratikleri terk edilmeye başlanmıştır.

Boş zaman kullanımının televizyona göre tasarlanmasının yanında genelde yayınlanan yabancı dizi ve filmlerdeki karakterlere karşı bir öykünme durumu ortaya çıkmıştır. (Orçan, 2004: 201) 1980'li yıllara kadar toplumsal anlamda hâkim olan anlayış kalkınma odaklı olmuştur. Tutumlu ve kanaatkâr tarzda tüketim alışkanlıklarına dayanan toplumsal tüketim pratiklerinden ötürü kıyafetler elde yapılıyor, yiyecek ve içecekler evde üretiliyordu. Mustafa Orçan'a göre kentleşmenin gelişimiyle birlikte el emeğine dayanan üretim ve tüketim tarzlarından hazır tüketim tarzlarına radikal anlamda bir geçiş yapılmış, tarımsal tüketim ekonomisinden endüstriyel tüketim ekonomisine geçilmiştir. (Orçan, 2004: 204)

1980'li yıllara gelindiğinde Amerikan modern tüketim kültürünün tohumları yeşermeye başlamış, Türkiye'de yaşanan toplumsal dönüşüm bir ölçüde kendini tamamlamıştır. 1983 yılında kurulan ve 1987 yılına kadar aktif görev yapan Turgut Özal hükümetinin uygulamaya koyduğu ekonomi politikaları da bu gelişmelerde önemli rol oynamıştır. Özal döneminde uygulanan liberal ekonomi ve ihracat teşvik kredileri, harcama gücü yüksek bir kesim oluşturmuştur (Ülgen, 1989: 195)

Daha sonra Özal hükümetinin girişimleri ile yerli firmalar yabancı firmalarla rekabete teşvik edilmiş bu sebeple yerli üretimde görece yükseliş yaşanmıştır. Ekonomik alandaki bu yeni hareketlerin sosyal yaşamda da yeniliklere sebep olması kaçınılmazdır. Avrupa ve Amerika'daki örneklerinden kopya edilen "Galeria Alışveriş Merkezi" İstanbul'da bu dönemde açılmış, burası kısa zamanda kentlilerin uğrak yeri haline gelmiştir. Özal döneminin bir başka özelliği ise, özel televizyon kanallarının açılması ile birlikte televizyon kültürünün toplumsal yaşamda büyük etkiler yaratmaya başlamasıdır. Televizyonda yayınlanan toplumun geneline tümünden hitap etmesi amaçlanan içeriklerin çoğalmasıyla birlikte "popüler kültür" olgusu hızla sosyal hayatın içine dahil olmuş ve bu durum tüketim kültürünün gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde yabancı, egzotik ürünler toplum tarafından hayli arzulanır hale gelmiş ve bu durum kaçınılmaz olarak toplum genelinde hazzı eğilimlerin artmasına sebep olmuştur. (Aydemir, 2006: 211)

2. BÖLÜM

KENT VE TÜKETİM

2.1 Kent Yaşamı'nın Kökeni

Kent yapısı daha iyi şartlarda bir yaşam sürme arzusu Yunan Polislerinden, sanayi kentine uzanan sürece kadar hep var olmuştur. Sınıflı toplum yapısı ve eşitsizlikleriyle kentler sürekli çatışmalar üreten bir yapıdadır. Kentleşmenin tarihi on bin yıl öncesine dayanmaktadır. Antik dönemlerde kentler imparatorlukların kilit noktasıydılar. Babil, Atina, Roma gibi kentler merkezi yönetimin sağlandığı mekânlar olarak görülmüştür. Farklı semboller kullanarak inşa edilen antik kentler gücün merkezi olarak toplandığı mekânlardı. Genel olarak kentler bu yönüyle inanç sistemlerinin etkisinde olan sembolik değerler taşımaktaydı. Antik Yunan'da kentler tanrılara veya tanrıçalara adanan vasıflarıyla ön plana çıkmıştır. Öte yandan ticaret alanlarının gelişimi ve buna bağımlı olarak devletlerin güçlenmesi kentlerin var oluşuna sebep olmuştur.

Dar tanımıyla kentlerde yaşayan insanlar anlamına gelen medeniyetin geçmişi, 5000 yıl öncesine dayanır. Bu durumun ilk belirtileri dünyanın birçok farklı bölgelerinde yer alan büyük yapılardır. Mısır ve Mezo-Amerika'nın piramitleri, Irak'ın ziguratları (katlı tapınak kuleleri), Girit'te bulunan Knossos Sarayı, Yunanistan'daki Mykenai Kalesi ve İndus'un ızgara planlı dört bin yaşındaki Harappa ve Mohenco-daro şehirleri kentsel yaşama ilk örnekleri oluşturur. (Harman, 2015: 30)

Orta çağda Roma İmparatorluğu'nun gerilemesiyle birlikte merkezi otoritenin gücü azalmış ve dolayısıyla kentleşme süreçlerinde gerilemeler yaşanmıştır. Bu süreçte merkezi otorite yapısının kaybedilmesiyle gücün kent dışında kalan alanlara dağıldığı bir süreç yaşanmıştır. Orta çağın sonlarında Avrupa'da yaşanan önemli değişikliklerle birlikte savaşlar azalmış görece daha huzurlu sayılabilecek bu dönemle birlikte nüfus artmıştır. Bununla birlikte ticaret yapan tüccar sınıf orta çıkmıştır.

Sanayi Devriminin yaşandığı on sekizinci yüzyıl ile birlikte kentler daha öncesinde hiç olmadıkları kadar büyümüştür. Kapitalizmle birlikte teknolojinin üretim süreçlerinde

belirleyici olarak oynadığı rolle genişleyen kentlerde ölüm oranları azalmış ve kentlere göç başlamıştır. Gıda üretiminin artması, hijyenik şartlar iyileşmiş olması kentlere göçün temel sebeplerinden olmuştur.

2.2 Kentsel Tüketim

Antik kentlerin aksine batı Avrupa’da sanayi kentlerinin yapısı inanç sistemlerine göre değil gelişigüzel bir biçimde gelişmiştir. Üretimin ve pazarların kentlerde yoğunlaşmasıyla sınıfsal eşitsizliklere bağlı olan çatışmalar ve kaoslar kent yapısının içinde meşru bir hâl almıştır. Kentler bu bakımdan eşitsizlik üreten bir yapı haline gelmiştir.

İngiltere’de 1750 yılında nüfusu 50.000’in üzerinde olan sadece Londra ve Edinburgh şehirleri vardı. Sanayi Devrimi’nin etkisi şehirlerin nüfuslarını ciddi şekilde etkilemişti. Nitekim 1851 yılına gelindiğinde İngiltere’de yirmi dokuz şehirde nüfus 50.000’in üzerine çıkmış ve insanların büyük çoğunluğu şehirlerde yaşamaya başlamıştı. (Hobsbawm, 1999: 33)

Endüstrileşmeyle birlikte değişen yalnızca işgücünün kaynağı olan fiziki hayat değildi. Zihniyette de bir değişim söz konusuydu. Şehirlerdeki kalabalık hayat köylerdeki izole hayattan çok daha tutumları ortaya çıkarıyordu. İnsanlar kendilerini kalabalığı oluşturan çok sayıdaki başka insanla aynı koşullar altında çalışıyor ve benzer sorunları yaşıyordu. Bu durum sınıf birliği gibi yeni duygulara yol açabiliyordu. Ayrıca kendi dışındaki dünya hakkında köy yaşamındakinden daha çok farkındalık sağlıyordu. Şehirde yaşayan insanlar köydeki atalarından daha fazla okur yazar olmak, daha çok şeyi bilmek durumundaydı. (Harman, 2015: 316-317)

Sosyoloji alanında yapılan kent çalışmalarının ilk örneklerinde kırsal ve şehir yaşamı arasındaki farklar çalışılmıştır. Genel anlamda kırsal yaşam ile kent yaşamı arasında bir karşıtlık üzerinden başlanmıştır. Ferdinand Tönnies’in cemaat (gemeinschaft) ve cemiyet (gesellschaft) üzerinden yaptığı kavramsal çalışmalar bu yaklaşımların temelini oluşturur. Tönnies cemaatleri ırksal ve kültürel açıdan farklılaşmamış bireylerden oluşan homojen ve mahrem topluluklar olarak tanımlarken cemiyetleri ise

daha büyük, ırksal açıdan heterojen, sosyal statü ve kültürel açıdan farklılıklar barındıran bir yapı olarak açıklar. (Tönnies, 2019)

Emile Durkheim ise benzer şekilde “basit cemiyetler” ve “karmaşık cemiyetler” olarak iki grubun karşıtlığı üzerinden kavramsal bir konumlandırma yapar. Basit cemiyetlerde “mekanik dayanışma”, karmaşık cemiyetler de ise “organik dayanışma” zeminine dikkat çekerken basit cemiyetlerin mekânını kırsal alanlar, karmaşık cemiyetleri ise kent alanları üzerinden açıklar. Basit cemiyetlerde kapitalizmin yarattığı uzmanlaşma talebi ve iş bölümü gibi sistemli yapılar bulunmaz ve bireyler arasındaki ilişkilerin bütünlüğü dini ve kültürel açıdan topluluk arasındaki homojenlikten ileri gelir. Organik dayanışmanın olduğu karmaşık cemiyetler kavramında ise nüfusun yoğunluğunun daha yüksek olmasının etkisiyle iş bölümü ve uzmanlaşma vardır. Toplumsal ilişkilerin düzeni nüfusun heterojen yapısı sebebiyle belirli kurallar çerçevesinde sağlanır ve bu durumun birey üzerinde formel bir baskı yarattığı varsayılmaktadır. Durkheim’ın bakış açısıyla kent çok daha karmaşık örüntülere sahiptir. Bu örüntülerin düzenlenmesi rasyonel ve hesaplanabilir olmasına bağlıdır ki kent bu anlamda köy yaşamına göre edimsel olmayan, yönetilen bir organizasyonu içerir. (Ertürk, 1997: 48-49)

Manuel Castells kenti tanımlarken kapitalist sermaye birikim süreci üzerinden ele alır ve “*ortak tüketim*” kavramının kenti oluşturan faktörler açısından başat bir rolde olduğunu belirtir. Farklı statüden bireylerin bir arada yaşadığı ve bunların yeniden üretimlerini sağlayan bir mekân olarak kentin başlıca işlevinin tüketim olduğunu vurgulamaktadır. (Castells, 2017: 257)

Üretim süreçlerinin devamlılığının yeniden üretime bağımlı olması emeğin yeniden üretimini şart kılar. Dolayısıyla emeğin yeniden üretimi için kentler ortak tüketimin geliştirildiği mekânlardır.

Castells’e göre ortak tüketim ile birlikte kentsel mekân iktidar ilişkileriyle birbirine bütünüyle bağımlıdır. Kent bir yandan yaşam alanı diğer bir yandan da tüketim için gerekli akışı sağlayan toplumsal pratiklerin mekânıdır. Kent, mekânsal yapının öğeleri arasındaki ilişkilerin bir aradalığıyla organize olmaktadır. Bu ilişkiler ise, ekonomik

sistemin temel hususları ve bu hususlar arasındaki ilişkilerden doğan “özgül üretim biçimi”, “özgül emek gücü” dür. Sistemin yeniden üretimi için ise emek dışı öğelere ihtiyaç duyulmaktadır. Emek dışı öğeler üretim biçiminin ve emek gücünün yeniden üretimini, emek dışı ürünün edinilmesini, toplumsal düzenleme seviyesinde toplumsal tabakaların belirgin hale gelmesini ve düzenleyici kurumların işleyişini kapsamaktadır. Kentlerde iş gücünün kolektif anlamda yeniden üretiminde birincil hususlardan olan barınma, altyapı gibi hizmetlerin, ikincil öğeler olarak çevre düzenlemesi, hijyenin kontrolü gibi hizmetlerin, eğitim ve sosyal, kültürel imkânların sağlanması açısından önemli rol oynamaktadır. Daha genel bir ifadeyle, kent ve kent sorunu bütün toplumsal grupların günlük yaşamının temelinde konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım vb. yer alan ortak tüketim araçlarının örgütlenmesi ile bağlantılıdır. (Castells, 2017: 71-79)

Castells ortak tüketim mekânı olarak gördüğü kentleri, sınırları içerisinde birlikte yaşayan farklı toplumsal sınıflardan insanların yeniden üretimini sağlayan bir yaşam alanı olarak görmektedir.

2.2.1 Kenti Tüketmek

Metropol tipi kentlerin ortaya çıkışı kapitalist üretimin piyasa ihtiyacının geliştirilmesiyle ilgilidir. Kapitalist üretim biçimlerinden önceki dönemlerde nüfusun çoğunluğu kırsalda yaşıyor ve ticaret kısıtlı düzeyde üretilen malların, yine kısıtlı düzeyde satılabileceği pazarlar üzerinde yapılırken seri üretim imkânlarının gelişimi çok daha gelişkin bir tüketim piyasasının doğmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu sebeple de kentler tüketim örüntülerinin merkezi haline getirmiştir. Bu merkezi olma durumu kentsel ilişkilerin temelinde ekonomik başatlığın yaygınlaşmasıyla devam etmiştir.

Modern hayatın mekânsal karşılığı olarak kentlerin gelişimi, bireyin daha önceki yaşama biçimini belirleyen toplumsal ilişkilerin yapısında önemli değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. Georg Simmel;

“...modern yaşamın en derin sorunlarının bireyin, etkin sosyal kuvvetler; tarihsel miras, dışsal kültür ve yaşam tekniği karşısında varoluş özerkliğini ve bireyselliğini muhafaza amacından kaynaklandığını...” (Simmel, 1996: 81)

görüşünü savunurken, metropol tipi yaşamda zihinsel süreçlerin hızlanmasına ve bireyselliğin temeline odaklanır. Metropolde yaşam bireyselleşme ve bağımlı olma durumu arasındaki çelişki düzleminde gelip gitmekte ve bu durum sürekli bir zihinsel gerilim yaratmaktadır. Birey bir taraftan aydınlanmacı aklın önerdiği bağımsızlığını korumak isterken, diğer taraftan da metropolün sunduğu özgürlüklerden yararlanabilmek için toplumsal yaşama uyum sağlamak zorundadır. Bu durum yeni bir insan tipini; metropol tipi insanı ortaya çıkarır. Pek çok farklı bireysel değişkenleriyle metropol tipi insan, kendini metropolün toplumsal yapısının aykırılıkları ve etkilerinden koruyacak olan bir organ geliştirir. Yüreği yerine artık beyniyle tepki verir hale gelir. Bu sayede yükseltilmiş bir kavrama ve zihinsel bir ayrıcalık sahibi olur ve bunlar metropol yaşamında ön plana çıkar. Bireysel olarak ortaya çıkan ayrıcalıklar pek tabii toplumsalın içerisinde çeşitli ayrımlara sebep olacaktır. Ayrımların temelinde kentli bireyin zihinsel gerilimleri ve diğer bireyler ile olan çatışmalı ilişkileri yer alır. Kentler kırsal yaşama göre çok daha fazla temsil aygıtı içerdiğinden bireyin anlamlandırma süreçlerinde zihinlerin temelinde yer alan bireysel ayrıcalıkların etkisiyle ilişkiler arasında önemli boşluklar ortaya çıkar. Mübadele değerinin başatlığından kaynaklanan ve metanın değerini sadece temsil edebilen para metropol yaşamının en önemli unsurudur. Simmel de metropolün daima para ekonomisinin yuvası olmasından bahsederken alışverişin çoğulluğunun ve yoğunluğunun eski ticaretin müsaade etmediği yeni alışveriş araçlarına önem kazandırdığını vurgular. Bu yüzden metropol tipi yaşamda insan ve nesneler söz konusu olduğunda beyniyle tepki veren bireyin alışveriş esnasındaki tutumunda biçimsel bir adalet ve saygıdan yoksun bir sertlik görüldüğünü, parasallık ilkesi niteliği ve bireyselliği dışlayarak alışveriş değeriyle ilgilenilmesine sebep olduğunu ve ortaya indirgemeci bir soru olan “Kaça?” sorusunun çıktığını söyler. İnsani ilişkiler bireysellikte temellenirken, rasyonel ilişkilerin hesapçı ve sayısal mantığı samimiyeti dışlamaktadır. Sadece ölçülebilen başarılarla ilgilenilmesi durumu buradan ileri gelir. İlkel koşullarda üretimin malı ısmarlayan kişiye hizmet etmesi, dolayısıyla üreticiyle müşterinin iletişim kurması önemlidir. Ancak metropol yaşamında bu ilişki ortadan kaybolur. Üreticinin yerini

satış elemanları alır. Bu anonimlik sebebiyle iki taraf da samimiyetsizce işin özüne inmeyi gerektiren bir bakış açısına sahip olur. Metropol yaşamı bu karşılıklı ilişki biçiminde tüketim için en verimli bir alan haline gelir. (Simmel, 1996: 82-85)

Tüketim kültürünün kitlelere yayılımı ve seri üretim alanlarındaki gelişmeler paralel bir hareket halinde ilerlerken kentler her geçen gün bu tüketim ağının karmaşık uzamına karışır. İlk başta yüksek kültür anlayışının yapılandığı modern kentler burjuvazinin yaşam alanı olarak ortaya çıkarken günümüzde kentlerin ve bilhassa metropollerin kozmopolit nüfus yapısı vardır. Farklı toplumsal sınıfların bir arada yaşadığı mekân olarak metropolde yaşam formunun sahip olduğu dakiklik ve birbirine karşıt sinirsel uyarıların hızla değişmesi ve aynı hızla bastırılması durumu zamanla bir usanmışlık yaratırken Simmel'e göre ilk planda entelektüel olarak canlı olmayan insanlar genellikle gerçekten usanmış durumda değildir. Salt zevk duygusunun peşinde yaşanan bir hayat, kişiyi usanmış hale getirmektedir çünkü sınırları öyle uzun zaman için en güçlü tepkimeyi vermeye tahrik eder ki, sınırlar bir süre sonra tepkisiz hale gelir. (Simmel, 1996: 86)

Metropol yaşamının bugün en büyük sorunlarından olan trafik sorunu üzerine düşünüldüğünde bu durumun benzer şekilde yaşandığı görülebilir. Otomobiliyle her gün onlarca kilometre uzaklıktaki iş yerine gidip gelen insanlar belirli mesai saatleri içinde kullandıkları yollarda yaşanan sıkışıklığa zamanla alışmakta çok daha kısa sürmesi gereken bir yolculuğun uzamasından artık şikâyet etmez hale gelmektedir.

Simmel bu durumu para ekonomisinin yanında usanmışlık tutumunun özünde yatan duyarsızlıkta saklı olduğunu vurgular ve bu durumun nesnelerin algılanmadığı anlamına gelmediğini, şeylerin anlamlarının ve değişen değerlerinin, dolayısıyla da şeylerin bizzat kendilerinin hayali olarak yaşandığı anlamına geldiğini söyler. Şeyler artık usanmış bireye aynı ve gri tonlarda görünür ve bu hakim değer tamamen içselleştirilmiş para ekonomisinin yansımasıdır. Bütün farklı şeylere tek ve aynı biçimde eşdeğer olmakla para, en korkutucu düzeyde belirleyici hale gelir. Tüm nitel farklılıkları “kaçı?” terimiyle açıklar. Para bütün renksizliğiyle değerlerin ortak temsili haline gelir, şeylerin özünü bu bağlamda geri dönülmeyecek biçimde boşaltır. (Simmel, 1996: 87)

Benzer bir görünümü bugünün dünyasından bakarak da görmek mümkündür. Sadece nesnelerin değil metropol yaşamında bireylerin sınıfsal konumlandırması aldıkları ücretlerle orantılı haldedir. Yapılan işin niteliğine, harcanan emek zamanına bakılmaksızın en merak edilen soru bireyin “kazancının ne kadar” olduğudur. Statünün temsili olarak kazancın niceliği, bireysel niteliğin önüne geçer. Dolayısıyla birey toplumsal ilişkiler karşılığında diğer bireylerin gözünde nesneleşir çünkü onun statüsünü temsil eden şey yine mübadele değerinin temsili olan değer gibi bireye yabancı bir mekanizma tarafından belirlenen değerler silsilesinden başkası değildir.

Birey metropol yaşamının bu zihinsel gerilimlerine teslim olmaktan başka bir çare bulamadığından usanmışlığını bir kenara bırakıp büyük kentte yüz yüze geldiği insanlardan kendini koruma davranışı geliştirir. Biçimsel olarak ihtiyatlı olma hali şeklinde karşılaşılan bu durum olmasaydı ve sayısız insanla, süregelen şekilde dışsal temasa verilen yanıtlar içsel tepkiler oluşturmuş olsaydı insan içsel olarak atomlarına ayrılır ve son derece olumsuz bir zihinsel durum içine girerdi. Bu ihtiyatlı halin sonucu olarak yıllardır komşusu olan insanların görünüşünden bile habersiz bir hale gelir. Büyük kent insanının küçük kent insanına karşı soğuk görünümünün temel sebebi bu ihtiyatlılıktır. Bu dışsal ihtiyatlılığın içsel yüzü sebebi yakın bir ilişki kurma durumunda nefrete dönüşebilecek bir tikslenme, karşılıklı bir yabancılık hali ve reddediştir. Metropoldeki bu kapsamlı iletişimsel yaşamın içsel örgütlenmesi anlık olarak değişmekle birlikte doğal sempatilerin, farksızlıkların ve tiksintilerin çok çeşitli hiyerarşisi üzerinden yükselmektedir. Aslında farksızlık alanı görüldüğü kadar geniş değildir. Zihinsel etkinlikler farklı bir duygu veren herhangi bir başkası tarafından gelen izlenimlere cevap vermeye çalışmaktadır. Bu izlenimin akışkan, değişken ve bilinçsiz olan karakteri bir farksızlık durumuyla sonuçlanır gibi görünse de bu farksızlık gerçekte ayrımcı olmayan karşılıklı etkilerin dayanılmaz olduğu ölçüde doğa dışı bir konumda olabilmektedir. Metropolün bu iki yanılgısından bireyi antipati korur. Antipati ve uygulamada uzlaşmazlığın hazırlık aşaması, bu yaşama hâkim değerinin bunlar olmaksızın idare edilemeyeceği uzaklıkları ve tiksintileri etkilemektedir. Bu yaşam stilinin karışımı ve boyutu tüm bu etkenlerin etkisiyle metropol tipi yaşamın ayrılmaz bütünlüğünü oluşturur. Metropol tipi yaşamda doğrudan çözülme olarak görülen bu durum gerçeklik boyutunda sosyalleşme

biçimlerinden biridir. Buna karşın gizli tiksinti imasıyla bu ihtiyatlılık hali metropolün genel zihinsel biçimi ya da bahanesi olarak görünmektedir. Bu durum bireye bir miktar özgürlük getirir ki bunun hiçbir şekilde farklı bir özgürlük ile karşılaştırılması mümkün değildir. Antipatiden doğan ihtiyatlılığın getirdiği bu durum sosyal örgütlenmelerin tarihsel yapısına benzer bir şekilde metropolde de benzer örgütlenmeleri ortaya çıkarır. Benzer farksızlıkların ortaklaştırdığı bireylerin bir aradalığıyla oluşacak olan çevre, feodal yaşamdaki grup dinamiklerine benzer şekilde kendi içinde sıkı sıkıya bağlıdır. Bireysel üyelerine eşsiz nitelikler ve kendinden sorumlu hareketler geliştirmeleri için dar bir alan bırakır. Politik ve kan bağı olan gruplar, partiler ve dini cemaatler bu şekilde başlamaktadır. Bırakılan dar özgürlük alanının sebebi birlikteliğin kendini koruma gerekliliğinden kaynaklanır bu yüzden keskin sınırlar çerçevesinde ve merkezci bir birliktelik oluşturulması gerekmektedir. Grubun zamanla sayısal anlamda büyümesiyle içsel birliği gevşer ve ötekilere yönelik başlangıçtaki keskin sınırlamalar gevşer. Bundan ötürü birey de bir özgürlük alanı kazanmış olur. Tüm gruplar bu formüle uygun bir biçimde genişlemiş olur. Kent yaşamı da bu formüle uygun şekilde genişleme gösterir. Temsili olarak bakıldığında grupların oluşumun başlangıç noktasındaki kısıtlılık hali küçük kent yaşamında, ilerleyen süreç ise metropol yaşamında görülebilir. Çevreyi oluşturan daire genişledikçe bireyin sınırlarını genişleten ilişkiler ağı büyür. Dolayısıyla küçük kent yaşamının dar çevresinin bireyin yaşamına dair gözetlemeci tavrı metropol yaşamında giderek kaybolmaktadır. (Simmel, 1996: 87-89)

Metropol yaşamının geniş ilişkiler ağı kent uzamının genişliğinin de etkisiyle bireye daha büyük hareket alanı sağlamıştır. Birey içsel veya dışsal baskılardan kurtulmuş olma halinin etkisiyle bireyselliğini ön plana çıkarabileceği yeni bir yaşam alanına sahip olmuştur. Bu yüzden metropolde yaşayanların görece daha küçük kentlerde kendilerini iyi hissetmediklerine sıkça şahit oluruz. Geniş alanların, kalabalık insan topluluklarının arasında fark edilmeme durumu daha geniş bir özgürlük alanı sağlarken bir yandan da farksızlığın getirdiği bu durum zamanla diğerleri tarafından fark edilme çabasını ortaya çıkarmaktadır. Bu çelişkili durumdan kurtulmak için bireyin yapması gerekenleri dayatan mekanizmalar da kent alanında ortaya çıkmıştır. Tüketim kültürü metropolde bu noktada vücut bulmakta ve yayılım göstermektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacak olan yaşam tarzlarının ortaya çıkış sebeplerinden biri de bu çelişkili durumdur.

Elbette metropolü özgürlüğün mekânı haline getiren etkenler sadece bu anlık zihinsel durumlarla açıklanamaz. Kentin karmaşık yapısı, birçok farklı kültürden insanı bir arada barındırması yönetilebilir olma vasfını da zorlaştırmaktadır. Fakat kentin ekonomik karşılığı bu karmaşık ve çok kültürlü yapı içerisindeki uzlaşmayı yönetilebilir hale getirmektedir. Bireyin zenginliğini geliştirebilme ihtimali tüm ırksal, etnik ve saf kültüre dayalı formların önüne geçmektedir. Metropol yaşamının bu işlevsel tutumu kapitalist üretimin mantığına uygun bir biçimde faydacıdır. Tanımlanan özgürlük alanlarının genişliği bireyin kendi doğasına uygun yasalarına karar verme özgürlüğünden ileri gelmektedir. Dolayısıyla metropol tipi insan yaşamına dair kurallarını belirlemekte özgürdür. Asıl mesele ise bu kuralların belirleniminde etkili olanların neler olduğudur. Bir sonraki bölümde bu durumu açıklamak için kültür endüstrisi kavramından bahsedeceğiz.

2.2.2 Gösterge Değeri Olarak Kent

Sosyal bilimlerin tartışmalı konularından biri olan birey-toplum çelişkisi hangi kavramın bir diğerini oluşturduğu üzerine kuruludur. Bireyler mi toplumu oluşturmuştur yoksa toplum mu bireyleri inşa etmiştir. Her iki görüş de çeşitli ön kabulleri içinde barındırır. Modern ulus devlet mantığı üzerinden bakıldığında toplumun kültürel kodları eğitim vb. çeşitli aygıtlar yoluyla bireylere aktarılır. Bu durum toplumun bireyi inşa ettiği fikrine bir örnek teşkil eder. Diğer yandan bireyin toplumun oluşmasına sebep olduğu fikrine de seçimler üzerinden bakabiliriz. Seçimler aracılığıyla bireyin, toplumun yönetimini planlayan devletin yetkilerini siyasi mekanizmaya devredilir. Dolayısıyla bu iki görüş arasında karşılıklı bir ilişki vardır.

"İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama onu serbestçe kendi seçtikleri parçaları bir araya getirerek değil, dolaysızca önlerinde buldukları, geçmişten devreden verili koşullarda yaparlar. Tüm göçüp gitmiş kuşakların oluşturduğu gelenek, yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker. Kendilerini ve bir şeyleri altüst etmekle, şimdiye dek hiç olmamış var etmekle uğraşıyor göründükleri esnada, tam da böylesi devrimci kriz dönemlerinde, endişe içinde geçmişten ruhları yardıma çağırır, onların adlarına, sloganlarına, kıyafetlerine sarılır, dünya tarihinin yeni sahnesinde bu eskilerde hürmet edilen kılıklara bürünür ve bu ödünç dille oynamaya çalışırlar." (Marx, 2010)

Adorno'nun kitle kültürü eleştirisi üzerinden bakıldığında ise bu durumun modernleşme ile birlikte ikinci boyutta yani toplumun bireyi inşa ettiği düşüncesine uygun bir durumun varlığı kabul edilir. Modernleşme ile bireyin toplumu oluşturma gücü zayıflamış, toplumun bireyi kurma, inşa etme gücü artmıştır. Kültür endüstrisi kavramında toplumun yerini kitle kavramı alır. Basit olarak kitle; toplumun pasifleşmiş halini temsil eden bir kavramdır. Kitle kavramı, toplum kavramı karşısında pasif veya nesneleşme halinde süre gelen bir kalabalığı anlatmaktadır.

Bireyi inşa etme durumu dolaylı olarak kitlenin ortaya çıkışının habercisidir. Bu noktada kültür endüstrisinin üretimlerinin yaygınlaştırılmasına olanak sağlayan teknolojik gelişmelerin rolü önem kazanır. Kitlenin oluşturulması mesajın taşındığı araçlarla mümkündür. Bir form olarak aracın mesajın biçimini belirlediği kabulünden yola çıkarak radyonun özellikle Nazi Almanyası'nda kullanım biçimine bakıldığında kitle kültürünün ortaya çıkışının somutlaştığı görülebilir.

Nazilerin Propaganda Bakanı Paul Joseph Goebbels topluma daha kolay ulaşmayı amaçlayarak radyonun seri üretimini çoğaltan politikalar geliştirmiş ve ucuzlaştırdığı radyo aygıtının yaygınlaştırılmasını sağlamıştı. Almanyadaki her evde bir radyo olmasını sağlayan Goebbels bu sayede kendi politik görüşünü destekleyecek türde bir kitle yaratmıştır. Kitlenin yaratımı bir ikna süreciyle ilişkilidir. Radyo aracılığıyla ikna amaçlı haberlerin hedefi olan birey konumu gereği kaynak karşısında edilgen bir durumdadır. Dolayısıyla mesaj karşısında pasif durumdaki ikna edilmeye çalışılan birey özne konumundan çıkarılacaktır. İlerleyen süreçlerde siyasi propagandanın ötesinde kültürel ürünlerin de iletildiği bir araç olarak kullanılan radyo, televizyon gibi aygıtların muhatabı olan bireyler pasifleşerek tek bir mesajın yaygın etkisi altındaki kitleye dönüşecektir.

Tarihsel gelişimine bakıldığında kitle iletişim araçlarının yaygınlaştığı alanlar yapısal bir organizasyonu içeren kentler olmuştur. Şüphesiz kitle kültürünün mekânı da kenttir. Kent yaşamı beğenileri kitleleştiiren moda anlayışlarının kuşatması altındadır. Kültür endüstrisi teorisinin bağlam noktasına göre üretilen kültür hızla toplumun kitle statüsünde inşasına hizmet etmektedir. Kültür endüstrisi tıpkı sermaye

mantığının yönelimi gibi tüketim faaliyetine yaslanır. Dolayısıyla kent ortamındaki birey kültür endüstrisinin ürettiği metaların tüketimiyle yaşamını sürdürmektedir.

Kitle kültürünün tüketim yönelimine meta mantığının içerdiği değerler üzerinden bakıldığında, günümüz toplumlarında tüketimi muhtemel metaların mübadele değerinin temsil ettiği nicelik odaklı anlamın yetersiz kaldığı söylenebilir. Kültür endüstrisinin ürettiği kültür ürünleri içerdiği gösterge değeri açısından belirli yaşam tarzlarına aidiyeti kuvvetlendiren ve bireyin toplumun geri kalanından ayrışmasını muhtemel kılan yapay özgünlükler içerir. Burada ayrışmaya duyulan arzu, bireyin “özgün” bir kimlik inşa etme amacını ortaya koyar.

Aydınlanma döneminin akli kullanmaya yönelik zihinsel özgürlük söylemi ve modernleşme fikri küresel anlamda olumlu bir karşılık bulmuş ve bu durum modernleşmenin başladığı batı toplumlarından giderek doğu toplumlarının da aynı etkinin altına girmesine sebep olmuştur. Modern olanın faydasına dair üretilen toplumsal kabuller modern kimliğin inşa edileceği mekân olarak yapısal bir yönetim içermesine bakılmaksızın kentlerin metalaşmasına hizmet eder.

Kültür endüstrisinde gözün ve kulağın yani görüntü ve sesin algılayıcısı olan duyuların çeşitli yöntemlerle inşa edilmesi gösterge değerinin ve dolayısıyla kültürün yönetilebilir bir hale gelmesine yol açmıştır. Söz gelimi modern bir kent olan Paris’in nasıl meta statüsüne dönüşebileceğini açıklayalım; kitle iletişim araçlarının ürettiği mesajların gösterge değerini beslediği bir durumda bir meta olarak Paris kenti ilgi alanlarına göre kitlelerin (hiç Paris’e gitmemiş biri için de geçerlidir bu durum) bilincine nakşedilen anlamlar silsilesi içerir. Farklı kanalların ayrı ayrı ilettiği mesajların, birbirinden ayrı kitlelere ilettiği kadarıyla Paris kimileri için bir aşk şehri, kimileri içinse modernleşmenin veya devrimin simgesidir. Erişilen kitlenin büyüklüğünden bağımsız ama ikna yeteneğine bağımlı olarak hedefe ulaşan mesaj Paris’i turizm sektörü açısından bir tüketim ürünü haline getirir. Paris’in olası turistlere yani tüketicilere pazarlanması birbirinden bağımsız anlamların bir aradalığıyla mümkündür. Bu anlamlar bir meta olarak Paris’e yapılan turistik gezinin hem kullanım değerini hem de mübadele değerini besleyen gösterge değerinden ileri gelir. Paris’e turistik gezisini tamamlayıp yaşadığı yere dönmüş olan tüketici döndükten sonra

Paris’te geçirdiği günlerin kullanım değeri ve mübadele değerinden soyutlanmış ancak gösterge değerinden hâlâ faydalanabilir hâldedir. Başka bir deyişle tüketicinin Paris gezisinin kullanım değerinden elde ettiği anlık “haz” geride bırakılmış ancak gösterge değerinden ileri gelen “keyif” bir süreç olarak devam etmekte ve kimlik inşasına katkı sunmaktadır.

2.3 Yaşam Biçimleri ve Simgesel İktidar

Toplumsal yaşamdaki heterojenliğin ve eşitsizliğin temeli ilişkilerden meydana gelmektedir. Toplumsal bir analizin esas nesnesini maddi ve simgesel bağlardan sorumlu olan ağlar oluşturmaktadır. Bu ilişkiler iki şekilde var olur. İlki, kişilerin işgal ettiği kurumlar ya da “alanlar” ve dışsal olarak algıları, eylemleri kısıtlayan nesnel konumlardan ileri gelen ilişki biçimleridir. İkincisi ise tecrübe edilen dünyayı içsel olarak deneyimleyip etkin şekilde kurulmasına aracı olan zihinsel algı ve değerlendirme şemaları şeklinde bireylerin bedenlerine nakşolmuş ilişki biçimleri olarak. Bunları anlayabilmek içinse toplumsal tarihin karmaşık diyalektiğini, pratiklerin içinden çıktığı eğilimleri ve konumların dolayımı yapılarını kusursuz bir metodolojik ilişkilencilikle benimsemek gerekmektedir. (Wacquant, 2014: 205)

Bourdieu’ye göre hayat her şeyden önce bir mücadele alanıdır ve kentler mücadelenin seviyesinin en yüksek olduğu mekânlardır. Mücadele alanı olarak bireyin kent yaşamının hiyerarşisinde yüksek bir konumda bulunmak için bazı ayrıcalık aracı olan çıkarları (*illusio*) bulunur. Ayrıca mücadelenin devam etmeye değer olmasından mütevellit toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği için uyulması gereken kurallar (*doxa*) bulunmaktadır. Kişi yaşadığı kentte hayatını sürdürme eğiliminde olduğunda kenti yaşanmaya değer olarak görür ve bu durumda kuralları sorgulamadan kabul eder hâldedir.

Toplumsal hiyerarşi ve tahakkümün bir dirençle karşılaşmadan toplum tarafından bilinçsizce kabul edilmiş ve nesilden nesile aktarılan yeniden üretim biçiminin bu yerleşik düzene dair pratiğini Bourdieu şöyle açıklar;

“...tam anlamıyla içsel bir evrim görünümüne bürünebilmesinin nedeni, bu her yeni girenin alan içindeki yerleşik düzeni göz önünde bulundurması gereğidir; ayrıca alana

her katılan, bu düzeni kendi içkin kuralıyla birlikte göz önünde bulundurmalıdır ve alanın yerleşik düzeninin tanınması ve benimsettirilmesi (illusio), alana her katılana sessizce kabul ettirilir.” (Bourdieu, 1999: 405)

Bourdieu’nün her ne kadar çıkış noktasında Marksist bakış açısının etkisi gözükse de onun sosyolojisinin temel değişkeni haline gelen ve Marx’ın sınıf kavramını eleştirmiştir. O’na göre sınıf kavramı üretimin toplumsal ilişkilerindeki konumlara indirgenmemelidir. Bu yüzden sınıfsallığı eğitimi, toplumsal cinsiyeti, yaşı ve statüyü de içine alan koşullar bağlamında düşünmüştür. Bir yandan simgesel sistemlerin, toplumsal yapı içindeki iktidar biçimlerini ekonomik eşitsizlikleri yeniden üreten bir mekanizma olduğu şeklindeki Marksist fikri kabul ederken diğer yandan “simgesel malların, pratiklerin toplumsal işlevi üzerinde durmuş ve toplumsal pratiklerin hayata geçirilmesindeki rollerini göstermeyen ideoloji görüşünü eleştirmiştir.” (Swartz, 2011: 61)

2.3.1 Yaşam Biçimleri ve Habitus

Fail ile yapı arasındaki diyalektik ilişkinin varlığından ötürü Bourdieu ikisini birbirine bağlayan bir düşünce biçimiyle eylemi kavramsallaştırma yoluna gitmiştir. Eylemi mikro ve makro düzeylerde iradeci ve belirlenimci boyutların tümünü göz önüne alarak tek bir kavramsal yapıda bütünleştirmiştir. Böylece eylemi kültüre, yapıya ve iktidara bağlayan pratik kuramı geliştirmiştir. Bu kuram *habitus* kavramına zemin oluşturmuştur. (Swartz, 2011: 21-22)

Paul Di Maggio habitus kavramını; “...nesnel yapı ile bireysel etkinlik arasında ilişki kurmasını sağlayan bir tür kuramsal deus ex machina²” olarak tanımlamıştır. (DiMaggio 1979 :1464) Bourdieu habitus kavramını klasik sosyolojideki birey/toplum ikiliğini aşmak üzere kullanırken öznelciliğin ve nesnelciliğin niteliklerini muhafaza etmeyi bir ayırım yapmaksızın ikiliği aşmayı amaçlamıştır. Habitus kavramsallaştırması “toplumsallaşmış beden” olarak birey statüsündeki insanın

² Latince. Düğümü çözmek için oyuna bir tanrının sokulması; bir bunalımı aşmak için dışsal olarak yapılan müdahale.

toplumla karşıtlık kurmadığını aksine bireyin toplum içinde varoluşunu sürdürebilme amacına hizmet eden çelişkiler silsilesini formüle etmeyi amaçlar.

Toplumsal hayatın içinde bireyin davranışlarını belirleyen kodların varlığı verilerden yoksundur. Bourdieu eylem modellerinin, asli bir unsur olarak “zaman” kavramını içermesi gerektiğini iddia eder. Bu bağlamda Bourdieu, Marcel Mauss’un ve Claude Levi-Strauss’un armağan ekonomisine dair klasik analizleri üzerinden ilerlemiştir. Bu bağlamda eleştirel bir bakış açısıyla armağanın, salt karşı armağan almayı amaçladığı düşüncesini aşmaya çalışmıştır. Armağan alıp verme, armağan verme temposunun manipölasyonunu içermektedir. Öyle ki karşılık olarak verilen armağan yalnızca cismen farklı olmakla kalmaz, aynı zamanda ertelenmiş durumdadır. Dolayısıyla armağan alışverişindeki eyleyiciler karşılıklılık ilkesine bilinçli olarak değil zaman içinde belirli koşulları gözeterek tepki veren stratejist konumuna erişir. Bu durumda davranış toplumsal kurallara veya normlara karşıtlık içerisinde bir stratejiyi içinde barındırmış olur. Yani klasik bakışın toplumsal olarak nitelendirdiğı normlar ve kuralların yerini “strateji” kavramı almış olur. Strateji kavramı eylemin normatif durumlarda bile belirsizlik içerdığını ve eylemlerin zaman içinde meydana geldiğini ve eylemde bulunanların sonuçları açık bir şekilde tasarlayabilmekten uzak olduklarını ifade etmektedir. (Swartz, 2011: 141-142)

Kültürel pratikler içerisinde davranış biçimlerinin en ritüelleşmiş halleri bile belirli bir kurallar silsilesinin görünümünü temsil ederken stratejiler üretebilecek şekilde boşluklar ve zamansallık bulundurması eylemlerin sonuç olarak bireysel çıkara yönelik amacında kendini göstermektedir. Elbette tüm eylemlerin stratejiyi içerdığını fikriyle rasyonel bir faydacılığı amaçladığı söylenemez ancak giderek daha büyük bir mücadele alanına dönüşen modern yaşamda karşı bir hamlede bulunma dürtüsü gerçeğli de yadsınamaz. Bourdieu bu dürtüyü yönlendirenin ise “şeref duygusu” olduğunu söyler. Bu düşüncelerin oluşturduğu temelde yükselen habitus kavramını Bourdieu şöyle tanımlar:

“Kalıcı, tercüme edilebilir bir yatkınlıklar sistemi; yapılandırıcı yapılar işlevi görmeye, yani, sonuçlara dair bilinçli bir hesaplamayı veya o sonuçları elde etmek için gereken işlemler hakkında açık bir ustalığı gerektirmeksizin, neticelerine nesnel

olarak uyarlanabilen pratiklerle temsilleri doğuran ve düzenleyen ilkeler işlevi görmeye önceden yatkın, yapılanmış yapılardır.” (Bourdieu, 1990: 53)

Dolayısıyla habitus, ikili bir karşıtlık ilkesiyle bireyi toplumsal hayatın karşısında biçimlendirici rolüyle ve kendi eylemlerinden ürettiği deneyimler aracılığıyla biçimlendirdiği doğasına vurgu yapmaktadır. Bu özelliğiyle yeniden üretilebilir olma vasfına sahip olan habitus toplumsalın karşısında bireysel eylemi biçimlendirme eğilimindeyse eğer toplumsal yaşamın içinde bireysel fırsatları yakalama ve kazanım elde etme güdüsüyle de hareket edebilmektedir. Habitusun kavramsal olarak klasik anlayışa karşıt görünen bireyselleşmiş hâli yine de toplumsal deneyimlerden gelen bilinçdışı eylemlerle de ilişki içindedir.

Öznel yatkınlıkları belirleyen bir sistem olarak habitusun yapılandırıcı işlevi kalıtsal gibi görünüyor olsa da yeniden üretilebilir ve aktarılabilir olma özelliğiyle Bourdieu’nün de söylediği gibi; “yapılanmış bir yapıdır.” Habitus yeniden üretim ilkesini taşıyan ve bireyin pratiklerini biçimlendirme eğiliminde olan bir yapıdır. Bu yüzden neyin doğru ya da neyin yanlış olduğuna dair yargılar da habitus tarafından üretilmektedir.

Bourdieu eşitliğin gözetilmediği toplumsal düzenlemelerin hem karar vericilere hem de tahakküm altındakilere neden mantıklı geldiğini açıklamak üzere habitus kavramıyla sosyalleşmenin sınıf temelli niteliğini vurgulamıştır. Habitus bir toplumsal sınıf ya da statü grubunda yaygın olan nesnel olasılıkların, özellikle çocukluğun ilk yıllarından itibaren bilinçdışı bir şekilde içselleştirilmiş olmasından doğar. Sınıfsal yapı fikrine yakın olan habitus, aynı sınıftan olan insanlarda benzer olan ilk deneyimlerin hâkimiyetini nesneleştirerek bütünleştirme sağlamaktadır. O halde habitus, sınıfsal durumların nedeni değil ürünüdür. (Swartz, 2011: 148-149)

Bu durumda hâkim olmayan herhangi bir toplumsal sınıfın kendi yaşam biçiminin dışında daha üst bir sınıfa özgü olan pratiklere ulaşılabilir olsalar bile reddetme eğilimi habitusla açıklanabilir.

David Swartz'ın deyişyle de habitus, “farklı sınıfsal fırsatlara uygun kendini gerçekleştirme olasılıklarını doğuran derinlemesine yapılandırıcı bir tür kültürel matrisi” temsil etmektedir. (Swartz, 2011: 149)

Habitusun kuramsal açıdan özgünlüğünü belirleyen temelde normların genel kabul edilirliliği tek bir form olmaktan çıkar. Kurallardan stratejilere, yasalardan eğilimlere, yapıdan oyuna doğru yapısal teorinin kurum-kural-yapı-işlev çerçevesi esnetilmiş olur. (Etil ve Demir, 2014: 331)

Özetle habitus çalışmanın önemli bir noktasında ele alacağımız simgesel sermaye kavramını incelerken yaşam biçimlerinin oluşmasını sağlayan pratiklerin belirlenmesinde bireysel yatkınlıkları üreten bir yapı olarak görünmektedir. Toplumsal hayatın kültürel ve ekonomik tüm dinamiklerinden ortaya çıkan nesneleri dolaylı bir şekilde içinde barındıran habitus işlev gördüğü toplumsal mekânın yapısını da belirlemektedir. Bu açıdan Bourdieu'nün sosyolojisinde önemli bir konumda bulunan *alan (champ)* metaforunu ve alanlar içerisindeki iktidar mücadelelerini incelemek gereklidir.

2.3.2 Simgesel İktidar ve Alan

Bir toplumsal gruplaşma görünümü ve bilişsel, davranışsal kaynak olarak sınıf, faillerin toplumsal yaşam alanlarında çeşitli iktidar ya da “sermaye” türlerini edinmek, kontrol etmek, bunlar üzerinde tahakküm elde etmek için girmiş olduğu sınırsız rekâbet içinde ve bu rekabetin sayesinde ortaya çıkmaktadır. Bireyin toplumsal uzamda bulunduğu konumdan ileri gelen, sermaye hacmi, bileşimi ve yörüngesinden oluşan üç boyutlu olarak tanımlanan bu rekabet üç ana alanda süregelir. Birincisi gündelik rutin tüketimler dahil olmak üzere gündelik hayatın sıradan yargıları ve basit faaliyetlerinde. İkincisi toplumsal dünyaya buyurucu temsillerin üretildiği kültürel üretim alanlarında. Üçüncüsü ise siyasal alan ile bürokratik devlerin kesiştiği noktada toplumsal kategoriler hakkındaki tüm tartışmaları hükme bağlamak ve kimlikleri tasdik etme görevine sahip olan merkez “simgesel iktidar bankası” görünümünde yeni bir şekle sokulan kamusal alanda. Bu üç alan kendi içinde ilişkisel ve çok düzeyli durumundan dolayı toplumsal formasyonu hareketli halde var etmekle kalmaz aynı

zamanda ekonomik sermaye ile kültürel sermaye arasındaki verili bir anda oluşan tahvil oranını bir çırpıda belirlemektedir. (Wacquant, 2014: 206-207)

Dolayısıyla mücadelenin geçtiği alanların yapısı ile toplumsal uzamdaki simgesel belirlenimlerin arasındaki ilişkiselliğin sebebi simgesel iktidarı elde etmekten gelmektedir. Mücadele alanları, gündelik hayatın rutinlerinin gerçekleştiği alanları, kültürel faaliyetlerin üretildiği alanları ve siyasal alan ve bürokratik devletin kesiştiği idari merkezin konumlandığı alanları kapsamaktadır. Simgesel iktidar ve alanların yapısı bu bağlamda birbirinden ayrı düşünülemeyen sürekli yeniden üretilen ilişkilerin mücadele unsurlarını içeren bir mekanizma görevi görmektedir. Bourdieu'nün sosyolojisinde alan, meta statüsündeki nesnelerin üretiminin, dağıtımının ve mübadelesinin yapıldığı konumları ifade etmektedir. Alanda üretim ve yeniden üretim sürekli tekrarlanırken birbirinden farklı sermaye türlerinin biriktirilme ve tekelleştirme mücadelesi verilir. Dolayısıyla alandaki rekabet sınıfsal duyarlılık boyutlarını da gözeterek habitus tarafından bilinçdışı bir şekilde meşrulaşmaktadır.

Temel olarak maddi kaynakların ve toplumsal anlamda kıt değer ve malları edinimini sağlayan araçların dağılımıyla oluşturulan ve belirli bir nesnellik düzeyi içinde yapılaşmış konumlar alan kavramının ilksel düzenini oluşturmaktadır. Alan fikri bilim sosyolojisinin pratiklerini yönlendiren yapıya vurgularken, tanımlama olarak “şeyleşmiş tarihselliğe”, öznenin içselleştirici mekanizmalarını atıf yapmaktadır. (Etil ve Demir, 2014: 335)

Bourdieu'nün *alan* ve *simgesel iktidar* kavramları kültür, toplumsal yapı ve eylem arasındaki ilişkilerin kavramsallaşmasında önemli bir rol oynarken simgesel iktidar sosyolojisinin temel yapı taşlarından. Hangi simgesel biçimde olsun hayat mücadelesi toplumsal hayatın temel bir boyutudur ve bu yüzden çözümleme yapmak için bireyler, gruplar ve kurumlar arasındaki iktidar ilişkilerine bakılmalıdır.

İktidar mücadelesi toplumsal yaşamın merkezinde yatmakta ve başarılı olabilmek için meşruiyete ihtiyaç duymaktadır. Meşruiyetini mücadele alanı üzerindeki birey ve grupların çatışmalarından, statü hiyerarşilerinin ve simgesel sınıflandırmalardan alan

iktidarın mevcudiyeti kabul edildiği durumda kültürün siyaseti içerdiği sonucuna ulaşılmaktadır. (Swartz, 2011: 18-20)

Alanın yapısı gereği eşitsizlikler failler arasında bir iktidar mücadelesini ortaya çıkarır. Bu eşitsizlik durumu sermaye dağılımıyla ilişkilidir ki alanın yapısını da belirleyenler biri de budur. Her alanın özgül bir yapısı ve mantığı vardır ve bu alan aynı zamanda “oyun alanıdır.” Mücadelenin amacı çatışmanın aktörlerine göre sermaye dağılım yapısını korumak veya onu altüst etmek olarak değişir. Alan bu açıdan içinde farklı kaynakları olan faillerin kalıplaşmış güç ilişkilerini koruma ve dönüştürme konusunda birbirleriyle karşı karşıya geldiği sosyal olarak inşa edilmiş eylem alanıdır. (Etil ve Demir, 2014: 336)

Bourdieu alanın diğer bir temel özelliğini ise şöyle açıklar:

“Bir alana katılan bütün insanların, alanın varlığına bağlı olan şeyler gibi ortak olarak belli sayıda temel çıkarları vardı: bütün uzlaşmazlıkların altında bulunan nesnel suç ortaklığı buradan kaynaklanır.” (Bourdieu, 1997: 105)

2.3.3 Simgesel Sermaye

Bourdieu kültüre dair çalışmalarında eylemlerin ve simgesel iktidarın siyasal iktisadını geliştirirken simgesel çıkarları, sermayeyi, simgesel şiddeti ve simgesel sermaye kavramlarını geliştirmiştir. Simgesel çıkar kuramında ekonomik çıkar fikrini kültürel boyuta taşıyarak kültürü, kendine özgü birikim, mübadele ve kullanım yasaları olan bir sermaye biçimi olarak kavramsallaştırmıştır. (Swartz, 2011: 20)

Sermaye yaklaşımı alanın yapısına göre bağlı olarak gelişir. Alanın dinamiklerine bağımlı olarak üretilen pratiklerin getirdiği başarılar ve bunun yarattığı farkındalık bireyin sermaye edinimi sağlar ve dolayısıyla alan içerisindeki konumunu belirler. Diğer bir boyutta ise alanın yapısı yaşam pratiklerini yönlendirir.

Bourdieu'nün kavramsallaştırmaları toplumsal pratiklere bakış açısı üzerinden belirginleşirken alan kavramının kapsadığı uzam boyunca oluşan yaşam biçimlerinin işlevlerine hayat veren ayrımlarından hareketle *sermaye* kavramı ortaya çıkar. Alanlar

uzamında iktidar üretim aracı olarak kullanılan sermaye kavramı dört tipten oluşur. Bu oluşumun hem bir ögesi hem de toplamı olan *simgesel sermaye* farklı seviyelerde (toplumlara göre değişen) tüm kavramların içerisinde yer almaktadır.

İlk olarak *iktisadi sermaye*, ekonomik kaynakların bulundurulmasına odaklanmaktadır. İktisadi sermaye Karl Marx'ın ortaya koymuş olduğu sermaye mantığındaki gibi üretim araçlarını elinde bulundurmanın ötesinde ekonomik ilişkiler ağını da içermektedir. Marx'ta burjuva sınıfı teorisiyle doğrudan ilişkide bulunan sermaye mantığı Bourdieu'de daha az kesinlik içeren bir sınıfsal karşılıkla birlikte gelir seviyesi ve sahip olunan mallar ve mülkler üzerinden şekillenen bir yapıya karşılık gelmektedir. İktisadi sermayede üretim araçlarına sahip olmayı gerektiren sınıfsal özellikler olmazsa olmaz durumunu statüye hizmet eden görünümlere bırakmaktadır. Bu bağlamda iktisadi sermayenin görünümünün temsili para karşılığı olan değer birikimleri olarak görmek mümkündür.

Bourdieu Marx'ın sermaye mantığının nesnelciliğini eleştirirken Max Weber'in statü grupları teorisine atıf yaparak “toplumsal bölünmelerin maddi maddi farkların nesnellğinde ve temsillerin öznelliğinde olma üzere iki kökü olmasını sorunundan” hareketle toplumsal sınıf teorisinin nesnel gerçeklikte var olmadığını toplumsal düzenin içerisinde sınıflandırmaların faillerin kendilerini ve başkalarını sınıflandırdıkları bireysel stratejilerin bir araya gelmesiyle elde edilen bir tür kolektif sınıflandırmaya indirgeyen öznelci teoriler arasındaki karşıtlığın aşılma durumunda olduğunu söyler. (Bourdieu, 2014a: 194)

“... sürekli olarak Marx'ın eserinde karşılaşılan toplumsal sınıflara dair çelişkili sayımlarla yüzleşmekten ya da istatistiğin farklılıkları gösteren ve boyutlarını ölçmeye izin veren işlemlerinin bir yandan da zengin ve yoksul, burjuva ve küçük burjuva, köylü ve kentli, genç ve yaşlı, Parisli ve banliyö sakini vb. arasındaki sınırları silerek ortaya çıkardığı buğday yığını paradoksunun³ yeni biçimlerini çözmesini talep etmekten başka seçenek bırakmaz. Tuzak, bugün Marksizm adına pozitivist ince

³ (İngilizce çeviriden not) Yığın paradoksu, Sokrates'in öğrencisi ve Megara mantık okulunun kurucusu Milet'li Eubulide'in (M.Ö 350) formülleştiği çok sayıda “Sorites bilmeceleri”nden bir tanesidir. Azar azar kanıtlanması olarak da bilinir: bir buğday tanesi bir yığın oluşturamayacağına göre, iki tanesi de oluşturamaz, o halde bin tanesi de oluşturamaz. Öncül doğru ama sonuç yanlışır çünkü yüklem belirsiz.

hesaplarla, ciddi ciddi küçük burjuvaların “taş çatlasa 4.311.000 kişi” olduğunu bildirenlerin üzerine acımasızca kapanır.⁴” (Bourdieu, 2014a: 195)

İkinci olarak *toplumsal/sosyal sermaye* kavramı yer alır. Sosyal ilişkiler ağına gönderme yapan bu kavram ilişkiler ağının getirdiği sorumluluk ve ayrıcalıkları temsil etmektedir. Bu ilişkilerin kullanımı kent yaşamında önemli bir rol oynar. Toplumsal sermayenin önceki bölümlerde bahsedilen Georg Simmel’in *Metropol ve Zihinsel Yaşam* çalışmasındakine benzer bir görünümü içerdiği söylenebilir. Metropol yaşamının özgürleştirici ve yalnızlaştırıcı etkisini ihtiyatlı olma sebebiyle içselleştiren metropol tipi insanın bu gerilime bir çare olarak bir gruba dahil olma güdüsünü toplumsal/sosyal sermaye biriktirme yoluyla aştığı söylenebilir.

James S. Coleman sosyal sermayeyi insan ilişkileri ve toplumsal yapılar üzerinden sahip olunan kaynaklar olarak tanımlamıştır. (Coleman 1988, Akt. Çelik 2014: 267) Bourdieu ise sosyal sermayeyi kurumsal kaynaklara ulaşmayı sağlayacak bir aracı olarak görmüştür. O’na göre sosyal sermaye; “az çok kurumsallaşmış karşılıklı arkadaşlık ve tanıma ilişkileriyle kurulmuş dayanıklı bir ağ ile ilintili gerçek veya potansiyel kaynakların toplamıdır.” (Göker 2007, Akt. Çelik 2014: 268)

Üçüncü olarak *kültürel sermaye* kavramı alan üzerindeki iktidar gücünü elinde bulundurmaya güden üst sınıfların elinde olduğu düşünülen sermaye tipi olarak eğitim aracılığıyla verilen bilgiyle bireye aşıladığı yapıya karşılık gelmektedir. Kültürel sermayenin aktarımı özellikle aile yapısı üzerinden gerçekleşmektedir. Bu yüzden tarihsel arka planı en geniş olduğu ve dolayısıyla en büyük karışıklığı içeren sermaye tipi budur. Kişinin dil kullanım niteliğini, beden tipini, tavır ve tarzlarını, zevk ve beğenilerini kısacası yaşam biçimini belirleyen bir boyutta yer alır. Aktarım nesiller boyu sürer ki bu anlamda aile içi eğitimin dışında kişinin okul eğitimini nerede ve nasıl alacağı da bu aile içi dinamiklere uygun bir şekilde belirlenir. Kültürel sermaye sınıfsal açıdan bir soylulaştırma aracı olabileceği gibi iktisadi sermayenin tahakküm alanının etkisiyle daha düşük toplumsal sınıfların dinamiklerinin aktarımında da mevcuttur.

⁴ (İngilizce çeviriden not) Bourdieu burada Christian Baudelot, Roger Establet ve Jacques Malemort’un kişinin gelir kaynağını esas alan kati bir biçimde nesnelci sınıf tanımı kullanarak küçük burjuvaların sayısını belirlemelerine olanak veren karmakarışık bir hesaplama şeması geliştirdikleri *La petite bourgeoisie en France* (1974) adlı eserlerini kastetmektedir.

Simgesel sermaye bu üç tip sermayenin düzenlemelerini ve değişken seviyedeki kullanımlarını içeren bir çatı işlevi görürken aynı zamanda birbiriyle etkileşime girmesi olağan sermaye formlarını dönüştürme özelliğine sahip olandır. Nitekim tüm bu sermaye mantığının toplamı, alan üzerinde ayrışma unsurlarını görünür kılmak üzere kullanılır.

Ayrışma simgeleri üslubun ortaya çıkışıyla belirginleşen bir dışavurum işlevine kavuşmaktadır. Ayrışma simgelerine özgü olan şey biri ayırt edici işaretler sistemindeki konumları ve ikincisi de bu sistemle eşyanın dağılımındaki konumlar sistemi arasında kurulan birebir mütakabiliyet ilişkisi olmak üzere iki kez belirlenmiş olmalarıdır. Bu özellikler bir sınıflandırmayla birlikte toplumsal anlamda kabul gördüğünde sadece mübadeleye girip, çıkar sağlayan maddi ürünler olmaktan çıkar ve değerleri başka özelliklere veya olmayan özelliklere göre anlam taşıyan tanınma işaretlerine dönüşürler. Nesneleştirilen veya bedene dahil edilen özellikler, bu şekilde bir tür ilksel dil işlevi görürler; tüm kendini sunuş stratejilerine rağmen bu dil konuşulmaktan ziyade insanı konuşur. Bu şekilde simgeselleşen sistemde ayırt edici bir konuma erişen algılanma eğilimi gösterirler. (Bourdieu, 2014a: 199)

Bedenselleştirilen her şey toplumsal algı içinde bir değere sahip olan simgesel sistemlere karşılık gelir. Farklılaştırıcı olan her şey yaşam biçimlerinin özgül yapısına hizmet eder. Dolayısıyla nesneleştirme işleminin olası bir araştırmada öznelliğin yerini alması önem taşır. Sosyolojik araştırma yapan araştırmacı elde ettiği maddi bulguların öznel çıkarımlarını yine öznel değerler taşıyan bireyselleştirilmiş kendi yaşam biçimi üzerinden değerlendirdiğinde nesnel sonuçlara ulaşmaktan uzaklaşır. Araştırmacı ancak kendini de nesneleştirirse bulguların gerçek değişkenlerini saptarken doğru sonuçlara ulaşabilecektir. Bu bağlamda adresin simgesel sermaye konumunda kullanımına dönecek olursak bireyselleştirilmiş tüketimin yaşam biçimleriyle yadsınamaz ilişkisini vurgulamak önemlidir. İktisadi sermaye mantığının çok ötesinde kapsayıcı bir özellik olarak simgesel sermayenin kullanımda kültürel, toplumsal ve iktisadi ilişkilerin karmaşık örüntülerini bulmak mümkündür.

2.4 Simgesel Sermaye Olarak Adres

Geleneksel toplumlarda maddi kültürün öğeleri anonimleşmiş haldedir bu yüzden değer sistemleri bireyin birlikte yaşadığı gruba göre sabit değişkenleri içermektedir. Bu yönden geleneksel toplum yapısında bu anonimlik halinden kaynaklı olarak statüye karşı geliştirilmiş bir değerlendirme ya da kullanım görülmemekte ya da toplumsal yapının tikel boyutu buna müsaade etmemektedir. Dolayısıyla bireyin geleneksel toplumlarda farklılığa sahip olmasına sebep olması muhtemel yaşam pratikleri geliştirilememiştir. Modern kent yaşamında bu durum farklılaşır. Aydınlanma düşüncesinin bireyselleşmeye sağlamış olduğu toplumsal zemin üzerinden yeni kimliklerin inşa sürecinin önü açılmış olur. Bu sürecin temel dinamikleri; simgesel anlamların çoğalmasından, kent yaşamındaki ihtiyatlılığın getirdiği yabancı olma durumundan ve bireyin yaşam tarzı üzerinden sınıfsal değişkenler edinerek diğerlerinden farklılaşma çabası üzerinden vücut bulur.

Her ne olursa olsun yaşam biçimleri kabul gördüğü zemin üzerinde yükselirken temsil aracı konumundadır. Kişi neyi temsil edeceğini (dolayısıyla hangi sınıfın ya da statünün rolünü oynayacağını) seçmekte özgür olduğu düşüncesiyle eylemlerini gerçekleştirirken diğer yandan temsil ettiği şeylere aykırılık içermeyen bir hayat yaşamak durumundadır. Bir açıdan bakıldığında yaşam biçimleri dışsal anlamda bir pazarlama aracı olarak da görülse ve pazarlama eylemi tüketim kültürünün sürdürülmesi açısından stratejik öneme sahip olsa da bu bölümde pazarlama stratejisinin öneminden ziyade, simgesel sermaye ve bireyselleştirilmiş tüketim ilişkisini ele alarak ve adresin simgesel sermayeye dönüşümünü tartışılacaktır.

David Chaney'e göre simgesel anlamlar sonsuza dek takas edilebilir ve durmaksızın yeniden keşfedilmektedir. Yaşam biçimleri, günlük yaşamın belirli özelliklerinin toplumsal ya da simgesel değerlerle donatıldığı kalıplaşmış biçimlerdir. (Chaney, 1999: 54) Burada durmaksızın yeniden keşfedilen yeri geldiğinde takas edilebilen simgesel anlamları nelerin oluşturduğu önem arz eder. Tamamen zihinsel görünümüleriyle soyut hâlleriyle yaşam biçimleri toplumsal uzamda karşılık bulmaya muhtaçtır. Dolayısıyla bireyselliğin nakşolduğu yaşam biçimlerinin ancak bir öteki

üzerinden fark edilebilir konumu geldiği durumda, simgesel anlamlardan türeyen temsili bir adresin gösterge olarak toplumsal hafızaya atıf yapması da bir gerekliliktir.

Toplumsal, kültürel veya sembolik tarzda sermaye birikimi tıpkı iktisadi sermaye birikim mantığında olduğu gibi bu sefer soyut biçimde bir sermaye mantığına hizmet etmektedir. Kapitalist meta mantığından olduğu gibi simgesel yönü ağır basan ürünler (eşya, adres, statü v.b) kent yaşamında artık biriktirilebilir olduğu kadar değiştirilebilir haldedir. Bu alışveriş esnasında metalar toplumsal olarak üretilmiş olsa da bireysel olarak farklı biçimlerde tüketilir. Çünkü herhangi bir marketten mübadele değeri açısından yüksek ücrete sahip bir ürün aldığımızda gösterge değeri üzerinden elde ettiğimiz simgesel kazanım her anlamda toplumdaki ötekilerin karşısında bireyselliğe hizmet etmektedir. Aynı şekilde bu ürünün yerine adresi koyulduğunda da öteki karşısında yaşanan mekânın dilsel aktarım sürecinde o yerin toplumsal hafıza üzerinden sahip olduğu simgesel anlamlarından bireysel olarak faydalanılır. Bu durumda adres artık mübadele değeri (kira, konut değeri v.b) ve kullanım değerinin (yaşam biçiminin sağladığı haz) beslediği gösterge değerinin toplumsal kabulüyle metalaşmış durumdadır. Bu dönüşüm sürecinde kapitalist üretim sürecinden çok da farklı olmayan ve sonunda yeniden üretim mantığına denk düşen bir yapı süregelir. Adresin getirisi olarak bireyin tüketimde kullandığı sermayenin kökeninde değişken düzeyde bireysel olan sosyal, kültürel ve ekonomik birikimler bulunur. Ancak bu da tıpkı kültür endüstrisinde olduğu gibi öznesi muallak olan yönetsel eylemlere ve dolayısıyla kitle iletişimine tabidir. Kitle kültürü mantığından hareketle kültürel tarihi ve kolektif hafızanın bilinçdışı işlevi karşısında pasifize edilmiş birey kültürel yapılanmanın temsili görünümüyle karşılaşmaktadır. Bu simgesel anlamlar sözgelimi –tüketilmesi mümkün meta-dışı olabilir- biriktirilebilir ve takas edilebilir hale gelmiştir. Ancak simgesel anlamların değiştirilme kararı bireysel değildir. Bunun belirleyicisi kültürü yöneten ve öznesi belirli olmayan yapılanmadır.

Bireyin yaşam biçimini yapısal olarak oluşturan dışsal olarak belirlenen eğilimleri, alandaki mücadeleleri ve bu süreçte elde ettiği birikimleridir. Bu genel toplamın değişkenleri toplumsalın içindeki bireysellikten ileri gelse de belirli gruplara özgü eylem pratikleri çoğullaşmış bir görünüme sahiptir. Yaşam koşulları, kültürel

aktarımların gerçekleştiği alanlardaki iktidar mücadelelerinin sonucunda elde edilen kazanımlardan veya kaybedilenlerden etkilenir. Salt olarak coğrafi, ırksal ya da kültürel sebeplerle ortaya çıkmayan eğilimler tüm bu mücadelelerden elde edilen deneyimlerin öznel çıkarımlarını içerir. Metropol tipi kent yaşamının henüz vücut bulmadığı önceki dönemlerdeki günümüze karşıt olan statik görünümün bundan kaynaklanır. Habitus bir taraftan tarihsel olanın temsili kalıntıları üzerinden yapılırken diğer yandan güncel zamanın alan içindeki mücadeleden elde edilen öznel kazanımları sermayeye dahil eder. Göçe uygun yapısıyla metropollere belirli bir coğrafyadan gelip aynı bölgeye yerleşen insanların birbirine yakın olma tercihi de henüz simgesel sermayenin sağlaması yapılmadığından kaynaklanan ihtiyatlı davranış pratiğinden kaynaklanır. Sonuçta insan yabancı olmanın yalnızlaştırıcı etkisinden çekinir. Alternatif bir durumda kendine benzer bir yaşam alanı bulamayan bir göçmeni düşündüğümüzde, bir yabancı olarak yerleştiği alanda kabul görme arzusunu sonuca ulaştıracak olan şey yine simgesel sermayesidir. Bulunduğu alanın mücadele koşullarına uygun olarak simgesel sermaye birikimini öteki karşısında sergileyecek etkileşim anları yakalama güdüsü ve bu yolla bir statü kazanmayı arzusu ise habitustan kaynaklanır. Habitus eylemin ne olduğu kadar nasıl yapıldığını da belirlerken bu noktada simgesel sermaye toplumsal yapının içinde bireyin statüsünü belirleyecek olan nesneleri içeren sandık gibidir. Alana dahil olmak ve mücadeleye girişme eğilimi habitus belirlerken mücadele sırasında sınıfsal olarak konumlandırmayı sağlayan şey sermayedir. Simgesel sermaye bu açıdan Bourdieu'nün tüm sermaye tiplerinden (iktisadi, kültürel, toplumsal) belli düzeyde içeren yapısıyla yaşam biçimleri aracılığıyla statüyü belirleyen önemli bir etkidir.

Adres bu bakımdan simgesel sermaye olarak toplumsal yaşamda mücadele alanlarında önemli bir rol oynar. Adresin temsil ettiği şey belirli coğrafi bir konumdan ziyade ekonomik, sosyal ve kültürel birikimlerdir. Adres simgesel sermaye olarak genelde “tanınmış olma” fenomeninden hareketle toplumsal tarihin öğretilerinden beslenir. Bireyin zihninde adresin simgesel karşılığı bu şekilde belirlenir. Sermaye birikiminin yüksek olduğu konumları temsil eden adresler iktidar mücadelelerinin zorlaştığı ve dolayısıyla bir parçası olmanın kolay olmadığı bir konumda yükselir.

3. BÖLÜM

KENT/TÜKETİM/YAŞAM BİÇİMLERİ VE BEŞİKTAŞ

3.1 Beşiktaş'ın Kentsel Tarihi

Beşiktaş'ın kentsel tarihinin incelenmesi ve bir bütünlük halinde toparlanması bir anlamda simgesel sermaye aktarımı olarak görülebilir. Beşiktaş'ın bir adres olarak simgesel sermaye olarak kullanımında kentsel tarihin büyük önemi olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Beşiktaş'ın kentsel tarihi üç ana başlıkta incelenecektir. Antik çağlar ve Bizans döneminin ele alınacağı Osmanlı öncesi dönem Beşiktaş, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Beşiktaş ve Cumhuriyet döneminde Beşiktaş olmak üzere kategorize edilen bu başlıklar Beşiktaş'ın simgesel sermayeye dönüşümündeki kültürel ve toplumsal etkenleri içerecektir.

3.1.1 Osmanlı Öncesi Dönemde Beşiktaş

Antik dönemlerde, Boğaziçi kıyılarının ormanlık arazilerle kaplı olduğu ve bu sebeple iç kesimlere ulaşımın patikalar ya da dar yollarla sağlanmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Diğer yandan Beşiktaş'ta kıyı şeridi üzerinden deniz yoluyla sağlanan bir ulaşım rotası kullanıldığı da bilgi dahilindedir. (Eyice, 2007: 19)

Antik dönemin yerleşimi hakkında bilgilere Bizantion'lu Dionisios'un M.S. 2. ya da 3. yüzyılda yazmış olduğu düşünülen “Anaplos Bosporu” (Boğaziçi'nde Yolculuk) adlı kitabından erişilebilmektedir. Kitabın sağladığı bilgilere göre bugünün Beşiktaş'ının en güneyinde kalan Dolmabahçe bölgesinde Pentekontroslar yani elli kürekli gemi bulunuyordu. Bu bölgede İskitli Köyü olarak anılan bir yerleşim yeri mevcuttu. Dionisios bu bölgenin kuzeyinde bulunan İasonion adında bir yerden bahsetmektedir. Burada güneş tanrısı Apollon adına yapılmış bir sunak bulunmaktadır. Bir Rus hacısı olan Novgorod'lu Antoniy 1200 yılında İstanbul'u ziyaret ettiğinde bu bölgede Maçukov adında bir manastır bulunduğundan söz eder ve bu manastırda İason adında birinin kemiklerinin saklandığını sözlerine ekler. Maçukov ismine herhangi bir Bizans kaynağında rastlanmasa da bugünkü Maçka semtine olan fonetik benzerliği

dikkat çekicidir. Dionisios ve Antoniy'in verdiği bilgilere bakılarak Maçka'dan aşağıda kalan kıyı şeridinin İasonion (bugünkü Dolmabahçe bölgesi), Dionisios'un Arheion olarak adlandırdığı bölgeninse Beşiktaş olduğu düşünülebilir. Dionisios, Arheion'u kuzeye doğru, tepeler arasından ırmak akan bir bölge olarak tasvir etmektedir. Bu bölgede bilinen tek akarsuyun Barbaros Bulvarı'nın yapımı sırasında kurutulan İhlamur Deresi olduğu düşünüldüğünde Arheion'un Beşiktaş olduğu sonucuna varılabilir. Dionisios Arheion ismini Tasos'tan gelerek burada bir kent kurmaya çalışan ama saldırı tehdidinden korkan Khalkedon (Kadıköy) halkı tarafından yenilgiye uğratılmış Yunanlı Arheias'a dayandırmıştır. Ayrıca Dionisios denize cephesi olan bir tepenin üzerinde "Denizin İhtiyar Adamı" adına yapılmış olan bir tapınaktan bahsetmektedir. Sözü edilen tapınağın bugünkü Yıldız ya da Ortaköy'ün yüksek kesimlerinde olduğu söylenmektedir. Parabolos ve Kalamos adıyla anılan bölgelerin ise bugünkü Kuruçeşme Mahallesi'nde bulundukları tahmin edilirken, Dionisios'un Tanrıların Anası adına yapılmış bir tapınağın bulunduğunu söylediği yerin ise Hestiai bölgesi (bugünkü adı Akıntıburnu) olduğu düşünülmektedir. Son olarak Dionisios'un Artemise adanmış bir tapınağın bulunduğu Helai adındaki bölgenin de bugünkü Bebek sınırlarında kaldığı tahmin edilir. Dionisios'un oldukça erken tarihlere dair verdiği bu bilgilere Bizans dönemi metinlerinde rastlanmamaktadır -Helai (Bebek) dışında-. (Berger, 1995: 98)

Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi adlı çalışmasının beşinci cildinde yer alan Beşiktaş maddesine Türk Ansiklopedisi'nden alıntı yaptığı şu bilgilerle başlamaktadır;

"Beşiktaş'a önceleri İsaonion adı verilmişken sonraları Sergion denilmiş, Bizans zamanında da Antakya'daki Daphne (Defne)'ye benzetilerek bu isimle adlandırılmıştır. Beşiktaş'a daha sonra Diplokionion adı verilmiştir. Haçlı Seferleri sırasında on sekizinci yüzyıl başlarında Dandolo kumandasındaki Venedik kuvvetlerinin bir kısmı Beşiktaş'ta karaya çıkmış ve İstanbul'u sarmaya başlamıştır. Gillius kendi zamanında Rhodakionion denilen Çırağan Sarayı dolaylarındaki ağaçlı yamaçlara Dionysios adını vermiştir. Hadikatül Cevarni'ye göre Beşiktaş'a bu adın verilmesinin sebebi, Barbarosun gemilerini bağlama için sahile beş taş direk diktirilmesidir. (Hadikatül Cevamiin bu kaydine uyararak Mehmed Râif Bey – Mir'atı İstanbul- da şunları yazıyor: mezkûr köy Beşıtaş adı ile anılır iken müruru zamanla Beşıtaş Beşiktaş'a çevrilmiş, hâlen de öyle meşhurdur. Bu adın içi insan şeklinde oyuk bir taşın burada bulunmasından dolayı verildiğini söyleyenler de vardır. Celâl Esad Arseven'in Petra Thermastis veya Gillius'dan naklettiğine göre sonradan Barbaros'un türbesine konulan Diplokionion sütunları beşiğe benzediği için Beşiktaş

adı verilmiştir. İstanbul alındığı zaman, 1453, Beşiktaş da diğer Boğaz iskeleleri gibi küçük bir köy idi.” (Koçu, 1961: 2562).

Başka bir anlatıma göre; Yaşka ismindeki bir rahip Beşiktaş'ta görkemli bir kilise yaptırmış ve içinde Hz. İsa'nın yıkanıldığına inanılan bir taş beşiği Kudüs'ten getirterek bu kilisenin içine yerleştirmiştir. Dolayısıyla Beşiktaş adının bu kilisede muhafaza edilen taş beşikten gelmiş olabileceği de ileri sürülmektedir. Bir diğer söylenti ise Beşiktaş adının, çifte sütunların üstünde yer alan beşik resimlerinden geldiği şeklindedir. (Banoğlu, 2014: 151-153)

Beşiktaş'ın adının nereden geldiğiyle ilgili araştırmalarda bulunan Ord. Prof. M. Cavid Baysun “Beşiktaş Dair” adıyla yayınlamış olduğu makalesinde bölgenin adının denizcilikte kullanılan beşik sözcüğünden gelmiş olabileceğini ifade etmektedir. Beşik sözcüğü denizcilik kültüründe "kızak üzerine kurulu yatak" manasına gelmektedir. Eski kaynaklarda "Beşiktaş" adının "Beşiktaş" olarak geçtiğini vurgulayan Baysun, tıpkı "Topkapısı"nın "Topkapı"ya dönüştüğü gibi bu ismin de halk dilinde zamanla "Beşiktaş" olmaktan çıkıp "Beşiktaş"a dönüşmüş olabileceğini belirtmiştir. Baysun'a göre bir sahil semti olan Beşiktaş'ta sözünü ettiğimiz taş gemi beşiklerinin bulunma ihtimali çok yüksektir. (Koçu, 1961: 2562-2563)

Beşiktaş, Bizans döneminde Boğaziçi kıyılarındaki önemli yerleşim alanlarından biridir. Dördüncü yüzyıldan, on beşinci yüzyıla kadar devam eden Bizans dönemindeki Beşiktaş'ın kıyıları özellikle "Auaplus"ta (akıntıya karşı) bulunan Ayios Mihael Kilisesi, imparatorların yazlık ikametgâhı olan Ayios Mamas saray kompleksi ve Fokas Manastırı gibi yerleriyle tanınır hale gelmiştir. Ayios Mihael Kilisesi Konstantinopolis'in kurucusu olan I. Constantinus (305-337) döneminde inşa edilmiş ve zamanla Hristiyan hacıların ziyaret ettiği çok ünlü bir hac merkezine haline gelmiştir. Bizans metinlerinde şehir merkezine yaklaşık olarak altı kilometre uzaklıkta olduğundan bahsedilen yapının Ortaköy-Arnavutköy hattı arasından olması muhtemeldir. Kilise altıncı yüzyılda I. Justinianus'un yaptırdığı onarımla onuncu yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bizans İmparatorlarının yazlık ikametgâhı olan Ayios Mamas bölgesi I. Leon (457-474) döneminde önem kazanmaya başlamıştır. 461 yılında Konstantinopolis'te çıkan yangından kaçan imparator, altı aya yakın bir süre

Ayios Mamas'ta kalmıştır. Ihlamur Deresi'nin üzerinde bulunan köprünün yakınlarında olduğu düşünülen Ayios Mamas saray kompleksinde, hipodrom, liman ve denize açılan yarım daire şeklinde bir sundurma bulunmaktaydı. (Eyice, 2007: 35-37)

Dokuzuncu yüzyılda yazılmış olan Parastaseis adlı kaynağa göre Ihlamur Deresi üzerinde yer alan bu köprü, taştan yapılmıştır ve on iki kemer desteğiyle taşınmaktadır. Mamas Hipodromu'ndaki ejderha heykeli de köprünün yakınlarında bulunmaktadır. Ortaçağ'da yaygın bir efsane olarak dilden dile dolaşan ve köprüyü koruma karşılığında yılda bir kez bir bakirenin kurban edilmesini isteyen ejderha efsanesi de bu sebeple Ayios Mamas Sarayı'yla ilişkilendirilmektedir. (Berger, 1995: 98)

Sekizinci yüzyılın ikinci yarısında tahta geçmek üzere ayaklanma çıkaran Artavados'un saldırılarına karşı karargâh olarak kullanılan Ayios Mamas saray kompleksi 792 yılına gelindiğinde ise tahtı ele geçirmek isteyen Nikeferos'un ayaklanmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Ayios Mamas bir karargâh olmasının yanı sıra aynı zamanda isyancıların infazını gerçekleştirmek için de kullanılmıştır. Geç dönem Bizans kaynaklarında Zeukta Kionia ya da Diplokionion (Çifte Sütunlar) olarak bilinen anıtın Ayios Mamas Sarayı'nın sundurmasının kalıntılarından olabileceği düşünülmektedir. Cristoforo Buondelmonti tarafından 1420'lerde çizilen bir haritada Diplokionion Ihlamur Deresi'nin ağzındaki birbirine yakın iki sütun olarak gösterilmiştir. (Berger, 1995: 99)

Fokas Manastırı Bizans Döneminde Beşiktaş için önemli bir eserdir. Dokuzuncu yüzyılda, Ermeni olduğu düşünülen Arşavir isimli biri tarafından inşa ettirilen manastır önceleri revaklı ve hamamlı büyükçe bir villaydı. Arşavir'in kardeşi Patrik Ionnes Grammatikos'un bu yapının mahzenlerinde ayin yaptığı söylentileri yayılmaya başlayınca yapı manastıra dönüştürülmüştür. (Eyice, 2007: 40)

On üçüncü yüzyıldaki Haçlı Seferleri sırasında Venedik kuvvetlerinin bir kısmı Dandolo kumandasında Beşiktaş'ta karaya çıkıp bölgeyi kuşatmıştır. (Koçu, 1961: 2562)

Özellikle Bizans'ın son dönemlerinde (1261-1453) Beşiktaş'ın bugünkü merkez bölgesinde ve Ortaköy'de sürekli yerleşimler niteliği ve boyutları konusunda net veriler elde edilemese de ilk çağ ve orta çağ yerleşim tiplerinin güvenlikten yoksunluğu muhtemel bir gelişimi olanaksız kılmıştır. Bizans dönemi boyunca Boğaziçi bölgesi genellikle Karadeniz üzerinden gelen yağmacıların akınlarına uğramış, bu akınların yarattığı tahribat sur dışındaki yerleşim alanlarının gelişimini engellemiştir.

Osmanlı donanmasının İstanbul kuşatması sırasında tarafsız bölge olan Galata ve Pera'dan başlayarak Diplokionion'a kadar sahil şeridi boyunca demir attığı ve Haliç'e gerilmiş olan zincirleri aşabilmek için Dolmabahçe civarından gemilerini kızaklarla çektiği düşünülmektedir.

3.1.2 Osmanlı Döneminde Beşiktaş

Beşiktaş bir yerleşim alanı olarak kullanılmaya Osmanlı Dönemi'nde başlanmış ve Boğaziçi kıyılarındaki ilk gelişim gösteren Osmanlı yerleşmesi olmuştur. Her ne kadar Bizans'ın son zamanlarında (1261-1453) Köy içi ve Ortaköy'de daimi yerleşim olduğuna dair bazı kalıntılara rastlansa da bunlar net bilgi arz etmemektedir. Beşiktaş'ın yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlanmasını belirleyen temel faktör; Karadeniz'in büyük bölümünün Osmanlı denetimi altına girmesi olmuştur. Çünkü bundan önce, Beşiktaş'ın da içinde yer aldığı Boğaziçi bölgesi sık sık Karadeniz'den gelen yağmacıların akınına uğradığından Beşiktaş'ın bir yerleşim yeri olarak tercih edilmesi mümkün olmamıştır. Beşiktaş'ta yerleşimi etkileyen bir diğer faktör ise iklim koşullarıdır. Sahil şeridinin sert hava akımlarına müsait oluşu ve bölgedeki yüksek nem oranı kıyı bölgelerinde yapılacak evlerin sağlam olmasını gerektirmekte ve bu da inşaat için büyük masraflar anlamına gelmektedir. Osmanlıların tercihi ise maddi olarak külfeti bulunmayan, kolay yapıma ve yenilenmeye müsait ahşap yapılardan yanadır. Ahşap yapılar kıyı şeridinde kış geçirmeye uygun yerleşim alanları olmadığı için bölgedeki bu evler ilkin sadece yazlık olarak kullanılmış ve bu durum Boğaziçi'nde, yalı denen özgün mimari türünün ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu sırada bölgedeki asıl daimi yerleşmeler ise sert hava akımlarından daha az

etkilenecek olan tepe yamaçları vb. alanlarda olmuştur. On altıncı yüzyıla gelindiğinde Beşiktaş kıyısı denizcilikle iç içe olmaya devam etmiş; Sinan Paşa, Kılıç Ali Paşa ve Barbaros Hayrettin Paşa gibi kaptan-ı deryâlar bölgede önemli izler bırakmıştır (Akbayar, 1998: 72)

Beşiktaş kıyıları Sultan I. Ahmed (h.d. 1603-1617) döneminden itibaren hanedana verilmiş; bölgede hasbahçeler ve sahilsarayları yaptırılmıştır. On altıncı yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman (h.d. 1520-1566) Beşiktaş Bahçesi arkasında bulunan bir tepede, Osmanlı hanedanının ilk eseri mahiyetinde bir yazlık saray yaptırmıştır. Süleyman Sarayı olarak bilinen bu yapının Bayıldım Kasrı'nın da inşa edildiği yerde olduğu düşünülmektedir. (Göyünç, 1948 Akt. Gökyay 2009:33)

Beşiktaş İskelesi'nin uzantısındaki meydan on altıncı yüzyıldan itibaren, Rumeli-Anadolu arasında sefer yapan kervanların durağı ve Anadolu'dan gelerek Rumeli'den seferlere dahil olan eyalet askerlerinin geçiş noktası olmuştur. Meydan, Rumeli-Anadolu arasında yolculuk yapan deve kervanlarının sefere başlama noktası olduğu için on dokuzuncu yüzyıla değin Deve Meydanı olarak da anılmıştır. (Akbayar, 1998, : 18) Benzer şekilde bu limanın Anadolu kıyısına öküz sürüleri taşınırken kullanıldığı da aktarılmaktadır. (Kömürçian, 1988: 41)

On altıncı yüzyılda Beşiktaş zaman geçtikçe daha çok gelişmekte ve semtteki toplumsal yaşam gitgide canlanmaktayken bu kalkınmaya iki önemli kişi Gazalî Mehmed Efendi ("Deli Bira- der" adıyla anılırdı) ve Yahya Efendi büyük katkılar sağlamıştır. Gazali, 1525 yılında, Beşiktaş'ta bir medrese, bir mescit, bir bahçe, bir zaviye ve bir de kaplıca biçiminde hamam yaptırmıştır. Zaviyenin günümüzdeki Neccarzade Türbesi'nin yerinde bulunduğu bilinmektedir. (Göyünç 1948, Akt. Gökyay, 2009:12)

On yedinci yüzyılda Beşiktaş'ın görünümünde değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. Kaptan-ı Deryâ Cağalazade Yusuf Paşa'nın yaşadığı Cağalazade Yalısı yıktırılarak yerine Beşiktaş Sarayı'nın ilk yapıları inşa edilmiş ve bu dönemden itibaren Beşiktaş kıyıları, hanedan üyelerine ait saraylarla donatılmaya başlanmıştır. Bu saraylar hanedan üyelerince yazlık olarak kullanılmış, ilkbahar geldiğinde

yayımlanan göç fermanıyla birlikte buraya taşınmış, ardından sonbaharda yayımlanan fermanla kışlık saraylara dönülmüştür. (Akbayar, 1998: 18)

Konu hakkında araştırmalar yapan Zeynep Çelik ve Kate Fleet'in ifadesine göre ise Beşiktaş kıyılarının hanedan saraylarıyla dolduğu süreci başlatan şey, III. Ahmet'in (1703-1730) burada geniş yüzölçümüne sahip bir bahçenin içine saray inşa ettirmesi olmuştur. (Boyar ve Fleet, 2017: 168)

Dönem hakkında bir başka kaynak sunan Boyar ve Fleet de "Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi" adlı kitaplarında III. Selim'in her bahar Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş Sarayı'na taşındığını, yazı burada geçirip, eylül sonu veya ekim başı gibi tekrar Topkapı Sarayı'na döndüğünü ifade etmişlerdir. (Boyar ve Fleet, 2017: 35)

Hanedan halkının Beşiktaş'a yakın durması sonucu, saraya yakın kişilerin ve Osmanlı seçkinleri arasında kabul edilen ilmiye sınıfından kimselerin Beşiktaş'ta yaşamaya başladığı görülmektedir. (Akbayar, 1998: 301)

Evliya Çelebi, Beşiktaş'ın on yedinci yüzyılın ikinci yarısındaki halini anlatırken "a'yân ve kibar" insanların semtteki yoğunluğundan bahsetmekte ve burada yaşayan halkın bağcılıkla uğraştığını ve çevreye birçok güzel bahçe kazandırıldığını belirtmektedir. Çelebi çevredeki yapıları ise "alçak bayırlar üzerinde kat kat bağlı, bahçeli, altı bin kadar yalı ve ev" olarak tarif etmiştir. Ayrıca Evliya Çelebi Beşiktaş'tan bahsederken Kasım Paşa ve Kaptan Cafer Ağa yalılarının üçer hamamlı ve ikişer yüz odalı olduklarını da sözlerine eklemiştir. (Şehzuvaroğlu, 1986: 198)

Beşiktaş on yedinci yüzyılda Vişnezâde ve Abbasağa mahallelerinin meydana gelmesiyle daha yerleşim alanını genişletmeyi sürdürmüştür. Semtin ticari merkezi olan Köyiçi'nde Rumlar, Müslümanlar ve Ermeniler bir arada yaşarken Abbasağa'ya Ermeniler, Uzuncaova'ya da Rumlar yerleşmişlerdir. (Akbayar, 1998: 19)

Beşiktaş on sekizinci yıla gelindiğinde de gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Sultan I.Abdülhamid, 1761'de Beşiktaş'a bir kasır ile bir sahilhane, 1782'de büyük bir havuz ve iki kasır yaptırmış, bu durum semtin önemini artırarak kıyılarına birçok iskele ve yalılar inşa edilmesini sağlamıştır. (Göyünç 1948, Akt. Gökyay 2009:13)

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Sultan II. Mahmud kış aylarını da Topkapı Sarayı yerine Beşiktaş Sarayı'nda geçirmek istediğini dile getirmiş ve 1820 yılı itibariyle vaktinin çoğunu Çırağan ve Beşiktaş sarayları ile Yıldız Kasrı'nda geçirmeye başlamıştır. Daha sonra 1834 yılında Beşiktaş Sarayı'nın yenilenmesiyle birlikte Sultan II. Mahmud Topkapı Sarayı'nı tamamen terk edip kalıcı olarak buraya yerleşmiştir. Sultan'ın Beşiktaş'a yerleşmesi saray erkanının da Beşiktaş çevresine yerleşmeye başlamasına neden olmuştur. (Akbar, 1998: 20)

Sultan II. Mahmud'un Avrupa saraylarına karşı büyük hayranlık duyduğu herkesçe bilinmektedir; zira onu Topkapı Sarayı'nı tamamen terk edip Beşiktaş Sarayı'na yerleştirmeye yönelten şey de Beşiktaş Sarayı'nın her yönüyle Avrupai olduğu düşüncesidir. (Boyar ve Fleet, 2017: 339)

Bu dönemde, imparatorluğun ilk yüz elli yılı boyunca devam eden büyük yapı inşa etmek amacıyla cami yaptırma alışkanlığı yerini Beylerbeyi, Çırağan, Dolmabahçe ve Beşiktaş kıyılarında yaptırılan büyük saraylara bırakmıştır. Artık öykünülen şey apaçık Avrupa'dır ve bu sarayların inşasında büyük ölçüde Avrupa etkisinde kalınmıştır. (Boyar ve Fleet, 2017: 159)

On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde (1811-1821) Beşiktaş sahilinde, devletin üst makamlarında bulunan yetkililerin de yaşadığı pek çok yalının mevcut olduğu, bostancıbaşı defterlerinden anlaşılmaktadır.

O dönem Beşiktaş sahili devlet yöneticilerine ait yalıların boydan boya sıralandığı bir burjuvazi yerleşmesi halini almış, büyükçe bir köy sayılan semt Boğaz'ın Avrupa kıyısında sıralanan köylerin birincisi olmuştur. (Çelik, 2017: 49)

Bu defterlere göre Beşiktaş ile Dolmabahçe arasında Beşiktaş Sahilsarayı Hümayunu, Dolmabahçe İskelesi, Hasoda bekçisi Hasan'ın kahvesi, Süleyman kahvesi, Hayrettin Medresesi ve camii şerifi, Hayrettin Paşa Türbesi, Emlaki hümayun bostan ve Beşiktaş İskelesi yer almaktadır. (Koçu, 1961: 2568)

1851 yılı itibariyle şehirde düzenli vapur seferleri yapılmaya başlanmış ve bu durum Beşiktaş sahil şeridinin düzenlenmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu dönemde Boğaz

köylerine yeni iskeleler yapılmış ve Dolmabahçe ve Beşiktaş'ın rıhtımları düzenlenmiştir. (Çelik, 2017: 100) 1888 Nizammesinde artık işleyişi oturduğu gözlemlenen Harem-Kabataş ve Üsküdar-Beşiktaş hatlarının varlığı bize şehrin Avrupa ile Asya yakalarındaki ulaşımın da hızla geliştiğini göstermektedir. Bu dönemde vapur seferlerine sayfiye evlerine gidip gelmek isteyen üst sınıf gayrimüslimler için Adalar ve Yeşilköy seferleri de eklenmiştir. Düzenli vapur seferleri ilk olarak, yazlarını Boğaz'da geçiren bürokratlara ve Avrupalılara yönelik olarak başlamışsa da zamanla herkesin yararlandığı bir ulaşım biçimine dönüşmüştür. (Çelik, 2017: 113-114)

1856 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın inşasının ardından saray etrafında mahalleler oluşmaya başlamıştır. Semtin yeşilliklerle kaplı ve görkemli boğaz manzarasına sahip sırtları, saray çevresine yakınlığı nedeniyle bir cazibe merkezi halini almıştır. Bu bölgede yapılaşma 1870'li yıllarda belirginlik kazanmış, yirminci yüzyılın ilk yarısında Nişantaşı ve Teşvikiye semtlerinin nihai biçimlerine kavuşmasıyla da doruk noktasına ulaşmıştır. (Çelik, 2017: 51)

1863 yılında Beşiktaş'ta büyük bir yangın meydana gelmiş, bu yangın on dokuz yapının tahribatına sebep vermiştir. Dolayısıyla semtte küçük ölçekli bir yeniden düzenleme şart olmuş ve yeniden düzenleme kapsamında, Dolmabahçe Sarayı'na yakın prestiji yüksek bir semt olan bölgede eskiye nazaran daha geniş sokaklar yapılmaya başlanmıştır. (Çelik, 2017: 90)

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde kıyı şeridindeki yalıların birçoğu işlevsiz hale gelmiştir. Bunun sebepleri yalıların satılması, miras kaldıkları kişiler tarafından bakımsız bakılması ve meydana gelen yangınlardır.

Hagop Baronyan on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra yazdığı *İstanbul'un Mahallelerinde Bir Gezinti* adlı kitabında Beşiktaş'ın gündelik yaşamına gözlemlerini aktarırken Köyiçi'nde yaşayan halkı orta sınıfa tekabül eden ifadelerle anlatmıştır. Beşiktaş'ta yaşayan insanların bireysel bir tutumla kendi işlerini kendileri gördüklerinden bahsederken başka semtlerden misafirlere karşı misafirperver bir tavır takınmadıklarından bahseder. Mahallede hijyen koşullarının iyi olmadığından

bahseden Baronyan Beşiktaşlıların eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla sürekli olarak öğretmen ve yönetici değiştirdikleri aktarmıştır. Belirli olmayan ve gözleme dayalı bir şekilde mahalle sakinlerinden kimilerinin ticaretle kimilerinin ise zanaatla geçindiğini, kimilerinin ise işsiz ve borç yığarak yaşadığını ancak büyük çoğunluğun haftalık veya aylıkla yaşadığını belirtmiştir. Mahallenin kadınlarının güncel modadan haberdar olmak için haftada bir Pera'ya (Beyoğlu) gittiklerini ve gördükleri modellerde kendilerine kıyafet diktiklerini anlatmıştır. Beşiktaş'ta İstanbul geneline göre farklı bir karı-koca ilişkisinden bahseden Baronyan erkeklerin “güzel, hamarat ve evcimen” olan kadınlara itaat ettiğini gözlemlemiştir. Beşiktaşlılar baharda Fulyalık denen alana, yazın da İhlamur bölgesine giderek boş zamanlarını buralarda değerlendirmişlerdir. Pazar günleri buralara gelen halkı, eğlendirmek üzere hokkabazların gelip “ahlaksız sözlerle ahlak vaazları” verdiğinden bahsetmiştir. Baronyan Beşiktaş'ta üç yüz elliye yakın Ermeni hane olduğunu iletirken ayrıca saraya hizmet işlerinde çalışan birçok mahalle sakini olduğunu da belirtmiştir. (Baronyan, 2014: 20-23)

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ve yirminci yüzyılın başlarında, İstanbul'da, dar gelirliilerin oturması için sıra evler yapılmaya başlanmıştır. Burada hedeflenen kitle, düşük rütbeli memurlar, küçük tüccarlar, zanaatkâr ve küçük esnaflardır. Bu sıralı evler tek bir istisna dışında, Pera ve Üsküdar'ın arka sokaklarına yapılmıştır. Söz konusu tek istisna ise Beşiktaş'taki Akaretler projesidir. Akaretler projesi, iki ana cadde boyunca sıralanan büyük ve iddialı evleri meydana getirmiştir. Bu bölgede diğer yerleşim yerlerine nazaran mimari açıdan daha görkemli evlerin inşa edilmesinin sebebi ise kuşkusuz Akaretler'in Dolmabahçe Sarayı'na yakınlığıdır. (Çelik, 2017: 179-181)

II. Abdülhamid döneminde (h.d. 1876-1909) 1878 yılı itibariyle padişahın Yıldız Sarayı'nda yaşıyor olması devlet erkanının bu bölgeye yerleşmesini sağlamış ve Yıldız Sarayı yakınlarına Ertuğrul Kışlası ve Orhaniye Kışlası ile birlikte çeşitli karakol binaları yapılmıştır. (Akbayar, 1998: 21)

Bu dönem Beşiktaş bölgedeki karakol binalarını yöneten şöhretli karakol muhafızı Hasan Paşa sayesinde “kabadayı, bıçkın kısmın gözleri yerde süklüm püklüm

geçtikleri, yahud sınırından içeri adım atamadığı” oldukça sakin ve belediyenin temizliğine çok dikkat ettiği bir semt olmuştur. (Koçu, 1961: 2582)

Aynı zamanda bu dönemde Yıldız Sarayı'nın itibarı sebebiyle mevcut yol düzenleme çalışmaları Yıldız Sarayı ve Ortaköy bölgesinde yoğunlaştırılmış, Ortaköy Deresi kurutularak üzerinden yol geçirilmiştir. Bu sırada İstanbul genelinde yapılan şehri geliştirme girişimleri ise duraksamıştır. Yalnızca Beşiktaş çevresi Padişah burada ikâmet ettiği için çeşitli gelişmeler göstermeye devam etmiştir. Bu gelişmelerden biri de Padişah'ın emri üzerine Beşiktaş'taki başlıca yollarda ağaçlandırılma yapılmasıdır. (Çelik, 2017: 97)

Osmanlı tarihinin son dönemi kabul edilen II.Meşrutiyet (1908-1918) ve Mütareke (1918- 1922) yılları ülke genelinde olduğu gibi Beşiktaş'ta da olaylı şekilde geçmiştir. 1909'da meydana gelen 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra Sultan II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda tahtından indirilerek sürgüne gönderilmiştir. (Akbayar, 1998: 27)

3.1.3 Cumhuriyet Dönemi'nde Beşiktaş

Türkiye Cumhuriyeti ilan edildiğinde Beşiktaş, yönetim olarak Beyoğlu'na bağlıdır ve Cumhuriyet'in ilk yılları boyunca semtte hemen hiçbir imar girişiminde bulunulmamıştır. Hilafetin kaldırılmasının ardından Beşiktaş sahilindeki yalılar boşalmış, bu yapıların kimi okul veya depo olarak kullanılırken kimi ise kamu kurumlarına tahsis edilmiştir.

Beşiktaş bu dönemde de kırsal ve kentin iç içe olduğu bir semt olarak varlığını sürdürmüştür; bölgede mahalle aralarını bostanlar, İhlamur'dan sonrasını ise dutluklar ve çiçek bahçeleri kaplamaktadır. (Akbayar, 1998: 55)

Bu sırada semt kültürel olarak gelişim göstermeye başlamış, Dolmabahçe Sarayı içinde bulunan Veliaht Dairesi, Atatürk'ün emriyle Güzel Sanatlar Akademisi'ne (bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi) tahsis edildikten sonra Türkiye'nin ilk Resim ve Heykel müzesi 20 Eylül 1937'de burada açılmıştır. (Gökyay, 2009: 24)

Beşiktaş'ın fiziki olarak yenilenmesi, Lütü Kırdar'ın belediye başkanlığı döneminde (1938-1949) başlamıştır. Kırdar belediye başkanlığının ilk yıllarında semtte geniş çaplı imar girişimlerinde bulunmuştur.

Bu girişimler arasında; meydanlar oluşturmak, yeşil alanları düzenlemek, elektrik, ulaşım, su hizmetlerini geliştirmek, bulvarlar açmak, mevcut yolları iyileştirmek, rekreasyon alanları yaratmak ve şehre Cumhuriyet'in simgesi sayılabilecek anıtsal yapılar kazandırmak gibi faaliyetler bulunmaktadır. (Gökyay, 2009: 17)

Beşiktaş, 1950-1970 yılları arasında bölgede kurulan semt pazarıyla İstanbul'un sosyal yaşamında büyük rol oynamıştır. 1950'lerde bölgede kurulan semt pazarı 1960'larla birlikte genişlemeye başlamış, pazarda yiyeceklerin yanı sıra züccaciye, giyecek ve tekstil eşyaları da satılmaya başlamıştır. (Artan, 1994:162)

Bu durum pazara yalnızca Beşiktaş halkının değil civar semtlerden kimselerin de gelmesini sağlamıştır. Hakkı Göktürk 1961 yılının nisan ayında yaptığı incelemeyle pazar yerinin üç cadde (Ortabahçe Caddesi, Şehidâsım Caddesi, Köyiçi Caddesi) ve iki sokakta (Yenihamam Sokağı, Mumcubakkal Sokağı) kurulduğunu iletmiştir. (Göktürk, 1961: 2588)

Beşiktaş'ın yenilenmesinde büyük ölçüde önem arz eden ikinci imar hareketi ise 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle başlamıştır. Demokrat Parti döneminde İstanbul bir turizm ve ticaret merkezi konumuna gelmiş, bu durumdan Beşiktaş da nasibini almıştır. 1956 yılında semtte Dolmabahçe Caddesi genişletilmiş, 1956-1958 yılları arasında ise Barbaros Bulvarı açılmıştır. 1960'ların ortalarında semtte apartmanlaşma yaygınlaşmaya başlamıştır. 1970'lere gelindiğinde Boğaziçi Köprüsü'nün açılmasıyla Beşiktaş trafik sorunu ile tanışmış; 1980'li yıllarda ise semt önemli bir iş alanı olarak şehrin merkezi noktaları arasındaki yerini sağlamlaştırmıştır. (Gökyay, 2009: 18)

Günümüzde Beşiktaş'ta bahçeli müstakil evler, stüdyo tipi ve çok odalı apartman daireleri halkın ikamet alanını oluştururken dünyaca ünlü markaların da aralarında bulunduğu yüzlerce mağaza, otopark, eğlence ve yeme içme mekânları, oteller,

kitapçılar, parklar, pasajlar ve çarşılar ise semti bir cazibe merkezi haline getiren sosyal alanları oluşturmaktadır.

Beşiktaş yalnızca sosyal yaşam ve iş yaşamı için değil ulaşım için de önemli bir konumdadır. İstanbul'un Avrupa ve Asya yakaları arasındaki ulaşım hâlâ sıklıkla bu semt üzerinden vapurlar aracılığıyla sağlanırken, buna ek olarak hem iki yaka arasında hem Avrupa yakası içinde sefer yapan dolmuş ve otobüs seferleri de Beşiktaş'ta yoğun bir ulaşım trafiği yaratmaktadır.

3.1.4 Cumhuriyet'in Modern Kentleşme İle İlk İmtihanı Olarak Levent Örneği

Beşiktaş'ın ilçe sınırları içinde yer alan bölgelerinden olan Levent, İstanbul'un ilk planlı konut alanıdır. Marmara denizine doğru yayılan İstanbul'un iç kesimlere doğru genişlediği, dikeyleşme (gökdelenlerin inşası) ile modern kent inşasının ilk başladığı yer de Levent'tir.

Levent'in bilinen tarihi on sekizinci yüzyıla kadar dayanmaktadır. Osmanlı belgelerinde "Levent Çiftliği" olarak adlandırılan Levent o dönemlerde üretim yapılan devlet mülkiyetinde bir arazidir. Bu arazi bugünün Maslak sınırlarından başlayarak Balmumcu ve Kağıthane'ye kadar uzanmaktadır.

Levent'in değişim süreci III. Selim döneminde Levent Çiftliği'nin askeri birliğin konaklaması amacıyla düzenlenmesiyle başlamıştır. İstanbul'un kentsel dönüşümünü anlamak adına Levent uygun bir başlangıç noktasıdır. İlk kurulduğu dönemlerde otuz bin civarı ağacın arasına serpiştirilmiş olan batı tipi evlerden oluşan Levent kentleşmenin hızlanmasıyla gökdelen kulelerinin baskınlığını taşımaktadır. Bugün küçük ve bahçeli evlerden oluşan Levent'in kentleşme hikâyesi 1949 yılında Emlak Bankası tarafından inşa edilen konutlarla başlamıştır.

İnşaatin başlama nedeni gerçekçi olmasından ziyade yapay olarak konut sorunuyla ilgilenmesi ve kredi vermesi amacıyla kurulan Emlak Bankası'nın banka olma niteliğinden kaynaklı talepleridir. Levent konutlarının her şeyden önce bir referans

proje olarak gösterilmesi amaçlanmıştır. İkinci gerekçesi ise İstanbul'un on sekizinci yüzyıldan itibaren her dönemde karşı karşıya kaldığı modernleşme sürecidir.

Levent'in yapılmasına sebep olan düşüncenin kökeni İngiltere'de yirminci yüzyılda ortaya çıkmış olan bir bahçe kent projesi olduğu düşünülmektedir. Ancak Levent'teki bu mimariyi var eden şey bu İngiliz mimarisinin tahayyülünden çok 1930'lu yıllarda ortaya çıkan Almanya'ya özgü bir mimari yaklaşımdır.

Levent projesinin tasarımcılarından biri olan Mimar Kemal Ahmet Arun'un Almanya ile olan yakın ilişkisi düşünüldüğünde bu anlam çıkarılabilir. O dönem Türkiye'sinde genel olarak mimari ortamın Almanya yakın ilişkisi oldukça göz önündeydi. Bu yüzden birinci ikinci ve üçüncü Levent olarak adlandırılan bugün tek aile evlerinden oluşan parça doğrudan doğruya bu dönemin totaliter, gelenekselci Alman anlayışıyla birebir örtüştüğü söylenebilir.

4. Levent olarak adlandırılan 1950'li yıllarda yapılmış olan bölüm ise yeni bir tahayyül kaymasının ürünüdür. 1950'lere gelindiğinde artık Alman kültür alanıyla olan ilişkinin koptuğu ve buna karşılık olarak Anglosakson dünyası ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkilerin gelişimiyle bağlantılı olarak İngiliz savaş sonrası kentleşme modelleriyle ilişkili olduğu görülebilir. 4. Levent özellikle "New Towns" hareketi diye bilinen kentin çevresinde küçük uydu kentler yapma anlayışının bir ürünü gibi görünmektedir. Küçük ve alçak apartman bloklarından oluşan 4. Levent projesinde az sayıda tek aile evi bulunmakta ve ağırlıklı olarak bir apartman sitesi kimliğini taşımaktadır. Bir ölçüde hemen hemen aynı dönemin ürünü olan Ataköy konutları ile benzerlik taşımaktadır.

Her toplum kentleşme biçimi olarak başka toplumlardan edindiği kültürü taşımaya çalışsa da kendi özgül kentleşme sürecini yaşamıştır. Kentleşme sürecine giren toplumlarda kır-kent dengesi değişir ve bunun sonucu olarak kırdan kente göç başlar. Türkiye'de bu dönüşümün üstesinden sorunsuz bir şekilde gelmek mümkün olmamıştır. Bu noktada farkı yaratan yöneticilerin dönüşen kente yaklaşımları ve bu yaklaşımın toplum ve kent tarafından ne derece benimsendiği önemlidir. Levent örneği Türkiye'de bu sürecin sağlıklı gelişmediğini göstermektedir.

Banliyö yapısıyla dikkat çeken Levent, banliyö talep etmeyen bir kent olan İstanbul'a inşa edilmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde çekici bir banliyö alanına dönüşen Levent'te banliyö yaşamı çok kısa bir dönemi kapsamıştır. 1970'li yıllarda İstanbul nüfusunun artışı kıyıdan uzaklaşarak kuzeye doğru yerleşim alanı genişlemesini beraberinde getirmiştir. Bu genişlemeyi tetikleyen bölgelerden biri de Levent'tir. İstanbul kuzeye doğru genişlerken Levent bu hareketin bir odağı haline gelmiştir.

1990'lı yılların başında Levent ikili bir değişim süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Bir taraftan Levent'in kentin örgütlü alanda karşılayamadığı ofis talebini karşılayan bir alan haline geldiği söylenebilir. Levent'te inşa edilen tek aile evleri zaman içinde küçük şirketlerin ofisi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Diğer yandan bu yıpranma sürecini getiren değişim Levent'in hızlı bir şekilde rantın yükselmesini sağlayan bir merkez haline gelmesi olmuştur. Konut fiyatları ve kiralar da buna bağlı olarak artış göstermiştir. Dolayısıyla kaybettikleriyle kazandıklarının dengelendiği söylenebilir.

Dünya genelinde binaların küçük işyerlerine dönüşümü yıpranma sebepli olarak kabul görürken Levent'te bu dönüşüm evlerin özgün özelliklerinin de dönüşümünü beraberinde getirmiştir. 1960'lı yıllarda sanat yapıtıyla mimarlığı bütünleştirme bağlamında yapılmış tek örnek olan 4. Levent'teki her binanın üzerinde dönemin ünlü sanatçıların mozaikleri ve freskleri bulunuyordu. Bugün bunların büyük bölümü tahrip edilmiş veya silinmiştir. Levent'in 1950 ve 1960'lı yıllarda sinemacıların çekim alanı olarak kullanılmasının sebebi Uğur Tanyeli'ye göre modernleşme hayallerinin mekânı olarak benimsenmiş olmasıdır. İkinci bir sebebi ise bu bölgenin diğer bölgelere göre daha tenha olmasıdır. Çekimlerin kolayca yapılabilmesi bu alanda mümkündür.

Türkiye'de on sekizinci yüzyıldan bu yana modernleşmeyle mekân üzerinden hesaplaştığı söylenebilir. Türkiye'deki toplum değişimle karşılaştığında genellikle bunu kentsel mekânlardaki belirli noktalar üzerinden okumayı dener. Benzer bir gelişme 1950'lerin sonundan 1970'lerin sonuna kadar Levent bölgesinde yaşanmıştır. Levent modernliğin hem iyi olarak karşılandığı hem de kötü olarak karşılandığı bir bölgedir. Türk sinemasındaki “pembe panjur” hayaliyle kast edilen Levent'tir ve genellikle de mutlu bir evlilik hayali çoğu zaman bir apartmanda değil Levent'teki

küçük bir villada gerçekleşmiştir. Dolayısıyla modernlik ve çekirdek ailenin kutsanması Levent üzerinden tahayyül edilmiştir.

Ancak ilginç olanı ise bu durumun tersi de Levent'te tahayyül edilmesidir. Levent aynı zamanda bir kötülük mekânıdır. Örneğin tecrübesiz bir genç oğlanın (filmin kahramanıdır aynı zamanda) “vamp” bir kadın tarafından yoldan çıkarıldığı yer de Levent'tir. Ya da kent yaşamında tecrübesiz genç bir kadının bir pavyon işletmecisi tarafından tuzağa düşürüldüğü yer de Levent'tir. Dolayısıyla Levent hem iyiliğin hem de kötülüğün mekânı olarak görünmektedir. (Tanyeli, 2014)

Levent imar planında konut bölgesi olarak tanımlanmıştır. Buna göre mahalli ticaret alanı olarak belirlenmiş bölgeler dışındaki yerlerde işyeri açmak yasadışıdır. Ancak semtin şu anki çehresi bambaşka bir portre sunmaktadır. Levent evleri iş yeri olarak kullanıldığından konut alanı olarak belirlenmiş bölgelerde de sorunlar doğurmaktadır. Konutların tahrip edilmesi ve araç sayısının kaldırılamaz boyutu bu noktada ortaya çıkmıştır. Sadece İstanbul için değil tüm Türkiye için değişimin önemli güzegâhlarından birisi olan “parsel boyutları”nın mücadelesi olarak nitelendirilebilecek bir çerçevede gerçekleşmektedir.

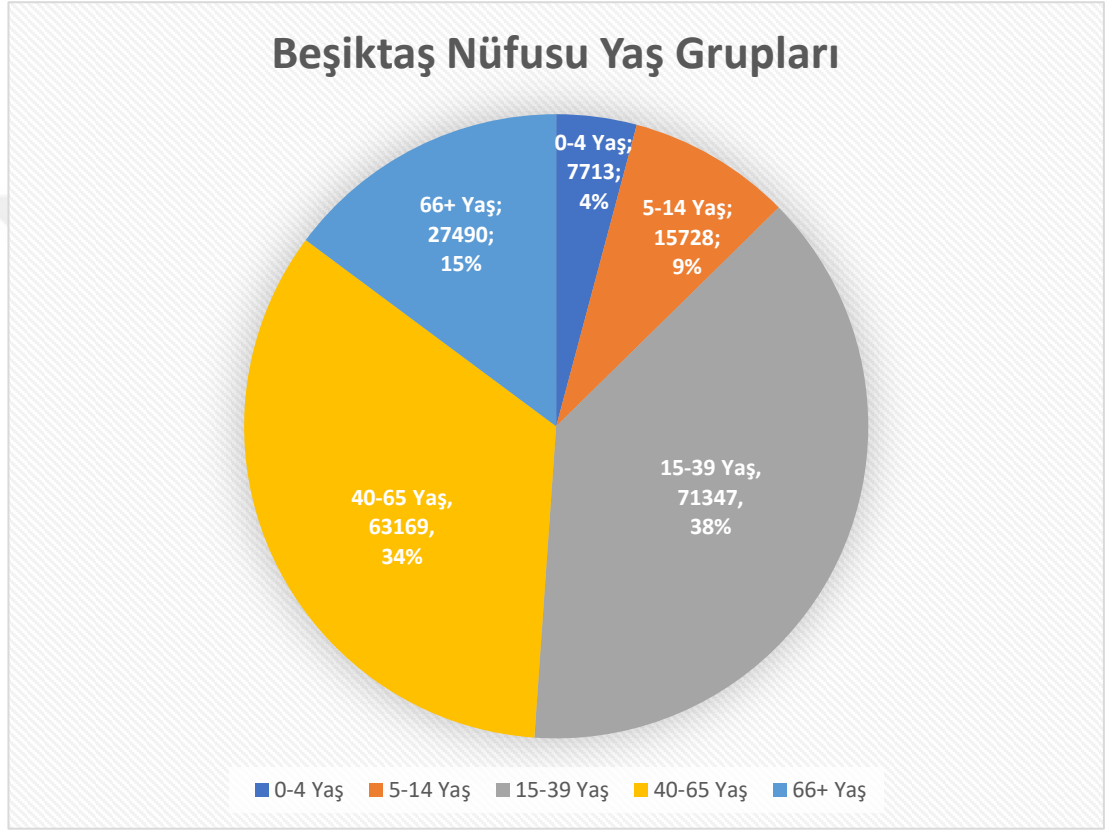
Kentin içinde büyük boyutlu parseller ve küçük boyutlu başka parseller bulunur. Bu iki parsel tipi ayrı türden spekülatif basınca sebep olmaktadır. İki ayrı rant üretim kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla bundan kaynaklı uzlaşmazlık kent dokusunun tahribi ve türdeşliğinin ciddi biçimde bozulmasına sebep olmaktadır. Levent gökdelenleri 175.000 metrekarelik kentsel arsa üzerinde toplam 875.000 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Sürekli olarak genişleyen iş sahasında 7000 civarı işyerinde 45.000 kişi çalışmaktadır. Bu da her gün 10.000 civarı araba ve servis aracının Levent trafiğine dahil olması anlamına gelmektedir. Önemli seviyede su ve elektrik tüketimine sebep olan gökdelen yapıları bölgenin altyapı sistemini de etkilemektedir. Buna karşın 1. 2. ve 3. Levent bölgelerinde 700 evde 3500 kişi yaşamaktadır. Bu veriler modernleşmeyle birlikte mahalli yerleşim birimi olarak tasarlanan Levent'in iş sahasına dönüştüğü anlamına gelmektedir. Bu durum kent ekolojisini kötü yönden etkilemektedir. (Tanyeli, 2014)

3.2 Beşiktaş'ın Coğrafi Özellikleri

Bugün İstanbul'un ilçe harita sınırlarına göre yüz ölçümü 1520 hektar olan Beşiktaş'ın boğaza olan kıyısı 8375 metredir ve toplam yirmi üç mahallesi bulunmaktadır. Beşiktaş'ın bugünkü fiziki merkezi olan alanların dışında Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Bebek gibi tarihi semtlerinin dışında kalan yerleşim alanlarının tarihsel geçmişi 1950'li yıllara dayanmaktadır. Tarım alanlarının yerleşime açılmasıyla başlayan sürecin ilk adımı tarihi Levent Çiftliği arazisi üzerinde banliyö tipi konutların inşa edilmesiyle başlamış ve Levent Mahallesi bu şekilde kurulmuş olur. Akabinde ikinci, üçüncü ve dördüncü Levent denilen yeni yerleşim yerleriyle genişleme devam etmiştir. Sonraki süreçte ise Akat, Etiler, Nispetiye, Levazım, Konaklar ve Kültür mahalleleri Beşiktaş'ın ilçe sınırları içerisine dahil olmuştur. (Akbayar, 1998: 55)

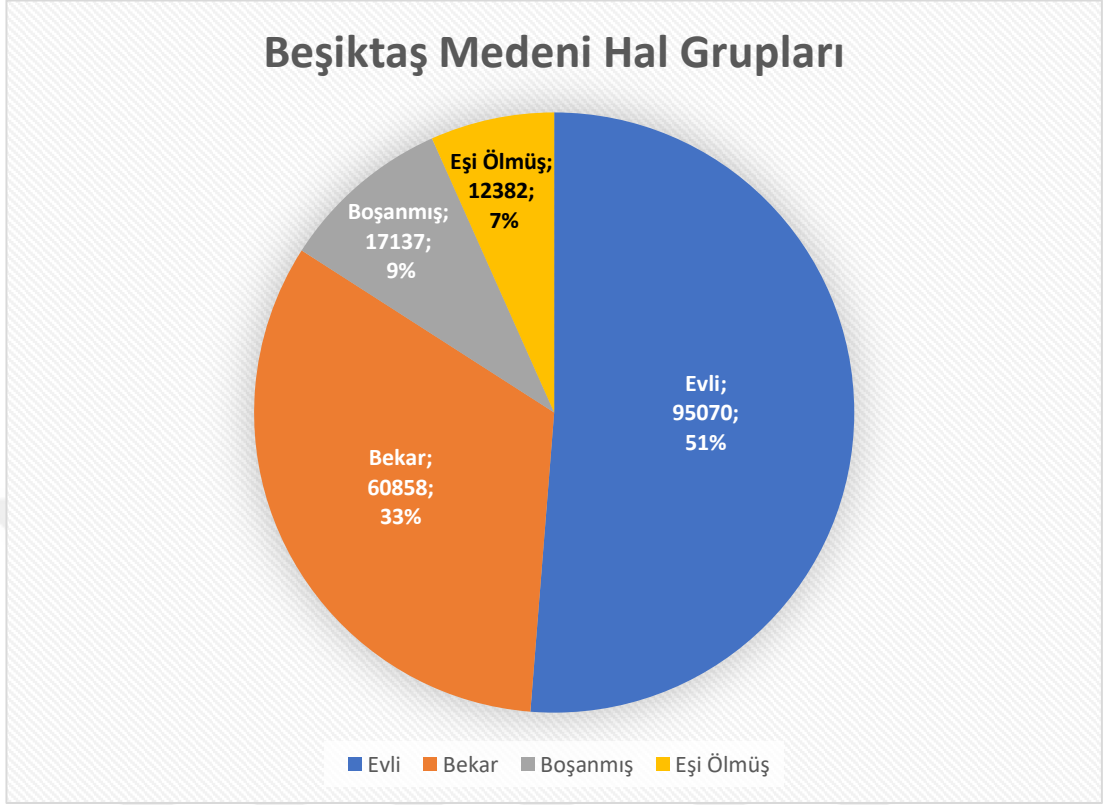
3.3 Beşiktaş'ın Demografik Özellikleri

Beşiktaş'ın toplam nüfusu 2017 yılı TÜİK verilerine göre 185.447 olarak kayıtlara geçmiştir. Nüfusun 100.313'ü kadınlardan oluşurken 85.134'ü erkeklerden oluşmaktadır. (TÜİK, 2017)

Grafik 3.1: Beşiktaş İlçe Nüfusu Yaş Grupları

Beşiktaş'ın yaş grubuna göre nüfus yapısına bakıldığında nüfusunun en büyük bölümü 15-39 (%38) yaş grubundan oluşmaktadır.

Grafik 3.2: Beşiktaş İlçe Nüfusu Medeni Hal Grupları

Medeni hâl bakımından Beşiktaş'ın yarısından fazlasını evli nüfus oluşturmaktadır. Bu bakımdan İstanbul (%61) genelinden daha düşük bir görünüm saptanmıştır. Bekâr (%33) oranında ise İstanbul'a (%29) oranla farklı bir görünüm sergilemektedir. Boşanmış kişilerin sayısı ise İstanbul'a oranla en farklı olan grubu temsil etmektedir. İstanbul genelinde boşanmış kişilerin oranı %4,7 iken Beşiktaş'ta bu oran %9 olarak kayıtlara geçmiştir. (TÜİK, 2017)

Beşiktaş'ın hane halkı ortalaması ise 2,64 kişidir. Bu görünümüyle genel olarak evlerde çocuk nüfusunun bir hayli az olduğu söylenebilir. İstanbul genelinde hane başına 3,55 kişidir. (TÜİK, 2017)

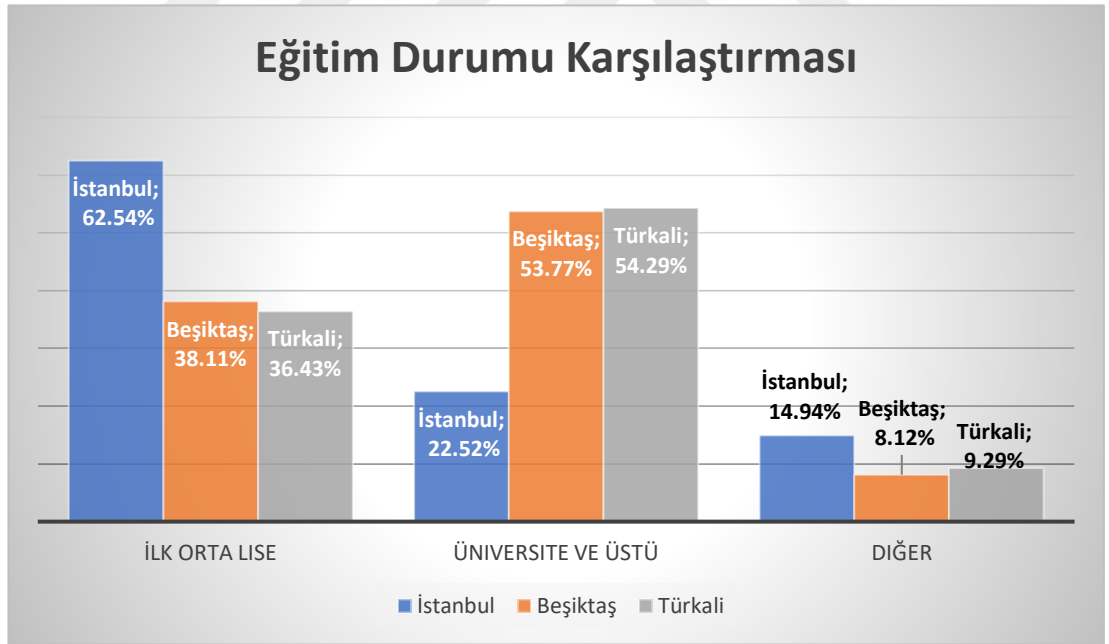
Medeni hâl ve hane halkı ortalaması bakımından Beşiktaş'ta daha çok bireyselliğin hâkim olduğu bir yaşam biçiminin olduğu varsayılmıştır.

3.4 Beşiktaş'ın Sosyografik Özellikleri

- Beşiktaş'ın Eğitim Yapısı

2013-2014 Eğitim öğretim yılı itibariyle Beşiktaş ilçesinde derecesine göre okul sayıları da bu şekildedir; 27 Ana Okulu, 32 Ana Sınıfı, 31 İlkokul, 24 Ortaokul, 30 Lise. (Beşiktaş Belediye Başkanlığı, 2014: 34)

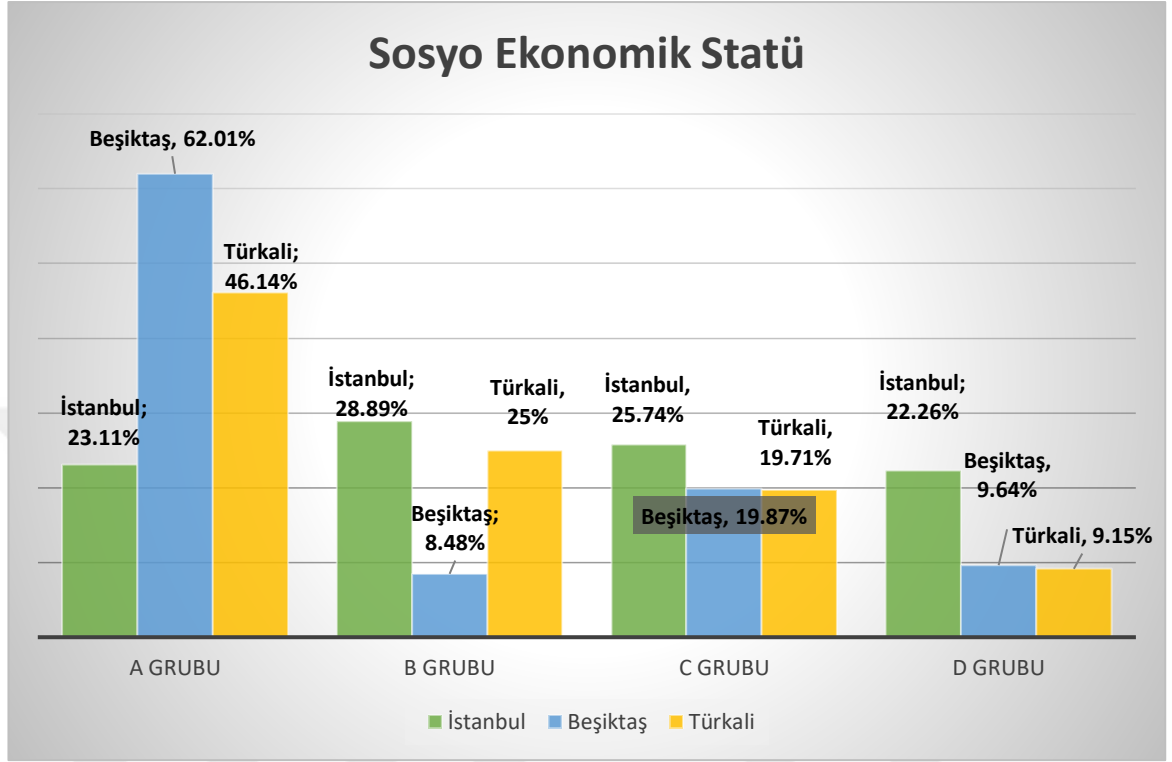
Ayrıca Strateji Raporu'na göre Beşiktaş ilçesinde ikisi yerleşke olmak üzere dokuz üniversite bulunmaktadır. Bu üniversiteler şu şekildedir; Galatasaray Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Girne Amerikan Üniversitesi, Haliç Üniversitesi (Yerleşke) ve İstanbul Aydın Üniversitesi (Yerleşke). (Beşiktaş Belediye Başkanlığı, 2014: 36)

Grafik 3.3: İstanbul, Beşiktaş ve Türkali eğitim durumu karşılaştırması

TÜİK'ten alınan 2017 yılı eğitim düzeyi verilerine göre üniversite ve üstü öğrenim oranı İstanbul'da %22,52 iken, Beşiktaş'ta bu oran %53,77'dir. Bu sebeple eğitim seviyesi bakımından Beşiktaş İstanbul ortalamasının çok üstünde yer almaktadır.

- Sosyo Ekonomik Statü Bakımından Beşiktaş

Grafik 3.4: İstanbul, Beşiktaş ve Türkali SES grubu karşılaştırması

3.5 Simgesel Sermaye Olarak Beşiktaş

Simgesel sermaye kavramını iktisadi, toplumsal ve kültürel sermaye tipleri oluşturur ve mekânsal uzamda sembolik tarzda bir sermaye birikimi tüm bu sermaye tiplerinin niteliklerinden kaynaklı birleşmesiyle oluşan toplumsal görünümü temsil eder. Peki bu toplumsal görünüm nasıl oluşur? Bunun cevabı soyut bir bireysellikten kaynaklanan bilinçdışı yapılanmaların görece somut görünümüyle incelemek mümkün olacaktır. Bu açıdan Beşiktaş'ı bir simgesel sermaye mekânı olarak iktisadi, toplumsal ve kültürel açıdan tarihsel bağlamları da işin içine katarak incelemek gerekir. Simgesel sermaye mekânı olarak Beşiktaş'ı bu yönüyle çekici kılan bir araştırmaya bakmak sağlıklı olacaktır. 2010 yılında İstanbul'daki yaşam kalitesini ilçe bazlı olarak ölçmeyi amaçlayan "İstanbul'da Yaşam Kalitesi Araştırması" adlı araştırma incelenecektir.

Murat Şeker tarafından yapılan araştırmada yaşam kalitesini ölçmede kullanılan üst değişkenler şunlar olmuştur; sosyal yaşam, çevre, ulaşım, ekonomi, sağlık, eğitim ve demografik yapı. İstanbul'un 39 ilçesi üzerinden yapılan araştırmadaki değişkenlere ait veriler 2009 yılı verileri üzerinden derlenmiştir. (Şeker, 2011: 35)

İstanbul'da 39 ilçeye ait toplam 54 farklı değişkene ilişkin verilerin kullanımıyla İstanbul'da Yaşam Kalite endeksi oluşturan Şeker'in sıralamasına göre İstanbul'da yaşam kalitesi sıralamasında tüm ilçeler arasında Kadıköy 0.88'lik değerle ilk sırada yer almış, Beşiktaş 0.80 ile ikinci Beyoğlu ise 0.76'lık değerle üçüncü sırada yer almıştır. Yaşam kalitesi endeksinde sıralamada son üç sırada yer alan ilçeler ise Esenler (-0.71), Gaziosmanpaşa (-0.63) ve Sultanbeyli (-0.62) olmuştur. Endeks sonuçları incelendiğinde yaşam kalitesi yüksek ilçeleri diğerlerinden ayıran unsurlar ise şu şekilde sıralanmıştır;

- İlçedeki ekonomik yapı yaşam kalitesini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. İlçe bazındaki firma sayısı ve vergi gelirinin düzeyi ekonomik durumun başlıca belirleyicileri arasındadır. Ayrıca ilçedeki banka şubelerinin sayısı ve gayrimenkul değerleri de ilçenin ekonomik yapısına ve iktisadi faaliyetlerin yoğunluk düzeyiyle, gelir durumu hakkında fikir vermektedir.
- İlçede yaşayanların eğitim düzeyi, ilçedeki eğitim imkânlarının çeşitliliği yaşam kalitesinin önemli belirleyicilerindendir. Aynı ilçede yaşayan bireylerin birbirine yakın eğitim seviyesine sahip olması yaşam kalitesini artırması muhtemel etkenlerdendir.
- Yaşam kalitesi düzeyi azaldıkça sağlık sorunlarının arttığı ve sağlıkla ilgili alınan hizmetlerin azaldığı gözlenmiştir.
- Nüfus yoğunluğu, yaşam kalitesini etkileyen bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.
- İstanbul'daki en önemli sorun olarak tespit edilen trafik ve ulaşım sorunlarına yönelik; ilçedeki ulaşım imkânlarının çeşitliliği ve bunlara erişim düzeyinin yüksekliği de yaşam kalitesini etkileyen değişkenlerdendir.

Araştırma sonuçlarına göre İstanbul'da yaşam kalitesi en yüksek olan Kadıköy, Beşiktaş, Beyoğlu ve Şişli ilçeleri; beşeri (eğitim) sermaye, ekonomik gelişmişlik, ulaşım ve erişilebilirlik ile sosyal yaşam endekslerinde ilk sıralarda yer alırken yedi alt endeksin dördünde en yüksek değerlere sahip olmuşlardır. Bu ilçelerin dezavantajlı olduğu alanlar ise demografik yapı, sağlıklı yaşam ve çevresel durum endeksleri olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durumun ana sebebi olarak bu ilçelerin İstanbul'un iş ve sosyal hayatının merkezleri olması gösterilmiş ve bu ilçelerin sadece yerleşik nüfusunun dışında, gündüz ve gece nüfusuna sahip olan ilçeler olma özelliği de belirtilmiştir. Diğer bir deyişle bu ilçelerde gündüz iş ve sosyal yaşam, gece vakitlerinde ise özellikle sosyal yaşam ortamı sebebiyle nüfus yoğunluğu yaşanmakta olduğu söylenmektedir. (Şeker, 2011: 49-51)

Ayrıca araştırmanın değişkenlerine göre birinci derecede yaşam kalitesi endeksinde giren sadece dört İstanbul ilçesi vardır. Bunlar Kadıköy, Beşiktaş, Beyoğlu ve Şişli'dir. Bu ilçeler İstanbul'un iş ve sosyal yaşamının en yoğun olduğu ilçeler olma özelliğini taşımaktadır. Yaşam kalitesi araştırmasını yürüten Şeker, Beşiktaş'ın yaşam kalitesiyle ilgili sonuçları şu şekilde yorumlamıştır;

“İstanbul'da yaşam kalitesi sıralamasında ikinci sırada yer alan Beşiktaş demografik yapı endeksinde 11. Sıradadır. Beşiktaş beşeri sermaye endeksinde ilk sırada yer alırken, sağlık yaşam endeksinde 7., ekonomik gelişmişlik endeksinde 3., ulaşım ve erişilebilirlik endeksinde 21., çevresel durum endeksinde 15., ve sosyal yaşam endeksinde 3. sırada yer almaktadır. Beşiktaş, İstanbul'da memnuniyet düzeyi açısından orta seviyede olan ilçelerden iken, yaşanmak istenen ilçeler arasında ikinci sıradadır. Ancak mutluluk düzeyinin düşük seviyede olduğu Beşiktaş ilçesi, içinde yaşayanların memnun olmadığı ancak İstanbul'un çoğu semtinde yaşayanlar için yaşanılabilir bir yer olarak düşünülmektedir. Alan araştırmasına göre ortaya çıkan olumsuz sonuçlara rağmen yaşam kalitesi açısından Beşiktaş sıralamada ikinci ilçe olarak ortaya çıkmaktadır. “ (Şeker, 2011: 108)

Benzer şekilde görünse de daha fazla değişken kullanarak yine Şeker, tarafından 2015 yılında yapılan *Yaşam Kalitesi Endeksi* çalışmasında ise Beşiktaş, İstanbul'un 39 ilçesi arasında 0.91 değeriyle birinci sırada yer almıştır. Beşiktaş'ı birinci sınıf ilçe kategorisinde Kadıköy (0.88), Bakırköy (0.61) ve Şişli (0.54) ilçeleri takip etmiştir. (Şeker, 2015: 7-8)

Araştırmanın sunduğu yaşam kalitesi parametrelerinden hareketle Beşiktaş'ta simgesel sermayeyi oluşturan ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye birikimlerini geliştiren hususlar alındığında kültürel sermaye birikiminin Beşiktaş'ın simgesel sermayesine kattıklarına bakıldığında eğitim kurumlarının bu alandaki rolü önem arz etmektedir. Bugün itibariyle ulusal çapta tanınan beş devlet üniversitesi (Galatasaray Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi) ikisi yerleşke olmak üzere dört de özel üniversitenin (Bahçeşehir Üniversitesi, Girne Amerikan Üniversitesi, Haliç Üniversitesi ve İstanbul Aydın Üniversitesi) sınırları içinde bulunduğu bir yerleşim merkezi olan Beşiktaş'ın kültürel sermayesine bu kurumların değer kattığı söylemek mümkündür. Özellikle sınırları dahilinde bulunan devlet üniversitelerinin ülke çapında prestijli olma durumları ve bu okulların öğrencilerinin ortalama üzeri puanlarla bu okullarda okumaya hak kazandığı düşünüldüğünde kültürel sermaye açısından zengin bir nüfusa ev sahipliği yaptığı söylenebilir.

Türkiye genelinde yükseköğrenim (yüksekokul, fakülte, yüksek lisans ve doktora) mezunu oranı 2017 yılı TÜİK verilerine göre %22,52 iken Beşiktaş'ta bu oran %62,54'dür. Bu açıdan bakıldığında da Beşiktaş'taki eğitimli insan sayısı ülke ortalamasının çok üzerinde bir görünüm sergilemektedir. Dolayısıyla Beşiktaş'ın simgesel sermayesini besleyen önemli birikimin payı eğitimden gerçekleşmektedir.

Ülkenin önemli şirketlerinin merkezi yönetim ofislerini barındırması ve ticari kapasite anlamında çeşitliliği yüksek bir alan olması açısından Beşiktaş günde iki milyon insanın bir şekilde sınırları içinden geçtiği bir alandır. 91.400 adet konutun bulunduğu Beşiktaş'ta 19.759 adet iş yeri bulunmaktadır.⁵ Bu yönüyle de Beşiktaş'ın İstanbul'un en önemli sosyalleşme alanlarından biri olduğu söylenebilir.

Beşiktaş İstanbul sınırları içinde bulunan tüm ilçeler içinde Mayıs 2019 verilerine göre 11.029 TL ile konut fiyatları bakımından en yüksek değere sahip ilçedir. İstanbul'un genel ortalaması bu endeks içerisinde Mayıs 2019 itibariyle 4.213 TL iken Türkiye ortalaması 2.050 TL olarak hesaplanmıştır. (Hürriyet Emlak, 2019)

⁵ TÜİK 2017 verilerine dayanmaktadır.

Sosyo-Ekonomik statü açısından bakıldığında Mayıs 2019 itibariyle A-SES grubu 115.003 kişi, B-SES grubu 15.720 kişi, C-SES grubu 36.843 kişi, D-SES grubu ise 17.881 kişi olarak hesaplanmıştır. (Endeksa, 2019)

230 adet banka ve 475 adet ATM bu bakımdan açıdan İstanbul geneline göre oldukça yüksek bir ticari hacme sahiptir. ⁶

Bu verilere göre Beşiktaş'ın ekonomik sermayesini oluşturan maddi değerlerin sadece İstanbul ortalamasına göre değil, ülke geneline göre çok daha yüksek olduğu sonucuna varılabilir.

⁶ BKM (Bankalararası Kart Merkezi 2019 verilerine dayanmaktadır.

4. BÖLÜM

BEŞİKTAŞ'TA TÜKETİM KÜLTÜRÜ ve TÜRKALİ MAHALLESİ ÇÖP ANALİZİ

4.1 Çöp Analizi Yöntemi

4.1.1 Garboloji/Çöp Arkeolojisi

Arkeoloji geçmiş toplumların ve kültürlerin geride bıraktığı kalıntıların ve eserlerin bilimsel çalışmasını içeren bir alandır. Bu kalıntılar geçmiş toplumların yapısını ve davranışlarını anlamak ve yorumlamak için kullanılır. Modern arkeoloji ise, çağdaş topluma ya da yakın geçmişe odaklanan arkeolojik araştırmaların bir alt alanıdır. Çöp arkeolojisi ya da “garboloji”, modern toplumun atığını analiz etmek için arkeolojik yöntemler uygular.

Çöp arkeolojisi davranışçı arkeologların çalışmalarından beslenmiştir. Özellikle, Arizona Üniversitesindeki Çöp Projesi, modern çöplüklerdeki çöpler üzerindeki çalışmalarıyla uzun süre uğraşmıştır. Garboloji, çöpleri inceleyen arkeologlar ve garbologlar tarafından yapılır. Bu arkeoloji dalı, arkeolojinin insan davranışı ile maddi kültür arasındaki ilişkilerin araştırılması olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle davranışsal arkeoloji, tüketim kalıpları hakkındaki toplumsal mitlere meydan okuyabilir. (Omstein, 2012: 36)

4.1.1.1 Çöp Arkeolojisi/Garboloji'nin Tarihi

Yaşam biçimlerine dair zihinlerde oluşan sorulara cevap vermek üzere çöplerin analiz edilmesinin tarihi yirminci yüzyılın başlarına kadar uzanır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Birleşik Devletler Savaş Gıda İdaresi, ülke genelinde çöpe atılan gıdalar hakkında veri toplamıştır. Araştırmacılar, hanelerin 1918 yılında hane içinde tüketilmek için alınan gıdaları kullanmadan yaklaşık yüzde 30'unu attığını tespit etti. Bu oranın yirmi birinci yüzyılda yüzde 15'lere düştüğü tespit edilmiştir. Düşüşün, bozulmayı azaltmak için gıdaların ambalajlanması ve depolanması için mevcut olan

teknoloji ile ilişkili olduğu varsayılmıştır. 1973'te Arizona Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Arizona'nın Tucson şehrinin çöplerini analiz ederek modern toplumun derinlemesine bir araştırmasını başlatmıştır. Çöp Projesi, Klasik Maya medeniyetinde uzmanlaşmış Harvard eğitilmiş bir arkeolog olan William L. Rathje tarafından tasarlanmıştır. Rathje, modern toplum için uygulanan araştırma tekniklerinden memnun değildi. O'na göre kültürel antropologlar ve etnologlar araştırmalarını hedef kitlenin üyeleriyle yapılan görüşmelere, gözlemlere ve anketlere dayandırdığı için sonuçlar güvenilir değildi. Görüşülen kişiler, incelenmekte olduklarının bilincinde olduğundan tamamen doğru cevap vermemektedir. Geleneksel arkeologlar öncelikle doğrudan gözlemlenemeyen toplumlara odaklanırlar. Kalıntı niteliği taşıyan fiziksel materyalleri dikkatle analiz ederek, geçmiş uygulamaları yorumlamak için kullanırlar ve eski kültürlerle ait insanların davranışlarını ve tutumlarını incelemek için yöntemler geliştirirler. Rathje, bu arkeolojik yöntemlerin ve teorilerin modern topluma da uygulanabileceğine karar verdi. Tucson Şehri Sağlık Müdürlüğü ile belirli nüfus sayım bölgeleri, bir bakım alanındaki düzenleme bölgeleri gibi çeşitli yerlerden rastgele olarak seçilmiş çöpleri teslim etmek üzere bir anlaşma yaptı. (Church, 2012: 32)

Etnoarkeolojik araştırmanın en önemli örneği olan Çöp Projesi, 1973'ten beri sürekli olarak faaliyet göstermekte olup, hane halklarının çöplerinin analiz edilmesinden ülke genelindeki depolama alanlarından örnekler çıkarılmasına kadar genişlemiştir. Yıllar boyunca yüzlerce (tam aşılanmış) öğrenci, bilgisayar formlarına kaydedilen ve bir veri tabanına kaydedilen yaklaşık 150 veri kategorisine iki milyondan fazla çöp ayrıştırılmıştır. Bu süreçte mahremiyetin korunmasını sağlamak adına bilginin tamamen anonim olarak kullanılacağına dair kamuoyuna taahhütte bulunulmuştur. Bu sebeple evrak ve fotoğraflar da dahil olmak üzere kişisel veriler asla kaydedilmemiş ve analize dahil edilmemiştir. (Church, 2012: 32)

Otuz yılı aşkın bir sürede toplanan muazzam veri birikimi, bir dizi pratik uygulamaya sahipti. Projenin ilk yıllarında iyi bir örnek ortaya çıkartıldı. Garbologların birincil araştırma ilgisi, gıda atıklarına yol açan davranışları analiz etmektir. 1973'te, yaygın bir sığır eti kıtlığı vardı. 1973'ten 1974'e kadar, sığır eti israfı analiz edildi ve sığır eti kıtlığının davranışta değişikliklere yol açıp açmadığını görmek için kıtlık bittikten

sonraki verilerle karşılaştırıldı. Bir ürünün kıt ve pahalı olduğu zamanlarda, daha az israf olacağı varsayılır ancak araştırmacılar bu varsayımın tam tersini buldu. Sonuçlar, ortalama yıllarda, sığır eti israfının, satın alınan tüm sığırların yüzde 3'ünü oluşturduğunu, ancak kıtlık sırasında, sığır eti israfının yüzde 9'a sıradığını gösterdi. Bir hipotez, insanların kıtlıkla karşı karşıya kaldıklarında sığır eti stoğu yapma konusunda aşırıya kaçtıklarını, hiç aşına olmasalar bile güçlerinin yettiği herhangi bir eti almaya eğilimli olduğu gözlenmişti. Sonuç olarak, insanlar ya depolayabileceklerinden veya bozulmadan önce yiyebileceklerinden daha fazlasını satın alıyorlar ya da nasıl pişirileceğini bilmedikleri etleri alıyorlardı. Ve bu durum daha fazla israfa yol açıyordu. (Church, 2012: 33)

4.1.1.2 Bir Yöntem Olarak Garboloji

Arkeolojik bir yöntem olarak garbolojide verilerin toplanması için iki genel yöntem kullanılmıştır.

Bunlardan ilki *normal sıralama* olarak adlandırılır. Mahalleler seçilen kriterlere göre aile boyutundan nüfus sayımına, ekonomik seviyeye göre gruplara ayrılır. Sınıflandırılan grupların içerisinde rastgele seçilmiş hanelerden toplanan çöplerin sıralaması ve kategorizasyonu yapılır. Bu şekilde toplanan veriler, farklı hane halkı türlerini karşılaştırmak için veya nüfustaki tüm çöp atma kolajlarının anlık bir görünümünü yakalamak almak için kullanılabilir. Normal sıralama, genel bir konu hakkında açık bilgiler verebilir (toplam gıda atıklarının zaman içinde artması gibi) Alkol tüketimi, kondom kullanımı veya doğru doğum kontrolü kullanımı gibi çok spesifik kültürel davranışlara bakmak için kullanılabilir. Çöpler yalan söylemez. (Church, 2012: 33)

İkinci yöntem “*düzenli sınıflandırma*” yöntemidir. Çalışmada yer alan bireylerin kendi tüketim alışkanlıklarına dair hazırladıkları raporlarla çöp bulguları eşleştirilir. Bu eşleştirilmiş çalışma yöntemi, hanedeki herkesin anlaşmasını gerektirir. Tüm bilgilerin gizli tutulduğuna dair güvencelere rağmen, attığı her şeyi kaydedecek insanların olduğu bir hane bulmak zor olmuştur. Eşleştirilmiş çalışmalarda çoğu kişinin katılmayı reddettiği kişisel görüşme usulü de kullanılmıştır. Bu çalışmaların çok azı

tamamlanabilmiş, fakat bu çalışmalarda yer alan bazı tuhafliklar da tutarlılığını korumuştur. İnsanların nadiren attıklarını söyledikleri çöplerin, aslında çöp torbalarında çok daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Church, 2012: 34)

Beşiktaş'ın Türkali mahallesi üzerinden yapılacak araştırma bölümünde ilk yöntem olarak sunulan normal sıralama yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda belirli günlerde mahalle sınırları içerisinde bulunan konteynırların içindeki çöp poşetleri incelenmiştir.

4.1.2 Çöpün Toplumsal Anlamı

Çöp genel anlamıyla insanın tüketim eylemi sonucunda bıraktığı artık anlamına gelmektedir. Özellikle bu eylemin öznesi insandır çünkü insan haricinde herhangi bir canlının tüketiminden sonuçlanan artıklar çöp niteliği taşımamaktadır. İnsan harici canlı türlerinin yaşamsal faaliyetlerini sürdürmek amacıyla yaptığı tüketim eyleminin sonucunda ortaya çıkan artıklar ekolojik sistemin devamlılığını sağlar niteliktedir.

İsmail Kılınç'a göre çöp kaçınılmazdır ve insanın buluşudur. Tüketilen şeyler insan kararıyla çöpe dönüşmektedir. Örneğin beslenme için alınan sebzenin artıkları. Bu yönüyle çöp kaçınılmazdır, yaşamla sıkı sıkıya bağlıdır. Çöp ilk insanların yaşamı başladığından beri vardır. (Kılınç, 2011: 28)

Kapitalist üretim biçimlerini oluşturan tüm süreçlerin toplumsal hayatın içinde türdeş görünümle yer bulduğu bir çağda yaşarken çöpün de tüketim döngüsü içerisinde üretilen bir şey olduğunu söylemek mümkündür. Herhangi bir sınıfsal durum gözetilmeksizin her insanın çöp ürettiği söylenebilir ancak üretilen çöp miktarı sınıfsal ve kültürel niteliklere göre farklılık göstermektedir.

Çöpün üretimi öncelikle, gelir durumuna ve dolayısıyla tüketim tarzları ve alışkanlıklara bağlı olarak değişir. Gelir düzeyi düşük olan toplumlarda yiyecek artıklarından oluşan organik çöplerin oranı daha yüksektir. (%50-70 arası). Gelir düzeyi yüksek toplumlarda ise organik çöpler daha azken, katı çöpler ve özellikle ambalaj çöpleri ve elektronik artıkları daha fazladır. Tüketim ve alışkanlıklarının kırsal ve kentli nüfusa göre değişmesi sebebiyle, çöp miktarları kentlerde artış

göstermektedir. Çöp oranı tüketim alışkanlıkları, tarih/teknoloji ve kültüre bağlı olarak değişmektedir. (Kılınç, 2011: 32)

Günümüz dünyasında artık doğaya özgü bir atık olarak konumlanmaya çöpler, tüketim biçimleriyle doğrudan ilişkilidir. Kent yaşamının kamusal olarak adlandırılabilen alanlarında kişiler belirli görünüm, tutum ve davranış tarzlarıyla yaşam biçimlerini temsil eder. Kişiler arası iletişimi ve etkileşimi etkileyen süreçler bu temsillerin toplumsal anlamları vesilesiyle gerçekleşir. Bireyin sergilediği ve çoğu zaman belirli bir yaşam biçimini imleyen tüketim pratikleri bulunduğu alanın yapısına göre değişmektedir.

4.1.3 Çöp Analizinin Amacı

Çöp analizinin amacı belirli toplumsal anlamların atfedildiği yaşam alanlarındaki özel alanda yani hane içinde gerçekleşen tüketim pratiklerinin toplumsal olarak kabul edilmiş göstergelere uygun olup olmadığının sağlamasını yapmaktır. Kişi aidiyet kurduğu mekâna (adresine) mesafesi daraldıkça kendi gerçekliğine türdeşlik bakımında daha da yaklaşır.

Çöpler kabuk gibidir. Kabuğun görevi sarmaladığı maddeyi dış etkenlerden korumaktır. Ve kabuk içeriğinden bağımsız bir şekilde var olamaz. Benzer şekilde çöpler de özel veya mahrem alandaki yaşamın izlerini taşımaktadır. Bu yüzden araştırma toplumsal görünümle gerçekliğin örtüşüp örtüşmediğini ve adresin simgesel sermaye olarak kullanıp kullanılmadığını belirlemeyi aynı zamanda yaşam biçimlerinin arka planda kalmış olan gerçeklik boyutuna katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

4.1.4 Araştırma Evreni

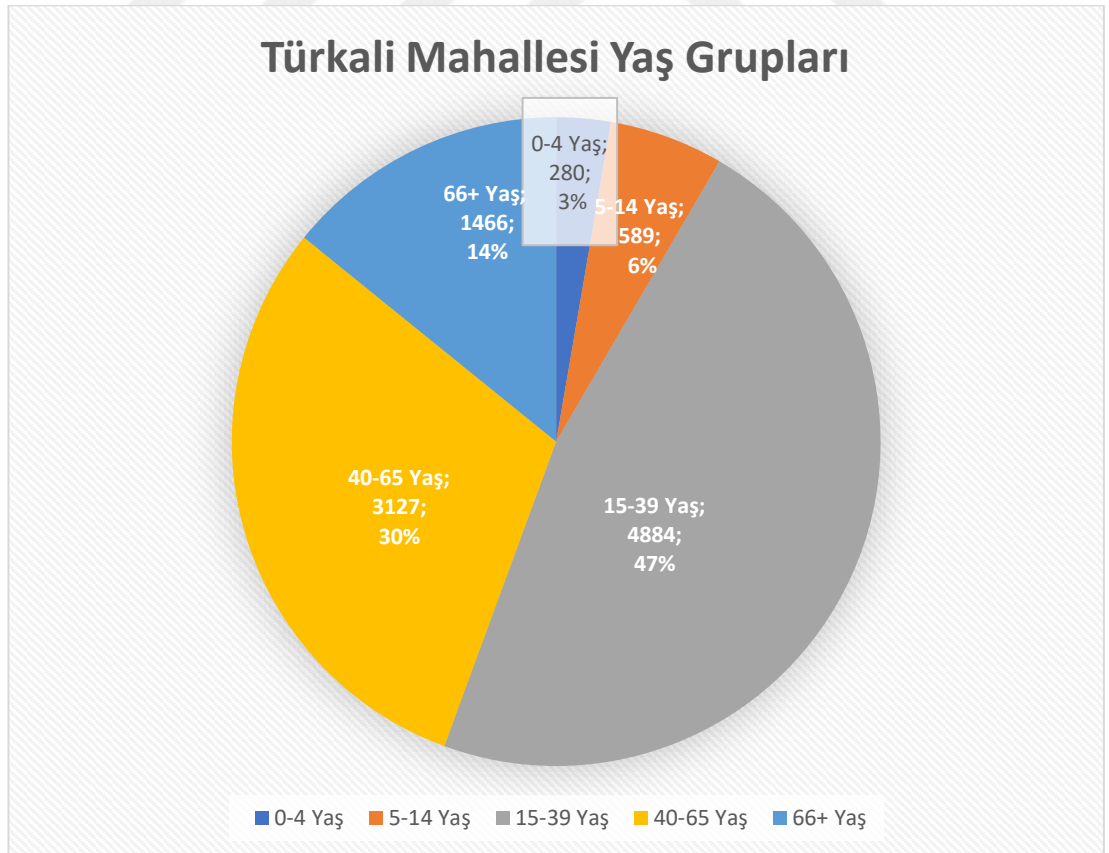
Beşiktaş Türkalı Mahallesi sınırları içerisinde 30 sokak ve 3 caddede 72 çöp 06.04 2017 - 20.04.2017 tarihleri arasında dört iş ve iki tatil günü olmak üzere toplamda altı gün, çöplerin belediye görevlilerince toplanma saatlerinden birkaç saat önce toplamda

72 konteynır incelenmiştir. Çöp konteynırlarının bulunduğu sokak ve caddeler aşağıdaki gibidir;

Sokaklar: Muradiye Bostanı Sokak, Kemal Türel Sokak, Ali Suavi Sokak, Şehit Ali Kerem Mergen Sokak, Mısırlıbahçe Sokak, Gazi Refik Sokak, Dizi Sokak, Bozca Keşkül Sokak, Mısırlı Sokak, Harem Ağası Sokak, Nüzhetiye Karakol Sokak, Hattat Tahsin Sokak, Yeni Yol Sokak, Türkali Köprü Sokak, Selaltı Sokak, Meddah İsmet Sokak, Behçet Necatigil Sokak, Yaverağa Sokak, Mecit Ali Sokak, İmamzade Sokak, Altıntaş Sokak, Tabakçı Hüseyin Sokak, Maşuklar Yokuşu, Abbasağa Çıkmazı Sokak, Muhtar Molla Sokak, Loşbahçe Sokak, Şehit Nuri Sokak, Asmalı Kahve Sokak, Zafer Sokak, Türkçeşme Sokak

Caddeler: Nüzhetiye Caddesi, İhlamurdere Caddesi, Uzuncaova Caddesi

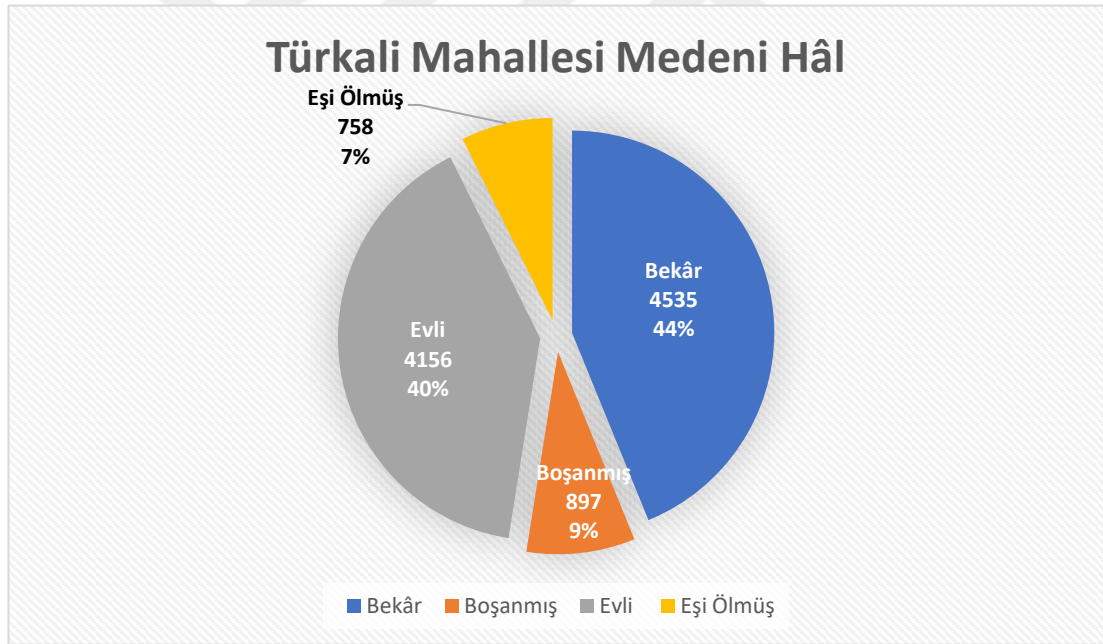
4.1.4.1 Türkali Mahallesi'nin Demografik Özellikleri

Grafik 4.1: Türkali Mahallesi nüfusa göre yaş grupları.

Türkali mahallesinin toplam nüfusu 2017 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre 10.346 kişiden oluşmaktadır. Toplam nüfusun %54,10'u kadınlardan %45,90'ı ise erkeklerden oluşmaktadır. Araştırmaya konu olan Türkali Mahallesi'nin Beşiktaş'ın toplam nüfusuna olan oranı ise %5,90 olarak hesaplanmıştır. (TÜİK, 2017)

Türkali mahallesinin nüfusuna yaş grupları üzerinden bakıldığında 0-4 yaş grubun sayısı 280 (%3), 5-14 yaş grubu 589 (%6), 15-39 yaş grubu 4.884 (%49) 40-65 yaş grubu 3.127 (%29) 66+ yaş grubu nüfusu ise 1.466 (%13) olarak kayıtlara geçmiştir. (TÜİK, 2017)

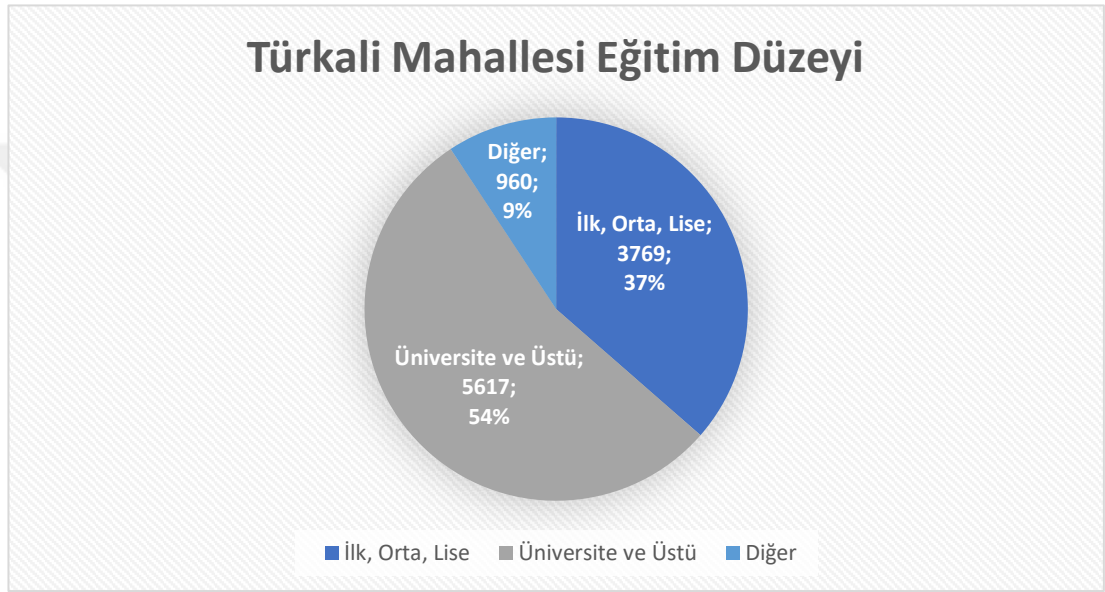

Grafik 4.2: Türkali Mahallesi nüfusa göre medeni hal grupları.

Hane halkı ortalaması 2,39 kişi olan Türkali mahallesi nüfusunun %60'lık bölümü (Bekâr, Eşi Ölmüş, Boşanmış) yalnız veya paylaşımlı ev usulü yaşamaktadır. (TÜİK, 2017) Çocuk sayısının az oluşu da göz önünde bulundurulduğunda bu bakımdan Türkali mahallesinde bireyselleşmiş tüketim pratiklerine rastlamak olasıdır.

4.1.4.2 Türkali Mahallesi'nin Sosyografik Özellikleri

Türkali Mahallesi ortalama hane geliri 6.913,32 TL'ye denk gelirken Beşiktaş genelinde ortalama hane geliri 7.975,75 TL olarak saptanmıştır. (TÜİK, 2017) Bu yönüyle Türkali Mahallesi'nin Beşiktaş'ın gelir ortalamasından düşük kazanca sahip olduğu söylenebilir.

Grafik 4.3: Türkali Mahallesi nüfusa göre eğitim düzeyleri.

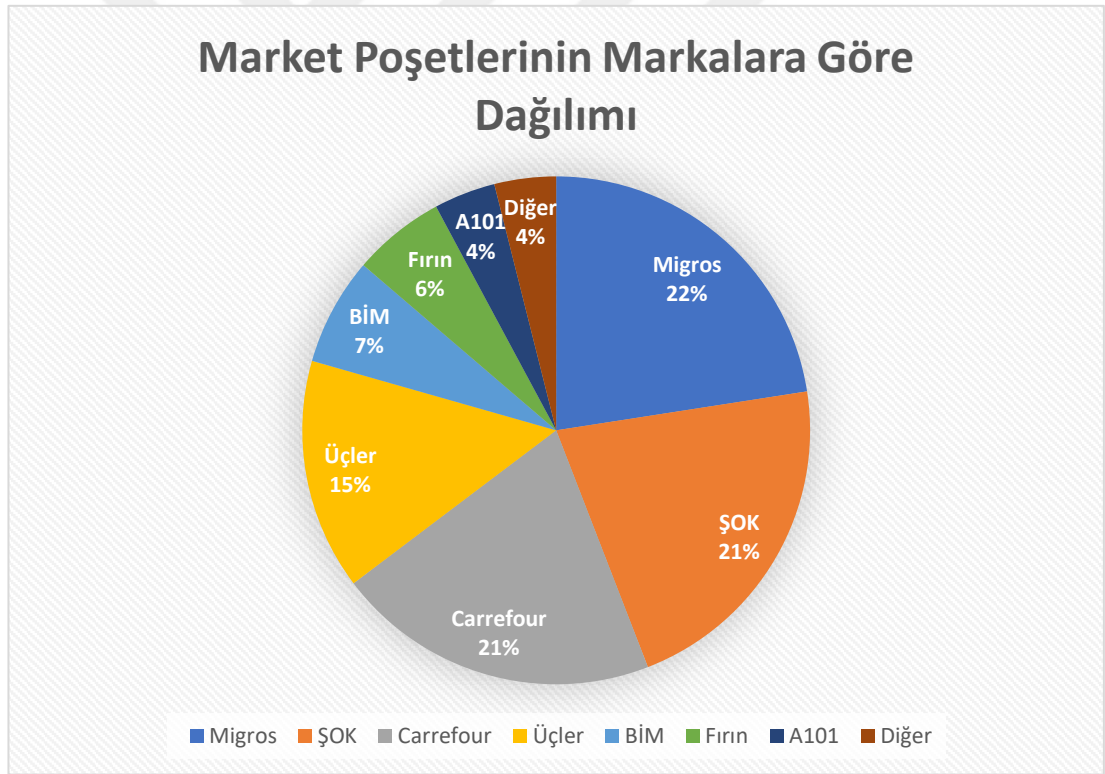
Eğitim düzeyi açısından nüfusunun yarısından çoğunu lisans ve lisansüstü eğitim alanların oluşturduğu Beşiktaş'ta herhangi bir eğitim almamış nüfus 960 kişiden oluşmaktadır. Eğitim düzeyinde Beşiktaş geneline çok yakın olan Türkali Mahallesi, lisans ve lisansüstü eğitim almış olan nüfus bakımından İstanbul geneline (%22,52) oranla çok daha yüksek bir eğitim durumu ortalamasına sahiptir. (TÜİK, 2017)

4.2 Bulgular

4.2.1 Alışveriş Yapılan Marketler

Bu konteynırlardan tüketim alışkanlıklarına bulgular içeren ürün artıklarının yanı sıra 327 poşet, 246 içecek ambalajı, 149 paket servis ambalajı ve 44 adet ilaç kutusu incelenmiştir.

İncelenmiş olan 327 adet poşetin 305'i marketlere ait poşetlerdi. Bu açıdan bölgede çöp poşeti kullanım oranının düşük olduğu gözlenmiştir. Ayrıca market çöp poşetlerinin markalara göre dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 4.4: Türkali Mahallesi çöp analizi market poşetlerinin markalara göre dağılımı.

Araştırmada en fazla alışverişin Migros adlı marketten yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bölge sınırlarına yakın olarak sadece bir mağazası bulunmasına rağmen bu marketten yapılan alışverişin sebebi diğer marketlere oranla daha fazla ürün çeşitliliğine sahip

olması gösterilebilir. İhlamurdere Caddesi ve Nüzhetiye Caddesi'nde bulunan Carrefour mağazalarının alışverişteki payı Migros'a yakın olarak %21'lik seviyede yer almakta. Bu bakımdan sınıfsal bir bakışla ürün çeşitliliğinin yüksek olduğu, ürün değeri bakımından yüksek seviyede bulunan Migros ve Carrefour marketlerinin alışveriş tercihlerinde %43'lük payı olduğu görülmektedir.

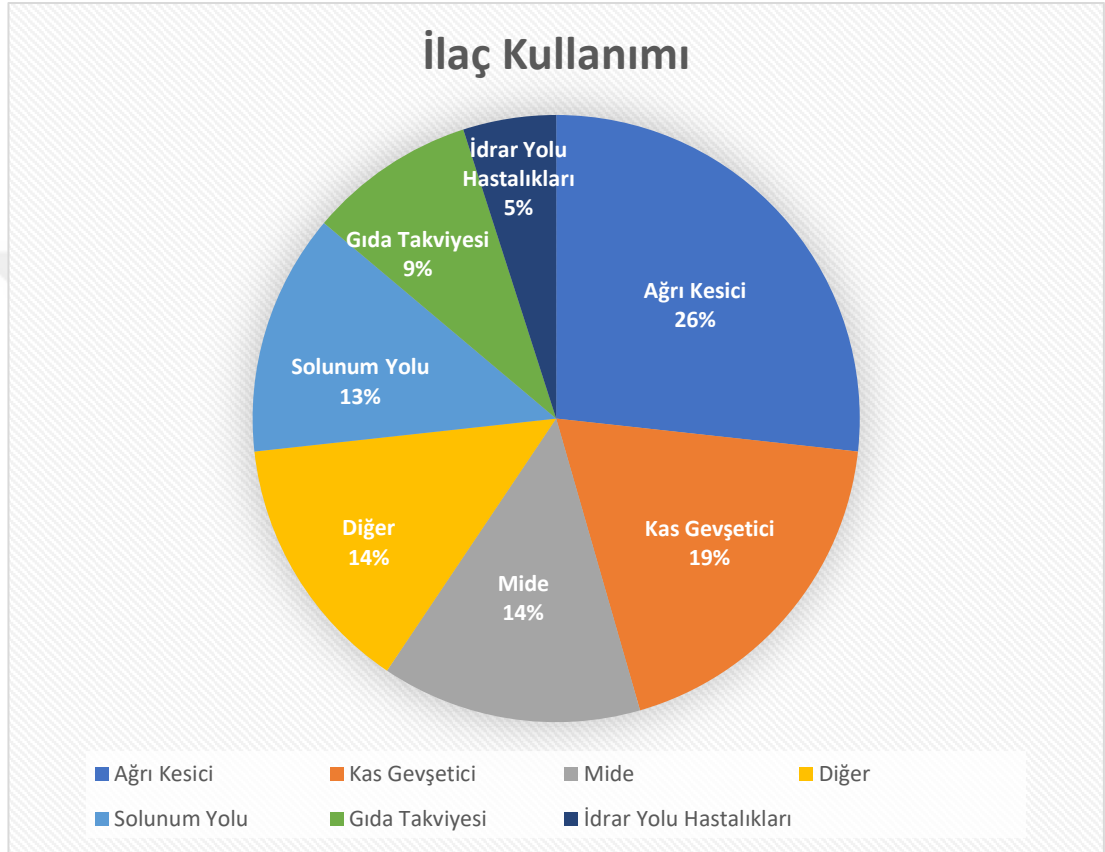
ŞOK, BİM ve A101 adlı halk arasında ismi “ucuzluk marketi” olarak geçen marketlerin toplam alışverişteki %33'lük yüksek payı ise mahalle halkının önemli bir kısmının ekonomik hassasiyetleri gözeterek alışveriş yaptığını göstermektedir. Bunların arasından en fazla paya sahip olan ŞOK marketin tercih edilmesinin sebebi olarak mahalle sınırları dahilinde, ulaşılabilir konumda 3 mağazası olması gösterilebilir.

Alışveriş tercihlerinde azımsanmayacak şekilde %15'lik bir paya sahip olan Üçler marketin ürün çeşitliliği bakımından “ucuzluk marketlerine” oranla daha fazla Migros ve Carrefour gibi marketlere oranla daha az çeşitliliğe sahip olduğu görülmüştür. Fiyat ortalaması bu iki tür marketin ortalama aralığına denk gelen Üçler marketin yüzde 15'lik payının diğer kategorilerdeki marketlere dağıtılabilecek türdendir. Konum olarak İhlamurdere Caddesi'nin girişi olarak görülebilecek Ortabahçe Caddesi sınırlarında kalan Üçler Market'in konum özelliklerinden ötürü de tercih edildiği saptanmıştır. Özellikle mahallenin esnafına ve işe gidiş-dönüş güzergâhına dahil olan çalışanlarına hitap eden özellikleriyle Üçler Market'in tercih edilmesindeki payı bu özelliklerine bağlamak ve diğer iki kategorideki marketlere eşit olarak dağıtabilmek mümkün görünmektedir.

Tüketim tercihlerinde dikkat çekici bir diğer pay ise fırın/pastane poşetlerinin %6'lık payıdır. Mahalle sınırları içinde ve yakınlarında 8 adet fırın/pastane tespit edilmiştir. Her biri uzun süredir ticari faaliyetlerini sürdüren ve mahallede yerleşmiş bir tüketim kültürüne dahil olarak görülen bu dükkânların tüketimdeki payı azımsanmayacak kadar önemlidir.

4.2.2 İlaç Kullanımı

Türkali mahallesinde yapılan araştırmada elde edilen ilaç kutu ve ambalajlarına dair grafik aşağıda yer almaktadır.

Grafik 4.5: Türkali Mahallesi çöp analizi ilaç kullanım bulgularının türe dağılımı.

Ağrı kesici tedavide kullanılan türde ilaçlar %27'lik payıyla Türkali mahallesinde en çok kullanılan ilaç türü olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca ağrı kesici etkisi de olan daha çok sinir sıkışmalarının sebep olduğu kas ağrılarının tedavisinde kullanılan kas gevşetici ilaçların kullanım oranı ise %19'dur. Bu iki ilaç türünün benzer özelliklerinden ötürü bir arada değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Bu bağlamda %46'lık toplam payıyla mahallenin ilaç kullanımı, geçici olarak fiziksel ağrıları dindiren bu tip ilaçlardan oluşmaktadır. Bu tarz ilaçların kullanımı mahalle sakinlerinin kent hayatının hızlı ve stresli yönüne ayak uydurmaya çalıştıkları sırada yaşadıkları fiziksel semptomları anlık olarak gidermeye çalıştıklarını göstermektedir.

Tümü reçetesiz olarak satılan ve herhangi bir mecrada reklamı yapılmayan bu ilaçların genelde kişiden kişiye deneyimlerin aktarılmasıyla kullanıldığı düşünülmektedir.

Diğer yandan gündelik hayatın stresli haline ayak uydurmak üzere, genel olarak fiziksel enerji açığını kapatmak için kullanılan gıda takviyelerinin ilaç kullanım oranındaki payının %9 oranında olduğu saptanmıştır. Bu ilaçların üçte birinde ilaç artıklarına rastlanmıştır. Kullanımın düzenli olarak yapılmaması ve bu yüzden son kullanma tarihlerinin geçmiş olması muhtemel olarak görülmektedir. Ayrıca bu ilaçların reklamları çeşitli mecralarda da yayınlanmakta ve marka tercihleri tanınmış olma özelliğine göre yapılmaktadır.

Mide hastalıklarının tedavisinde kullanılan mide koruyucu ve asit düzenleyici ilaçların toplam oranı %14 olarak saptanmıştır. Mide hastalıklarının sebeplerinin önemli bir bölümü yemek yeme alışkanlıklarından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple mahallede yaşayanların saptanan orandaki kısmının düzensiz beslenme alışkanlıklarından ötürü mide rahatsızlıklarıyla mücadele ettiği söylenebilir. Ayrıca mide ilaçlarının bulunduğu konteynırlar semtin yüksek kesimlerinde kalan hanelerin çöplerinde bulunmuştur. Bu bölgelerde daha çok paket servis ambalajlarına rastlanmıştır. Bu açıdan mide hastalıklarının yoğunluğuyla paket servis aracılığıyla beslenme alışkanlıkları arasında bir bağ kurulabilir.

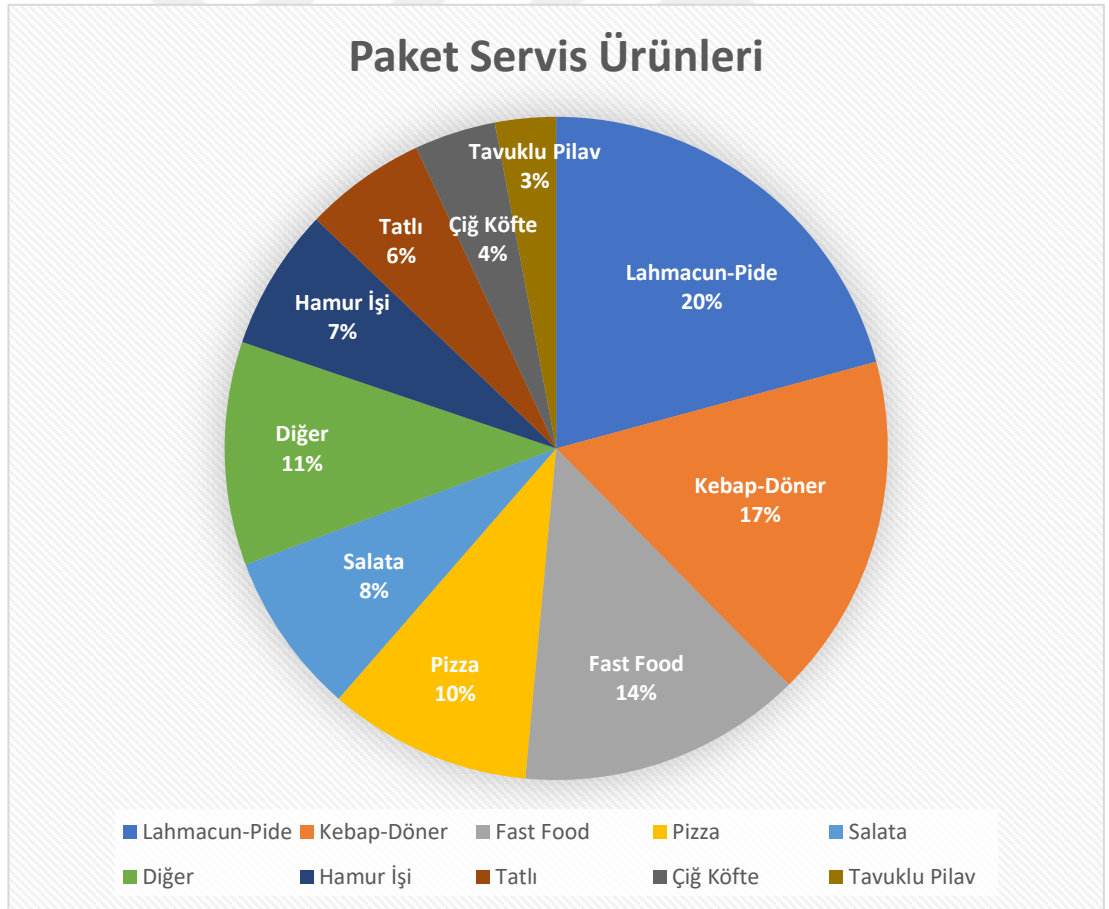
Solunum yolu hastalıklarının tedavisinde kullanılan ilaçların oranı ise mide hastalıklarına benzer olarak %13'lük bir dilimi kapsamaktadır. Solunum yolu ilaçları ile mide ilaçlarının ambalajlarının ayrı konteynırlarda bulunduğunu belirtmek gerekir. Daha çok Beşiktaş'ın cadde kısmında kalan kalabalık bölümlerinde rastlanan bu tarz ilaçların kullanımı hava kirliliğiyle açıklanabilir. Hava kirliliğini oluşturan etkenler araçların salgıladığı egzoz dumanı ve merkezi kömür kazanıyla ısınmaya devam eden apartmanlar olarak görülebilir.

İdrar yolu hastalıklarının tedavisinde kullanılan ilaçların payı ise %5'lik bir orandadır. İdrar yolu hastalıkları genelde ileri yaşlardaki kişilerde görüldüğü bekleniyor olsa da daha çok öğrenci ve genç çalışanların yaşadığı bölgelerde bu bulgulara rastlanmış olması aksi yönde bir sonuca ulaştırmıştır. Yüksek bir oranda olmasa da idrar yolu

hastalıklarının varlığı önem teşkil etmekte ve bu hastalıkların genç sayılabilecek yaşta insanlarda görülmesinin sebebi gıda tüketimlerindeki düzensiz mineral ve vitamin oranlarına bağlanmaktadır. Bu açıdan da Türkali mahallesindeki hastalıkların düzensiz beslenme ve yeterli su tüketilmemekten kaynaklandığı söylenebilir. Diğer kategorisinde ise anti-depresan, doğum kontrolü, lens suyu, diyabet, antibiyotik ve soğuk algınlığı gibi ilaçlar kapsamaktadır.

İlaç kullanımına genel çerçevede bakıldığında Türkali mahallesinde kalıtsal hastalıklara dair bulgular rastlanmamıştır. Kent yaşamının olumsuz etkilerinin sebep olması muhtemel hastalık tiplerine dair bulgulara ulaşılmıştır.

4.2.3 Paket Servis Ürünleri

Grafik 4.6: Türkali Mahallesi çöp analizi paket servis ürün bulgularının türlere göre dağılımı.

Paket servis ürünlerinin ambalajları neredeyse hane çöplerinin üçte ikisine yakın olan azımsanmayacak oranda bulunmuştur. Bu açıdan evde yemek yapılma oranına denk düzeyde paket servisle beslenme alışkanlığının varlığından söz etmek mümkündür. Bu durum söz konusu bölgede aile tipi yaşamdan ziyade bekâr hayatının ve paylaşımlı tarzda ev yaşamının başatlığını göstermektedir.

İstanbul'un paket servis konusunda en yoğun mahallelerinden biri olan bölgede çok sayıda seçenek mevcuttur. Paket servis ürünlerinde %21'lik oranla göze en çok çarpan lahmacun ve pide satışı yapan restoranların ambalajları olmuştur. Bu alanda en çok öne çıkan ürünler ise lahmacun ve kuşbaşı kaşarlı pidedir. Bu tercihin sebeplerinden en önemlisi Altıntaş sokakta yer alan Çıtır Pide isimli restoran olarak saptanmıştır. Söz konusu restoranda piyasa fiyatlarının altında yiyecek satışı yapıldığı ve müşteri kitlesinin üniversite öğrencileri ve bekâr çalışan kesim olduğu gözlenmiştir.

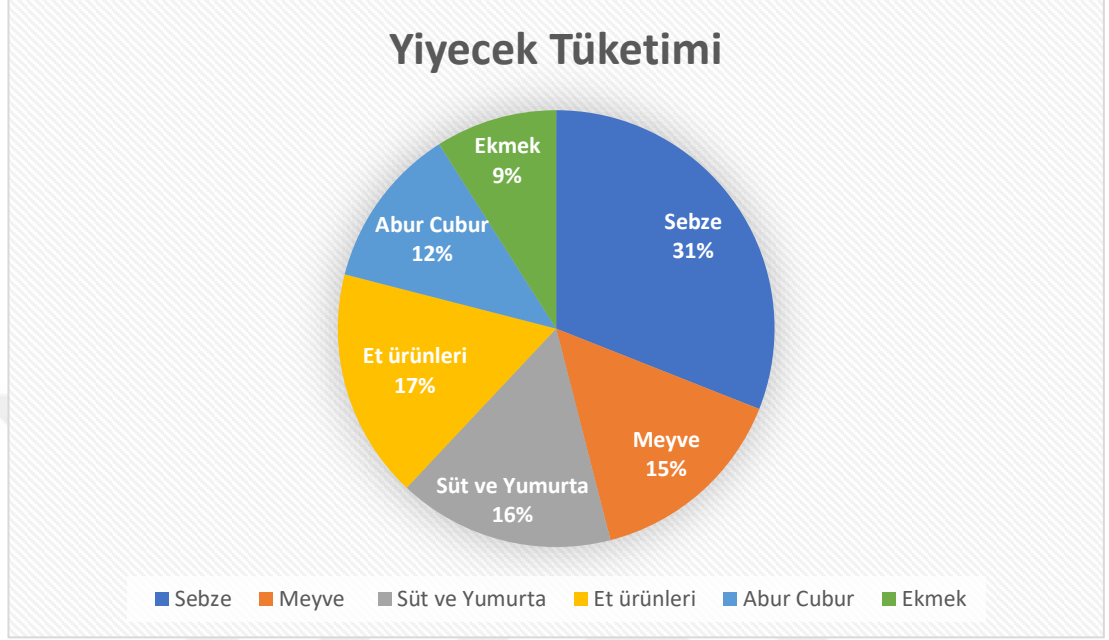
Döner ve kebab tüketim alışkanlığı ise %17'lik payıyla ikinci sırada yer almaktadır. Bu iki kategori benzer kültürel kökenden geliyor olmalarından sebeple bir araya getirilmiştir. Özellikle dana etinden imâl edilen et dönerin tüketimdeki payı yüksektir. Bunun sebebi Beşiktaş'ın Köyiçi meydanında çok sayıda Dönerci dükkânının bulunuyor olması ve bunların uzun yıllardır semtin yaşam tarzına nakşolmuş şekilde faaliyetlerine devam ediyor olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla semt merkezini çevreleyen dükkânlarda satılan yiyeceklerin başatlığının bu açıdan paket servis aracılığıyla hane içi tüketime sirayet ettiği söylenebilir. Ayrıca geleneksel kodlar taşıyan lahmacun, pide, döner ve kebab gibi yiyecek türlerine ek olarak çiğ köfte ve tavuklu pilav türleri de eklendiğinde ortaya çıkan %45'lik pay Beşiktaş'ın Türkali mahallesinde beslenme alışkanlıklarında geleneksel bir tarzın hüküm sürdüğünü göstermektedir. Bu tercihler yerel kültürel pratikler ekseninde değerlendirilebilir. Bu ürünleri satan restoranların diğer restoranlara göre çalışma stilinde de açıkça farklar görülmektedir. Halk arasında esnaf olarak tabir edilen hizmet biçimi ve ikram kültürü de bu tercihlerin önemli sebeplerinden olarak düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında hamur işi ve tatlı siparişlerinin verildiği dükkânlar da benzer hizmet biçimlerini sergilemektedir.

Tatlı tercihlerinde %73'lük oranda şerbetli ve sütlü tatlıların sipariş edildiği görülmüştür. Kalan kısmı ise pasta ve kek türevi daha çok batı tarzında üretimi yapılan ürünler oluşturmaktadır. Bu bağlamda tatlı tercihlerinde de yerel motiflerin belirleyici olduğunu söylenebilir.

Fast Food ve Pizza tarzı ürünlerin paket servis bakımından %24'lük bir orana karşılık geldiği saptanmıştır. Bu alanda Burger King, KFC, McDonald's ve Domino's Pizza adlı zincir restoranların çoğunluğu gözlenmiştir. Fast food tüketimi kategorisinde paket servislerde daha çok birden fazla kişi için siparişler verildiği paket içerikleri üzerinden saptanmıştır. Bu açıdan hane içinde tüketilen paket servis fast-food tarzı ürünlerin daha çok toplu halde tüketildiği söylenebilir. Evde yapılan arkadaş toplantılarına da işaret eden bu tüketim tarzında çoklu menü tercihlerinin ekonomik açıdan avantajlı olarak görülmesi de önemli bir etkidir.

Son olarak paket serviste %8'lik oranda salata ve makarna satışı yapan restoranlardan sipariş edilen ürünler saptanmıştır. Bu oranın tamamına yakını paket servis salatadan oluşmaktadır. Bolca yeşillik ve tavuk karışımı salataların tüketimdeki oranı mahallenin zayıflama veya kilo kontrolü amaçlı bir yönüne karşılık gelmektedir. Analizin yapıldığı dönemin bahar aylarını kapsadığı göz önüne alındığında beden üzerinden yaz aylarına yapılan bir hazırlık olduğu söylenebilir. Sonraki bölümlerde içecek tercihlerinde bahsedilecek olan hafif "light" ürün tercihi yaşam tarzlarında bedensel görünümün Beşiktaşlılar tarafından önemsendiği çıkarımına destek olacaktır.

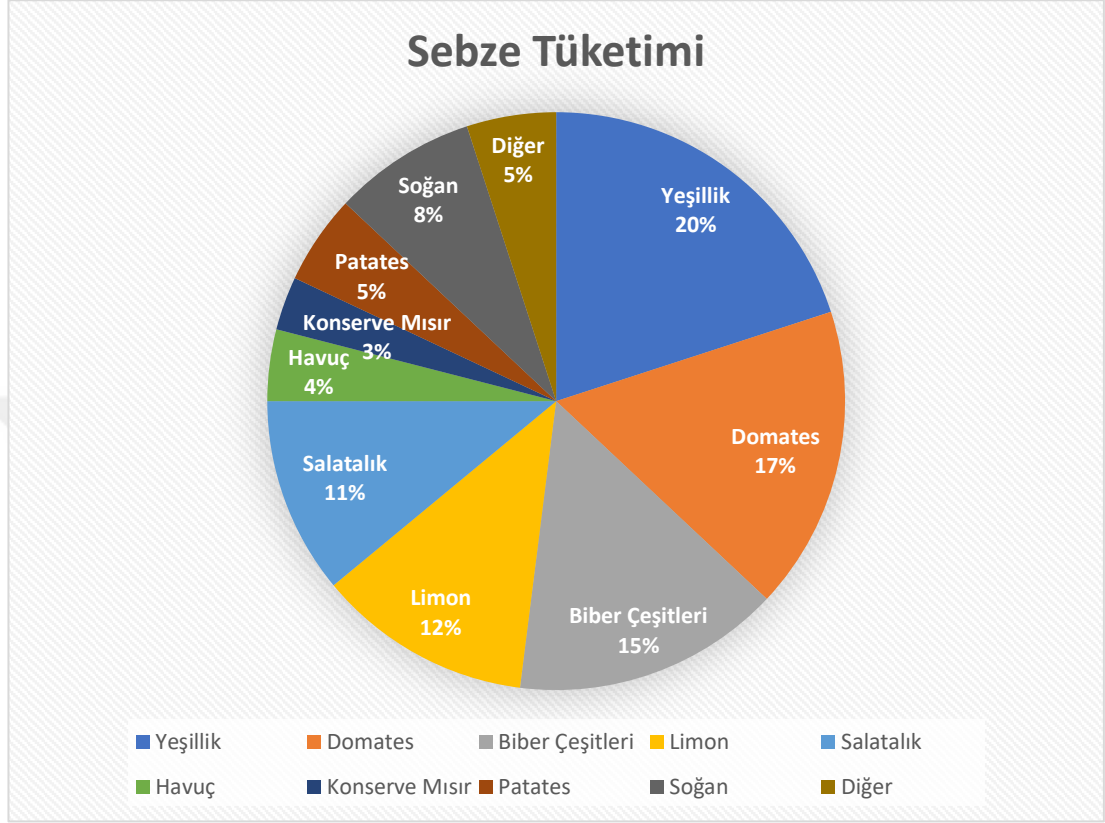
4.2.4 Hane İçi Yiyecek ve İçecek Tüketimi

Grafik 4.7: Türkali Mahallesi çöp analizi yiyecek bulgularının türlere göre dağılımı

Türkali mahallesinin hane içi yiyecek tüketimine bakıldığında sebze ve meyve tüketimindeki toplam %46'lık payın önemi saptanmıştır. Sebze tüketiminin %31'e denk düşen oranı önemli ipuçlarını ortaya çıkarmıştır. Bir önceki bölümün sonunda light ürün tercihinden hareketle sağlıklı beslenme biçimini saptayan görüşe uygun nitelikte bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu yüzden sebze tüketim pratiklerini iki ayrı görüş çerçevesinde aşağıdaki sebze tüketim grafiği üzerinden yorumlamak doğru olacaktır.

4.2.5 Sebze Tüketimi

Grafik 4.8: Türkali Mahallesi çöp analizi sebze bulgularının türlere göre dağılımı.

İlk olarak hane içi yemek pişirme pratiğini belirlemek üzere, geleneksel sulu yemek yapımında kullanılan soğan, patates, havuç ve biber çeşitlerinin tüketim oranına bakılacaktır.⁷ Evde yemek pişirme pratiği görece daha fazla zaman kullanımını gerektirdiğinden ve çekirdek aile yaşamını temsil ettiğinden bu bölümdeki bulgular bu temsiller üzerinden değerlendirilecektir.

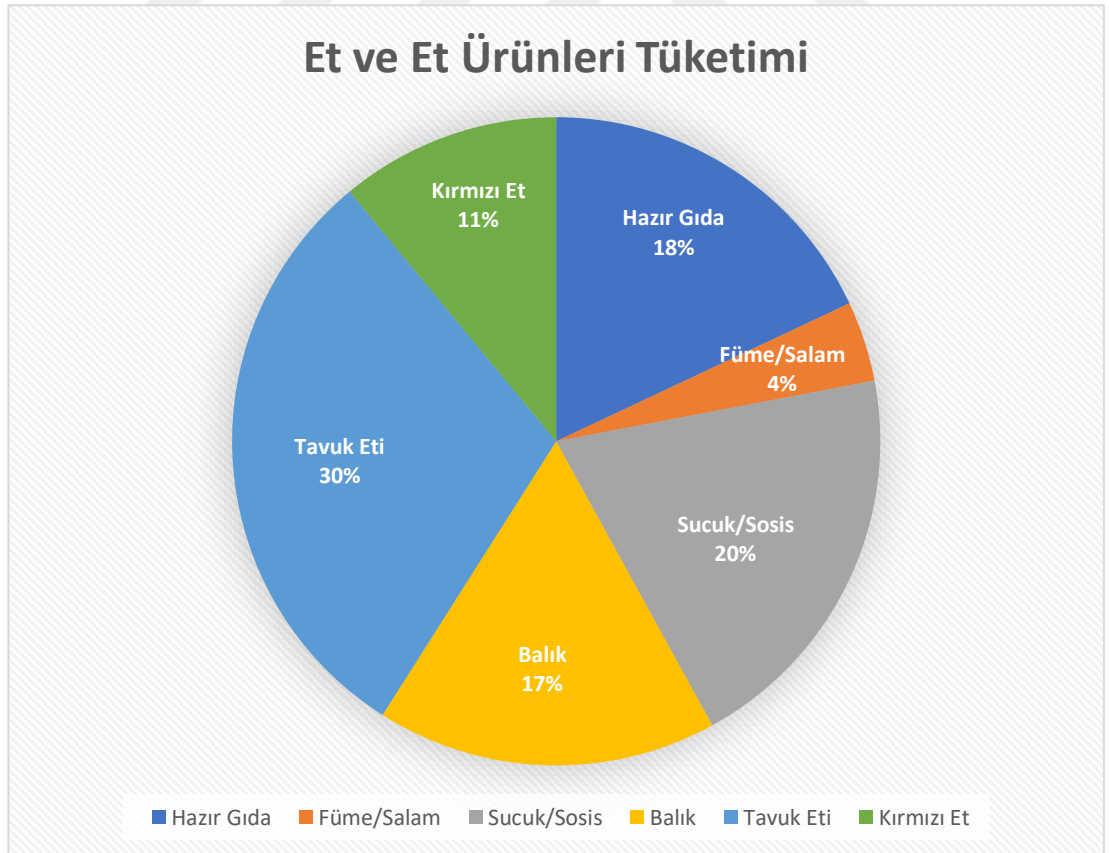
Soğan (%8), patates (%5), havuç (%4), biber çeşitleri (%15) ve kabuğu soyulmuş domateslerin (%10) toplam sebze tüketiminin %42'lik kısmına karşılık gelmektedir. Bu bağlamda hane içi yemek pişirme pratiğinin en fazla üç haneden birinde gerçekleştiği söylenebilir. Ayrıca mahallenin nüfus yapısına bakarak 0-4 yaş grubu, 5-

⁷ Salça, yağ ve tuz gibi tüketim ürünlerinin pişirme pratiklerinde kullanılıyor olmasına rağmen geçerli bir analiz için yeteri kadar bulguya rastlanmadığından çalışmaya dahil edilmemiştir.

14 yaş grubu ve 39-65 yaş grubunun toplam oranının %38 olduğunu ve Beşiktaş'ta hane başına 2,69 kişi düştüğünü göz önünde bulundurduğumuzda çekirdek aile tarzı yaşamın yemek pişirme oranlarıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir.

İkinci olarak daha kısa zamanda yapımı tamamlanan beslenme pratiklerine örnek olarak salata yapımında kullanılan sebzelerin oranlarına bakıldığında bulgular ışığında yeşillik (%20), domates (kalan) (%7), salatalık (%11), konserve mısır (%3), limon (%12) sebzelerin toplam oranı %53 olarak saptanmıştır. Bu bakış açısıyla bakıldığında yaşam biçimine sağlıklı beslenme ve dolayısıyla bedensel görünümüne yatırım yapma gayreti olan bir nüfustan bahsedilebilir. Ayrıca yeşillik kalıntıları ve limon kabuklarının posalı görünümünden hareketle genelde “detoks” olarak adlandırılan sebze suyu tüketimine rastlanmış olması da bu yaklaşımı doğrular niteliktedir.

4.2.6 Et ve Et Ürünleri Tüketimi

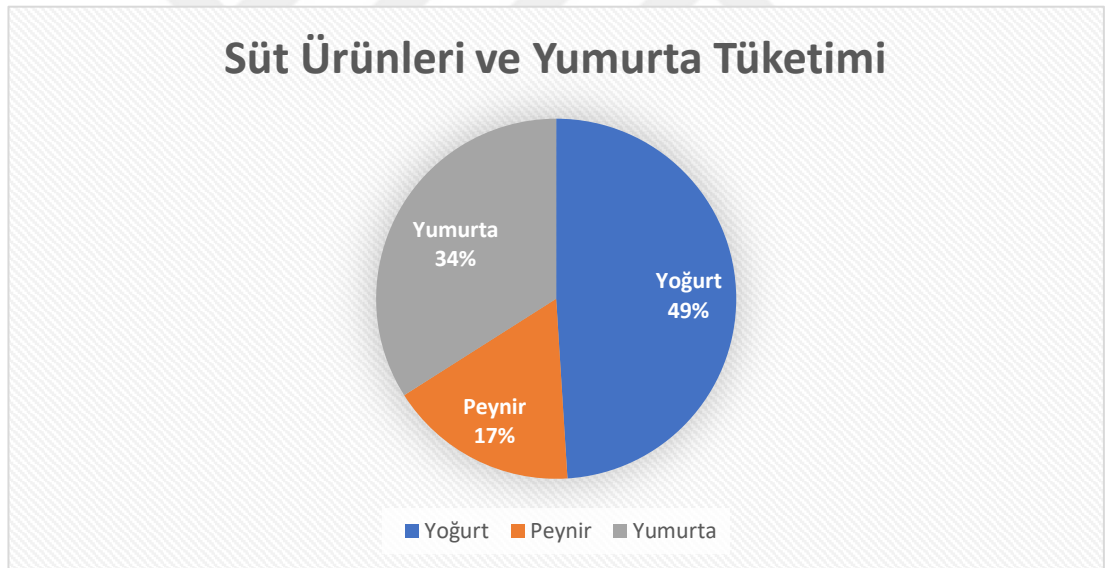
Grafik 4.9: Türkali Mahallesi çöp analizi et ve ürünleri bulgularının türlere göre dağılımı.

Et ve et ürünlerinin tüketim oranlarında tüketilen et türleri ve tüketim tarzları ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk boyutta tüketilen et türleri tartışılacaktır. %30'luk tüketim oranıyla tüketimde en yüksek pay sahibi olan tavuk etinin bu payının sebebi kırmızı et türlerine oranla çok daha ekonomik olması muhtemeldir. Tüketilen et türlerine mübadele değerleri üzerinden bakıldığında oranlar ile fiyatlar arasında belirgin bir orantı olduğu görülecektir. Araştırmanın yapıldığı tarihlerde bir kilogram dana etinin fiyatı 40,73 TL, bir kilogram tavuk etinin fiyatı ise 9,09 TL idi. (ekonomiatlasi.com, 2017) Hazır gıda kategorisinde bulunan (nugget, schnitzel, köfte vb.) ürünlere benzer olarak sucuk/sosis ve füme/salam kategorisi de eklendiğinde bu et türündeki ürünleri toplam oranı %42'yi bulmaktadır. Sucuk/sosis kategorisindeki ürünlerin %63'ü tavuk veya hindiden üretilirken dana ürünlerinin oranı %37'ye karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bu bakımdan et ürünlerinin tercihinde ekonomik unsurlar önem arz etmektedir. Son olarak toplam tüketimde %17'lik payı bulunan balık eti tüketiminin %68'ini konserve ürünler oluşturmaktadır. Köyiçi'nde bulunan Balık Pazarı'nın varlığı düşünüldüğünde bu oranın oldukça düşük olduğu gözlemlenmiştir.

İkinci boyutta ürünlerin tüketim biçimlerine bakıldığında etlerin pişirilme şekillerinde benzer tarzlarda olduğu söylenebilir olsa da bu noktada bölgesel bir ayrım yapmak gerekmektedir. Türkali mahallesini İhlamurdere Caddesi üzerinden ikiye bölündüğü durumda doğu ve batı bölümlerinde farklı pişirilme tarzları saptanmıştır. Doğu kısmında bulunan 17 sokak ve 1 caddede tavuk etlerinin genellikle kemikli bölümlerinin tercih edildiğini ve daha çok haşlama ya da fırında ızgara yöntemiyle pişirildiği görülmüştür. Kırmızı et tüketimi ise genelde kıyma biçiminde sulu yemeklerin içine katıldığı saptanmıştır. Balık tüketiminde mevsimsel koşullara dikkat edildiği görülürken hazır gıda tüketiminde genellikle dana etinden imâl edilen dondurulmuş ürünlere rastlanmıştır. Türkali mahallesinin doğusunda kalan bu bölgede yemek pişirme tarzlarının daha fazla vakit isteyen türde olduğu ve dolayısıyla bu bölgeden yaşayan insanların evde daha çok vakit geçirdiği söylenebilir. Ek olarak özellikle Uzuncaova caddesindeki konteynırlarda bulunan bakliyat türevi yemek artıklarına ve aile boyu meşrubat şişelerine bakıldığında da evlerde genellikle çekirdek ailelerin yaşadığı söylenebilir.

Batı kısmı olarak nitelendireceğimiz 2 cadde ve 13 sokağın yer aldığı, İhlamurdere Caddesi ile Nüzhetiye caddesi arasında kalan kısımda ise özellikle tavuk tüketim tarzlarında farklılıklar gözlenmiştir. Bu bölgede yaşayanlar genelde tavuğun kemiksiz bölgelerini ızgara veya kızartma usulü pişirmektedir. Hazır gıda ürünlerinde ise fiyatı görece ekonomik olan tavuk ürünleri tercih edilmektedir. Bu bölgede özellikle konserve ton balığı, fume, salam gibi pratik ürünler daha çok tüketilmektedir. Bu bağlamda mahallenin bu bölgesinde doğu kısmına göre evde daha az vakit geçiren yemek yapmak için fazla zamanı olmayan insanların yaşadığını bu insanların önemli bir kısmının da pişirme yöntemleri bakımında daha sağlıklı olduğu düşünülen ızgara yöntemini tercih ettiği saptanmıştır.

4.2.7 Süt ürünleri ve Yumurta Tüketimi

Grafik 4.10: Türkali Mahallesi çöp analizi süt ürünleri ve yumurta bulgularının türlere göre dağılımı.

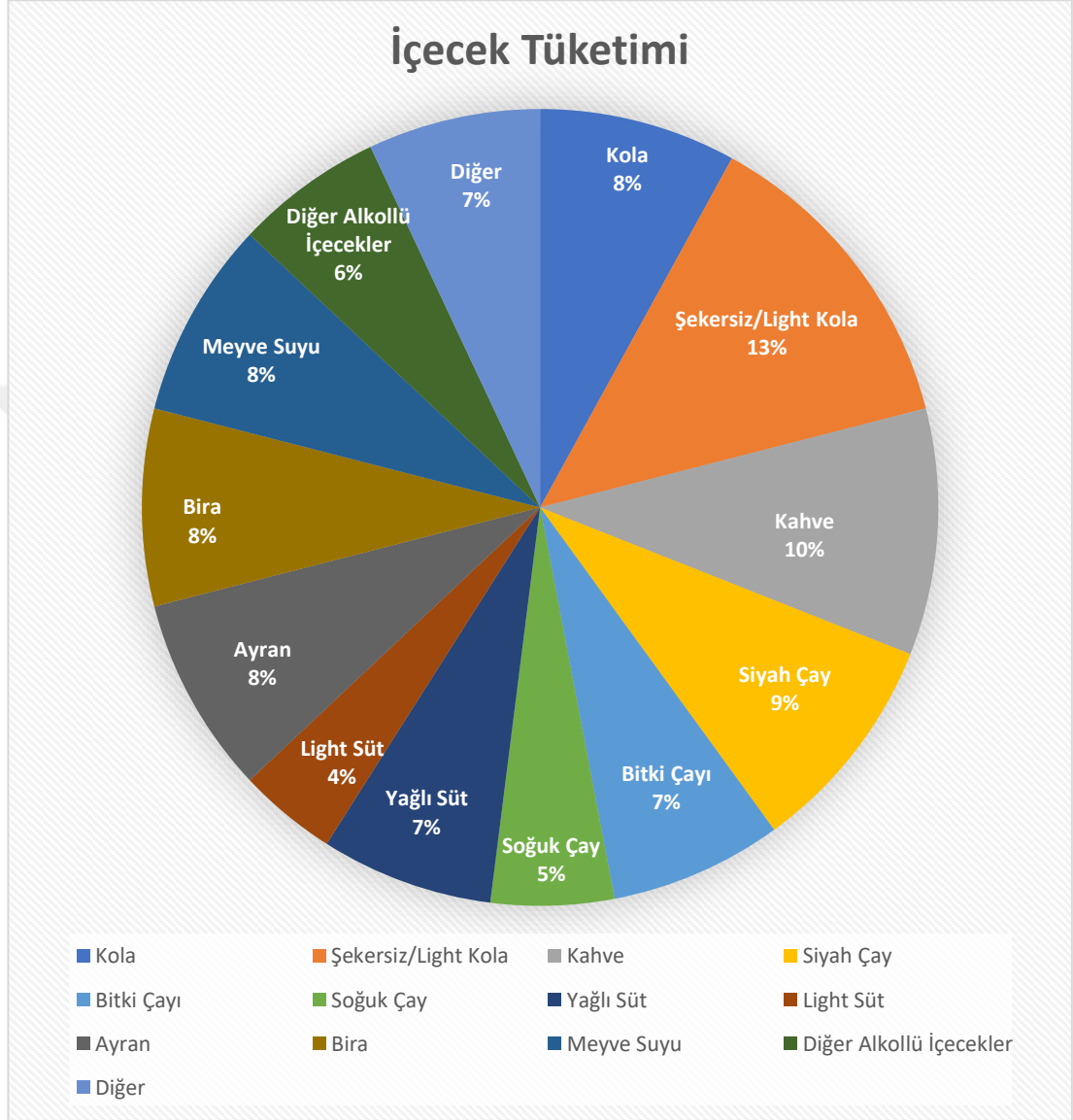
Türkali mahallesinde süt ürünleri ve yumurta tüketimi önemli bir paya sahiptir. Bu ürünlerden en fazla tüketileni ise yoğurt. Genelde yüksek gramajlı ve alt seviye markaların yoğurtları tüketildiği gözlenirken prebiyotik özellikli sindirime yardımcı yoğurtların da tüketimde pay sahibi olduğu saptanmıştır. Mahalle genelinde sıkça karşılaşılan yoğurt ambalajlarında az miktarda küflenme tespit edilmiştir. Bu açıdan

bakıldığında da yoğurt tüketiminin rutin olarak mahalle genelinde kabul gördüğü söylenebilir ancak niteliksel olarak herhangi bir ayrışma belirtisine rastlanmamıştır.

Yumurta tüketimi ise benzerlik taşıdığı kategori içinde %34'lük bir paya sahiptir. Tüketim tarzı açısından bakıldığında kırılma şeklinden hareketle haşlanmış yumurta tüketiminin aile evlerinin yaşadığı düşünülen cadde ve sokaklarda daha fazla olduğu yine aynı yerlerde aynı çöp poşetlerindeki yumurta kabuklarının un, tuz ve şeker artıklarıyla birlikte çöpe atıldığı saptanmıştır. Bu açıdan yumurta tüketiminin hamur işi pişirilme işlemlerinde kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca bahsi geçen bölgelerde genellikle 15'li ya da 30'lu yumurta kutularına rastlanmış olması aile yaşamı argümanını güçlendirmektedir.

Peynir tüketiminde ise mahalle genelinde beyaz peynir türevi ürünler tercih edilirken belirli cadde ve sokaklarda (Mısırlıbahçe Sokak, Dizi Sokak, Nüzhetiye Caddesi) gramaj anlamında az ithal peynir tüketimine de rastlanmıştır. Bu ürünler genel olarak Hollanda ve Fransa menşeli kaşar peynir türevi ürünlerdir. Ayrıca dilimlenmiş kaşar ve cheddar peyniri alışverişlerinin ucuzluk marketlerinden yapıldığı tespit edilmiştir.

4.2.8 İçecek Tüketimi

Grafik 4.11: Türkali Mahallesi öp analizi içecek bulgularının türlere göre dağılımı.

Türkali mahallesinin içecek tüketim tercihlerinde çok çeşitli bir tüketim tarzı olduğı saptanmıştır. Bulgu niteliğı taşıyacak çoğunlukta olduğı düşünülen içecek türleri grafikte gösterildiğı şekilde çalışmaya dahil edilmiştir. Bu açıdan içecek türleri arasında bir ayırım yapıldığında dört kategori göz önüne alınabilir. Soğuk içecekler; sıcak içecekler, süt ve alkollü içecekler.

Soğuk içecekler üzerinden bakıldığında şekersiz/light kolanın en çok tercih edilen içecek türü olduğu saptanmıştır. Genellikle bir litrelik pet şişe ve 33cl'lik teneke kutu olarak tüketilen şekersiz/light kola içecek tüketiminde sağlık açısından hassas bir düşünce tarzı olduğunu ortaya koyuyor. Ayrıca hacim açısından görece daha az olanların tercih edilmesi tüketimin hane içinde daha az kişi tarafından yapıldığını göstermektedir. Normal kola tüketiminin içecek kategorisindeki %8'lik payı var. Bu türden içecekler ise genelde 33 cl'lik teneke kutularda ve 2,5 litrelik pet şişelerde tercih ediliyor. Bu durumda normal kolanın daha çok kalabalık sofralarda tüketildiği söylenebilir.

Soğuk içecek tercihlerinde ayran tüketimi de önemli bir paya sahip. Bir önceki bölümde yoğurt tüketim sıklığına uygun bir oranda tüketildiği söylenebilir. Diğer meşrubatlara oranla daha sağlıklı bir toplumsal algıya sahip olan ayranın ayrıca geleneksel kültür kodlarıyla uyum sağlayan bir içecek olduğu da söylenebilir.

Sıcak içeceklere bakıldığında kahve tüketiminin en çok olduğu saptanmıştır. Toplam içecek tüketiminin içerisinde kahve %10'luk bir paya sahipken daha geleneksel olduğu düşünülen siyah çayın oranı %9'dur. Bu durumun bir karşılık oluşturduğu görülmektedir. Çay tüketiminin daha çok tek kullanımlık veya demlik poşeti şeklinde yapıldığından kahve tüketiminin bireysel bir özellik taşıdığı düşünülecek olursa genel olarak mahalle çevresinde evlerde misafir ağırlama oranının düşük olduğu söylenebilir. Sıcak içeceklerin önemli bir bölümünü oluşturan bitki çaylarının tüketim sıklığı ise tekrardan sağlıklı yaşam görüşünün başatlığına işaret etmektedir. Zira kafein değeri açısından siyah çay ve kahveye göre çok daha düşük oranlara sahip olan bitki çaylarının önemli bir bölümünü yeşil çay, beyaz çay, adaçayı ve ıhlamur gibi türler oluşturmaktadır.

Süt tüketiminin bir hayli fazla olduğu gözlenen Türkali mahallesinde her üç süt paketinden birinin yarım yağlı veya yağsız olduğu saptanmıştır. Büyük oranda ucuzluk marketlerinden satın alınan sütler genellikle birer litrelik paketlerde tercih edilmektedir.

SONUÇ

Her şeyden önce bu çalışmanın ana amacı sosyolojik bir bakış açısıyla teori ve ampirik gözlemi bir araya getirmektir. Pierre Bourdieu “gerçekten özerk, birikimli ve bilim mesleğine layık olabilmek için sosyoloji aynı zamanda ve her şeyden önce düşünömsel/yüzleşmeci olmalıdır” (Bourdieu, 2014b: 11) diyordu. Sosyoloğun, tarihçilerden ve etnologlardan farkını ise “kendi toplumsal dünyasını nesne edindiğı, nesnesine hem dahil hem de müdahil” (Bourdieu, 2014b: 10) şeklinde açıklarken bilimsel nesnelliğın öneminden bahsediyordu. Çalışma bu sınırlar içerisinde tarihsel bilgiyi, teoriyi ve ampirik gözlem yöntemini bir araya getirme çabasının ürünü olmuştur.

Tüketimin kavramsal olarak ele alındığı çalışmanın ilk bölümünde Deleuze ve Guattari’nin kapitalist üretim biçimlerini ele alarak “tüketim de dahil her şeyin üretim olmasına” yaptığı vurguya dayanak olarak Tüketimin Üretilmesi adlı bölümde aktarıldığı biçimde “kültür endüstrisinin süzgecinden geçerek boş zaman aktivitelerinin yönetimi” yoluyla tüketimin üretildiğı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın Meta mantığını anlatan bölümünde Marx’ın meta değeri şablonuna (Bkz.: Şekil 1.1) modern zamanlarda eklemlenen “gösterge değeri” (Bkz.: Şekil 1.2) boyutunun eklendiğı ve bu boyutun postmodernizmin anlatıldığı bölümlerde geçtiğı gibi göstergenin; gösteren ve gösterilen düzeyinde temsil edilen anlamların çoğalmasıyla ilişkili olduğı sonucuna ulaşılmıştır.

Kapitalist üretim biçimlerinin ortaya çıkış sürecine bağlantılı olarak modern tüketimin doğuşuna dair yapılan kaynak taraması yapılmıştır. Bu bağlamda tüketim kültürünün gelişiminde rol oynayan unsurların zamansal boyutunda modern iş bölümü mantığı olduğı mekânsal boyutta ise üretim alanının dönüşümüne sebep olan büyük fabrikaların olduğı sonucuna varılmıştır. Fordist üretim biçimlerinin önceki dönemin aksine zanaat veya ustalık gibi yetkinliklerin yerine üretim sürecinde uzmanlaşma talebi yaratmasının işçileri kültürel anlamda zayıflattığı ve bununla birlikte ihtiyaçtan ziyade hazların tüketimiyle tatmin sağlayan toplumsal yapılanmanın derinliksiz boyutunun ortaya çıktığı tezine ulaşılmıştır.

Bir dönemleştirme iddiasında bulunmadan kavramsal olarak ele alınan postmodernizm tüketim kültürü bağlamında ele alınmış ve tüketim kültürüyle içsel etkileşimleri döngüsel olarak yakalayan postmodern gösterge mantığının toplumsal açıdan anlam bolluğuna sebebiyet veren bir yapıya kavuştuğu ve bu yapıyı yönlendiren aslı unsurunu sermaye birikim motivasyonu olduğu çıkarımı yapılmıştır.

Türkiye’de tüketim kültürü tarihsel açıdan üç dönemde ele alınmıştır. Bu üç dönemin ortak noktası devlet politikalarında yapılan düzenlemelerdir. Osmanlı döneminde Kırım Savaşı (1853-1856) esnasında Avrupa’dan gelen askerlerin ve tüccarların toplumu modernleşme yönünden etkilediği ve Pera (Beyoğlu) bölgesinde ilk giyim mağazalarının bu vesileyle açıldığı görülmüştür. O dönemde Cadde-i Kebir olarak adlandırılan İstiklâl Caddesi Avrupa kentlerindeki gibi alışveriş pazarı görünümüne bürünmeye ilk bu dönemde başlamıştır. Osmanlı’da bu dönemlerde modernleşme sosyal ve ekonomik boyutuyla öne çıkmış olsa da devlet politikalarında modernleşmeye dair herhangi bir düzenlemeye gidilmemiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında erkek nüfusun çok büyük bir bölümünün savaşa gitmesiyle kadınlar zorunlu olarak iş hayatına dahil olmaya başlamış ve bu dönem Türkiye’de kadınların ilk kez kamusal alanda iş gücü ürettiği dönem olmuştur. Türkiye’de başlarda tüketim kültürü üzerinde önemli ölçüde Avrupa etkisi görülürken Çarlık Rusya’nın yıkılmasıyla İstanbul’a gelen iki yüz bin kadar Beyaz Rus’un yaşam biçimlerine önemli etkisi olmuştur. Örneğin plaj kültürü bu süreçte İstanbul’a gelen Ruslar’dan alınmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise Amerikan yaşam tarzının etkileri görülmeye başlanmıştır. Özellikle caz müzikle birlikte yaygınlaşan dans kulüpleri yaşam biçimlerini önemli ölçüde etkilemiştir.

Kapitalist sistemin olmazsa olmaz pazar araçlarından olan kentleşmenin tüketim faaliyetlerinin kapsamını genişlettiğine dair teorik bilgiden hareketle başlayan ikinci bölümde kent yaşamının kökeni incelenmiştir. Devamında kapitalist üretim biçimlerindeki değişikliğin tüketim biçimlerine etkisinden hareketle, kentsel yapı içerisinde toplumsal yapının değişimi ve toplum/birey ikiliğinin metropoldeki zihinsel yaşama olan etkileri Georg Simmel’in Metropol ve Zihinsel Yaşam adlı makalesine dayanarak tartışılmıştır. Mübadele değerinin başatlığı, hesaplanabilirlik, toplumdan

ayrışmanın aracı olarak bireyselliğin ve ihtiyatlılığın sebepleri olarak metropol yaşamının getirdiği zihinsel gerilimler tartışılmıştır. Artık üretici ile tüketici arasındaki bağın tamamen kopmuş olduğu metropol tipi kentlerin bireylerinde görülen gerilimin, kabullenişin ve ayırt edilme ihtiyacının tüketim ile bastırıldığı sonucuna ulaşıldı. Zihinsel gerilimlerin sonucunu doğrular nitelikte metropol tipi yaşamın etkilerinin ciddi biçimde hissedildiği Beşiktaş'ın Türkali mahallesinde kullanılan ilaçların birçoğunda ağrı kesici ya da kas gevşetici etkilerinin olması da Simmel'in metropoldeki zihinsel yaşamın gerilimlerine dair teorisini haklı çıkarmıştır.

Theodor W. Adorno'nun kültür endüstrisi kavramsallaştırmasından hareketle kentin metalaşmasını sağlayan bir unsur olarak gösterge değeriyle birleştirilen bölümde ise kitle kültürünün getirdiği toplumsal algıda kentin gösterge değerinin öne çıkarılmasıyla nasıl metalaştığı tartışılmıştır. Günümüz dünyasında popüler kentler artık gösterge değerinden mütevellit çeşitli imgeler ve temsiller yoluyla pazarlanabilen yerler haline gelmiştir.

Kent yaşamında bireyin toplum içinde fark edilebilir olmaktan ileri gelen ayrışma istencine dikkat çekilen Yaşam Biçimleri ve Simgesel İktidar başlığı altında ise daha önce tartışılan konular göz önünde bulundurularak Bourdieu'nün alan, habitus, simgesel sermaye, simgesel iktidar gibi kavramları ele alınmıştır. Adres genel olarak "tanınmış olma" vasfıyla toplumsal tarihten beslenirken bireyin zihninde adresin simgesel karşılığı da belirlenmiştir. Sermaye birikiminin yüksek olduğu konumları temsil eden adresler iktidar mücadelelerinin zorlaştığı ve dolayısıyla bir parçası olmanın kolay olmadığı bir konumda yükselirken çalışmanın genel varsayımıyla doğru orantılı bir biçimde "adres" in yani yaşanılan yerin temsili vasıflarıyla simgesel sermaye olup olamayacağı tartışılmış ve sonuç olarak bir ötekiye simgesel sermaye aktarımı sırasında adresin belirtilmesinin bir simgesel sermaye aktarımı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Adresin simgesel sermaye olarak kullanımına örnek teşkil ettiği düşünülen Beşiktaş'ın kentsel tarihi bu bakış açısıyla incelenmiştir. Önemli iktidar figürlerinin yaşamış olduğu İstanbul'un boğaz kıyısında kalan Beşiktaş ilçesi antik dönemden bugüne değin bakıldığında tarihsel açıdan önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Bizans

döneminde sıkça imparatorların inzivaya çekilmek amacıyla kullanılan ve birçok sarayın yer aldığı Beşiktaş, İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu himayesine geçmesinden sonra on altıncı yüzyılda kaptan-ı deryalar semti olmuş, hanedan tarafından önemsenen bir hale gelmiştir. On yedinci yüzyıldan itibaren Beşiktaş'ın kıyıları hanedan tarafından düzenlenmiş ve sahil saraylarıyla donatılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde nüfus yoğunluğu ve çeşitliliği artmıştır. On sekizinci yüzyılda ise Lale Devri'nin yaşandığı yerlerden biri olarak toplumsal değişimlerin gerçekleştiği merkezlerden biri haline gelmiştir. On dokuzuncu yüzyılda padişahlar ve hanedanın diğer üyelerinin Beşiktaş'a yerleştiği görülmektedir. Mimari açıdan önemli değişimlerin hissedildiği bu dönemde Dolmabahçe Sarayı, Çırağan Sarayı, Feriye sarayları, İhlamur Kasrı, Ortaköy Camii, Akaretler Sıra Evleri gibi eserler Beşiktaş'ta yapılmıştır. Gerek kentsel tarihi, gerekse toplumsal özellikleri bakımından Beşiktaş'ın simgesel sermaye birikiminin bu tarihsel süreçlerden beslendiği söylenebilir. Ayrıca bir yerin tarihi eserler, vasıflar barındırması gösterge değerini geliştiren bir unsur olarak görülebilir. Bu noktada aynı zamanda iktidar mekânı olma özelliğinden ötürü Beşiktaş'ın coğrafi konumu da göz önünde bulundurulduğunda simgesel iktidar mekânı olarak görülmesi mümkündür. Birçok farklı etnik kökenden nüfusu barındıran yapısıyla da aynı zamanda çok kültürlü bir mücadele alanı olma vasfıyla Beşiktaş'ın kültürel sermaye birikimi bu bağlamda tartışılmıştır.

Bugünkü haliyle Beşiktaş'ın sosyografik ve demografik özellikleri de simgesel sermaye kavramı üzerinden değerlendirilmiştir. Demografik açıdan bakıldığında İstanbul geneline oranla evli nüfusun daha az olduğu bekâr nüfusun daha yüksek olduğu bir durumla karşılaşmıştır. Hane halkı sayısı bakımından İstanbul ortalaması 3,55 kişiye karşın Beşiktaş genelinde bu oran 2,64 kişiye denk gelmektedir. Bu durum Beşiktaş sınırlarında yaşayan insanların evlerinde daha fazla alana sahip olduklarını aynı zamanda çekirdek aile yaşamından ziyade paylaşımlı ev veya bekâr hayatı yaşadıklarını da göstermektedir. Dolayısıyla Beşiktaş'ta yaşayanların yaşam biçimi bakımından İstanbul geneline göre daha fazla bireyselleşme amacı taşıdıkları söylenebilir.

Sosyoekonomik statü grupları açısından bakıldığında Beşiktaş'ın yüzde 62'lik kısmı çöp analizinin yapıldığı Türkali mahallesi ise yüzde 46,14'lük kısmı A grubunda yer alırken bu oran İstanbul genelinde yüzde 23,11'dir. Bu açıdan iktisadi/ekonomik sermaye birikiminin Beşiktaş'ta yaşayanlara bakıldığında oldukça gelişmiş olduğu söylenebilir.

Sosyografik açıdan elde edilen veriler ise özellikle kültürel sermaye birikimi açısından Beşiktaş'ın İstanbul geneline oranla bir hayli yüksek eğitim seviyesine sahip olduğunu göstermektedir. Beşiktaş geneliyle Türkali mahallesinin eğitim durumu karşılaştırıldığında sonuçlar örtüşmektedir. Üniversite ve üstü eğitilmiş insan oranı Beşiktaş'ta yüzde 53,77, Türkali mahallesinde yüzde 54,29'dur. Üniversite ve üstü eğitilmiş insan oranı İstanbul genelinde ise yüzde 22,52'dir. Bu açıdan bakıldığında Beşiktaş'ın en önemli kaynağı eğitim ve dolayısıyla diploma olan kültürel sermaye birikimi açısından çok daha yüksek bir orana sahip olduğu söylenebilir.

Özellikle son yıllarda politik olarak muhalif bir anlayışın hüküm sürdüğü Beşiktaş aynı zamanda toplumsal eylemlerin de gerçekleştiği bir mücadele alanı kimliğiyle ön plana çıkmaktadır. İlçe sınırları içerisinde birçok park ve meydan bulunmakta, bu alanlarda benzer politik görüşlerinden ötürü toplanan insanlar çeşitli aktiviteler düzenlemektedir. Ek olarak Türkiye'nin önemli şirketlerinin merkezi yönetim ofislerini barındırması ve ticari kapasite anlamında çeşitliliği yüksek bir alan olması açısından Beşiktaş, günde iki milyon insanın bir şekilde sınırları içinden geçtiği bir alan olarak sosyal sermaye bakımından oldukça zengin bir görünüm sağlamıştır. 91.400 adet konutun bulunduğu Beşiktaş'ta 19.759 adet iş yeri bulunmakta ve bu yönüyle de Beşiktaş'ın İstanbul'un en önemli sosyalleşme alanlarından biridir. Sosyal sermaye bakımından Beşiktaş, özellikle iş ilişkileri üzerinden ele alındığında sosyal iletişim ağları bakımından önem taşımaktadır. Beşiktaş'a yakın iş alanlarında genellikle aracı olarak iletişimsel eylemlerin kullanıldığı biçimlerde ofis işleri yapılmaktadır. Yani sürekli olarak bireyler iş yaşamında iletişim halindedir. Bu açıdan bakıldığında sosyal sermayesini oluşturan ilişki yapılanmalarının genellikle iş hayatı üzerinden geliştiği söylenebilir.

Tüm bu bilgiler ışığında ilerleyerek yapılan çöp analizinde ise Beşiktaş'ın simgesel sermayesiyle orantılı ve tutarlı bir tüketim pratiği ekseni aranmıştır. Türkali mahallesi örnekleminde yapılan çalışmada tüketim pratiklerine dair elde edilen somut bulgular ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan ele alınmıştır. Özellikle ekonomik açıdan çalışmaya dahil edilen istatistiki bilgilere bakıldığında çelişkili sonuçlar elde edilmiştir. Özel alanda gerçekleştirilen tüketim pratikleriyle kamusal alandaki temsiller arasındaki farkların aile evi, öğrenci evi ve çalışan evi arasındaki ekonomik seviye farklılıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Temizlik maddeleri, hazır gıda ürünleri gibi misafir ağırlama gibi durumlarda görünmesi muhtemel olmayan ürünlerin ucuzluk marketlerinden alındığı saptanmıştır. Özel alan içinde görünür olması muhtemel ürünler ise daha çok Migros ve Carrefour gibi marketlerden alınmakta ve alternatif markalar ya da ithal ürünler tercih edilmektedir.

Paket servis ürünleri bulgularına bakıldığında ise önemli oranda geleneksel ürünlerin (kebab, döner, pide, lahmacun, pilav) tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Beşiktaş Türkali mahallesinde yaşayanların yiyecek tercihlerinde geleneksel kodların hakim olduğu söylenebilir. Ayrıca bu tarz ürünlerin tüketiminde sandviç, dürüm gibi kısa sürede tüketilecek tarzların değil geleneksel kodlara uygun olarak tabakta servis edilecek biçimde tüketildiği söylenebilir. Kısacası eve sipariş verilen hazır yemeklerin kültürel kodlara uygun fakat genel algının aksine bir biçimde tüketildiği görülmüştür. Ayrıca hamur işi ürünler ve tatlı tüketimi konusunda da benzer bir hassasiyetin olduğu görülmüştür. Çalışmanın yapıldığı semt genelinde tatlı satan yerlerin daha çok batılı yemek kültürüne uygun biçimde olması ise bu açıdan bir çelişki yaratmaktadır. Bu bağlamda tüketilen hazır yemeklerin, tatlıların dışarıda tüketilenlere göre farklı olduğu sonucuna varılmıştır. Kamusal alanda bireyin temsil ettiği değerler batılı yaşam biçimine uygun görünürken özel alanda bu durum farklılaşmaktadır. Bireyler daha çok geleneksel yapıya uygun tüketim tarzları benimsemişlerdir.

Hane içi yiyecek tüketimine bakıldığında ise sebze tüketiminin (%31) bir hayli fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sebze tüketimine oranla ekmek tüketiminin (%9) çok daha az olması ülke genelinde benimsenen yemek kültürüne göre farklı olduğu

sonucuna ulaştırmaktadır. Özellikle sosyo ekonomik seviye bakımından yüksek olduğu görülen Türkali mahallesindeki sebze tüketiminin başatlığı A-SES grubuna dahil olan bireylerin yemek yeme alışkanlıklarındaki farklılıklardan biri olarak yorumlanabilir. Bu durumun bedenın estetikleştirilmesi ve sağlıklı görünüm gibi özellikle iş hayatında önemsenen hassasiyetlere bağlı olduğu söylenebilir. Dış görünüm her şeyden önce yaşam biçimini temsil eden en önemli unsurlardandır. Bu anlamda Türkali mahallesindeki sebze tüketimindeki önemli payı fiziksel görünüme ve kişisel sağlığa yapılan yatırım olarak görmem mümkündür. Et ürünlerine bakıldığında ise ekonomik parametrelerle çelişkili sonuçlar ortaya çıkmıştır. Tavuk eti tüketimi (%30) kırmızı et (%11) tüketimine oranla neredeyse üç kat fazladır. Benzer biçimde balık tüketimi (%17) ve hazır gıda ürünleri tüketimi de (%18) kırmızı et tüketimine oranla daha fazladır. Bu durumun ekonomik bir gösterge olmaktan ziyade kırmızı etin pişirilme sresinin diğer türlere oranla daha uzun sürmesi olduğu da söylenebilir. Zira Türkali mahallesinde yaşayanların yüzde 40'ı evlidir ve çiftlerin önemli bir bölümü çalışmaktadır. Dolayısıyla geleneksel çekirdek aile yaşamındaki iş bölümü mantığının Türkali mahallesinde yer bulamadığı söylenebilir.

Türkali mahallesinin içecek tüketim tercihlerini gösteren bulguların çeşitliliği bir hayli fazla olmuştur. Soğuk içecek tercihlerinde şekersiz/light kola türündeki içeceklerin en fazla tüketilen olması yukarıda dikkat çekilen bedene dair hassasiyetler doğrular niteliktedir. Sıcak içeceklerde ise çay ve bitki çaylarının oranı yüzde 16'ya tekabül ederken bu ürünlere dair bulguların büyük bir bölümü tek kişilik gramajlarda tüketildiğini göstermektedir. Ayrıca kahve tüketimine dair bulgularda çözünebilir ve şekersiz trdekilerin tercih edildiği, az sayıda espresso tabletlerine rastlandığı söylenebilir. Tüm bu bilgiler ışığında Türkali mahallesinde bulunan sıcak içecek ambalajları üzerinden bireyselleştirilmiş bir tüketim pratiğinden söz edilebilir. Tüketimdeki bu bireyselleşme biçimi modern iş bölümü ve rutin mantığından da kaynaklanabilmektedir. Kısıtlı boş zamana sahip olan bireylerin bu süreçte hane içi tüketimlerinde kendilerine daha çok zaman sağlayacak görece pratik yöntemleri benimsediği söylenebilir.

Tüm bulguların, teorik bilgilerin ve verilerin ışığında yapılan çalışmada Beşiktaş Türkali mahallesinde yaşayanların tüketim pratikleri dışsal değerlendirmelere oranla oldukça çelişkili olduğu görülmüştür. Daha çok üst gelir grubuna dahil “beyaz yaka” çalışan grubunun yaşadığı bir bölge olarak Türkali mahallesinin tüketim pratiklerine bakıldığında sanılandan farklı bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda adresin simgesel sermaye olarak kullanıldığı yaşam biçimlerinin özel alanda, kamusal alana göre temsil edilenden farklı bir halde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yöntem olarak kullanılan çöp analizinin benzer bir örneğine ABD’deki Arizona Üniversitesi’nde rastlanmıştır. 1973 yılında arkeoloji bölümünden William L. Rathje’nin *Garbage Project* olarak başlattığı proje çöp analizi yöntemine benzer şekilde güncel toplumsal yaşamın arkeolojik bir yöntemle elde edilen bulgular ışığında yorumlamayı amaçlamıştır. Türkali mahallesinde Garboloji ve Çöp Arkeolojisi olarak literatüre geçmiş olan bu çalışmanın “normal sıralama” yöntemine benzer biçimde çöp analizi yapılmış elde edilen bulgular tüketim oranlarına ve tüketim tarzlarına yorumlanmıştır. Bir araştırma yöntemi olarak çöp analizi, özel alan içerisindeki yaşam biçimlerinin anonim bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Bireyin söylem ve görünüm açısından kendisiyle ilgili samimi davranmadığı veya aktarım esnasında farkında olmadan manipüle ederek nitelediği yaşam biçimlerine, tüketim pratiklerine dair kanıtları içeren çöp konteynırlarının analizinin, çeşitli anket ve görüşme yöntemlerine oranla nesnel sonuçlar verecek türden bir araştırma yöntemi olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor. W. **Kültür Endüstrisi - Kültür Yönetimi**, Çev: N. Ülner, M. Tüzel, E. Gen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013
- Akbayar, Nuri **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, Beşiktaş Belediye Başkanlığı, 1998
- Applebaum, Herbert **The Concept of Work**, New York, New York Press, 1992
- Artan, Tülay **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** (Cilt 2). İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994
- Aydemir, Mehmet. A. **Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma; Türkiye'de Modern Tüketim Kültürünün Tarihsel ve Toplumsal Gelişim Seyri. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**(16), 201-214, 2006
- Banoğlu, Niyazi A. **Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri** İstanbul, Selis Kitaplar, 2014
- Baronyan, Hagop **İstanbul'un Mahallelerinde Bir Gezinti**, Çev: Hilda P. Babek, İstanbul, Can Yayınları, 2014
- Baudrillard, Jean **Simülakrlar ve Simülasyon** Çev: Oğuz Adanır, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2014
- Baudrillard, Jean **Tüketim Toplumu**, Çev: Nilgün Tural, Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017
- Bauman, Zygmunt **Intimations of Postmodernity**. Londra, Routledge, 1992
- Beşiktaş Bel. Başkanlığı **2015-2019 Yılları Stratejik Planı** İstanbul, 2014

- Bell, Daniel **"Work and Its Discontents" The End Of Ideology,** Cambridge, Harvard University Press,1988
- Berger, Albrecht **Antik Dönem ve Ortaçağda Beşiktaş,** İstanbul Üç Aylık Dergi, 97-99, 1995
- Bocock, Robert **Tüketim,** Çev: İrem Kutluk, Ankara, Dost Yayınevi, 1997
- Boratav, Korkut **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005,** Ankara, İmge Kitabevi, 2007
- Bourdieu, Pierre **The Logic of Practice,** (R. Nice, Çev.) Stanford, Stanford University Press, 1990
- Bourdieu, Pierre **Toplumbilim Sorunları,** Çev: Işık Ergüden, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1997
- Bourdieu, Pierre **Sanatın Kuralları** Çev: Necmettin K. Sevil, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999
- Bourdieu, Pierre **Simgesel Sermaye ve Toplumsal Sınıflar,** Cogito(76),YKY, s. 192-203, 2014a
- Bourdieu, Pierre **Sosyolojiye Övgü** Cogito(76), YKY, s. 8-15, 2014b
- Bourdieu, Pierre **Ayrım, Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi,** Çev: Derya F. Şannan, Ayşe G. Berkkurt, Ankara, Heretik Yayınları, 2015
- Boyar, Ebru ve Fleet, Kate **Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi,** Çev: Serpil Çağlayan, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2017
- Castells, Manuel **Kent, Sınıf, İktidar,** Çev: Asuman Türkün, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2017

- Chaney, David **Yaşam Tarzları**, Çev: İrem Kutluk, Ankara, Dost Yayınları, 1999
- Church, Jill M. **Archeaology of Garbage**. W. L. Rathje içinde, **Encyclopedia of Consumption and Waste: The Social Science of Garbage**, s. 31-36, Los Angeles, SAGE, 2012
- Çelik, Çetin **Sosyal Sermaye, Ebeveyn Ağları ve Okul Başarısı**, *Cogito*(76), 2014, 265-289.
- Çelik, Zeynep **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti, Değişen İstanbul**, Çev: Selim Deringil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017
- Deleuze, G., Guattari, F. **Anti-Ödipus, Kapitalizm ve Şizofreni 1**, Çev: F. Ege, H. Erdoğan, M. Yiğitalp, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2017
- Demirel, S., Yeğen, C. **Tüketim, Postmodernizm ve Kapitalizm Örgüsü**, İlef Dergisi, 2015
- ekonomiatlasi.com **Tavuk Eti Fiyatları**. Ekonomi Atlası: <https://ekonomiatlasi.com/tavuk-eti-fiyati> adresinden alındı, Nisan 2017
- Endeksa **Endeksa** endeksa.com: <https://www.endeksa.com/tr/analiz/istanbul/besiktas/demografi#ses> adresinden alındı, Nisan 2019
- Ertürk, Hasan **Kent Ekonomisi**, Bursa, Ekin Kitabevi, 1997
- Etil, H., Demir, M. **Pierre Bourdieu'nün Bilim Sosyolojisine Katkısı**, *Cogito*(76), YKY, s. 312-349, 2014
- Eyice, Semavi **Bizans Devrinde Boğaziçi**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007

- Featherstone, Mike **The Body In Consumer Culture**, Londra, Sage, 1991
- Featherstone, Mike **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, Çev: Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996
- Fontmagne, Baronne D. **Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri**, Çev: İsmail Yerguz, İstanbul, İstiklal Kitabevi, 2007
- Göktürk, Hakkı **İstanbul Ansiklopedisi**, (Cilt 5). İstanbul, 1961
- Gökyay, Demet **Beşiktaş Köyiçi Kentsel Sit Alanının 20.yy Başından Günümüze Değişimi ve Korunması için Öneriler**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009
- Gartman, David **Postmodernism; or, The Cultural Logic of Post-Fordism? *The Sociological Quarterly***, s.39, 1998
- Hürriyet Emlak hurriyetemlak.com:
<https://www.hurriyetemlak.com/Emlak-Endeksi/Detayli-Analiz> adresinden alındı, Mayıs 2019
- Hardt, M., Negri, A. **İmparatorluk**, Çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2012
- Harman, Chris **Halkların Dünya Tarihi**, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, Yordam Kitap, 2015
- Harvey, David. **Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz**, Çev: Bülent O. Doğan, İstanbul, Metis Yayınları, 2012
- Harvey, David **Postmodernliğin Durumu**, Çev: Sungur Savran, İstanbul, Metis Yayınları, 2014
- Hobsbawm, Eric. J. **Industry and Empire**, London, Penguin Books, 1999

- Işın, Ekrem **İstanbul'da Gündelik Hayat**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014
- Ülgen, M. Nazif **Özalizm Çıkmazı**, İstanbul, Şahan Basımevi, 1989
- Jameson, Frederic **Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı**, Çev:N.Plümer, A. Gölcü, Ankara, Nirengi Kitap, 2011
- Kömürçüyan, Eremya. Ç. **İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul**, Çev: Hrand Andreasyan, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1988
- Kılınç, İsmail **Çöp Ekonomisi ya da Atık Dedikleri**, Ankara, Epos Yayınları, 2011
- Kırılmaz, H., Ayparçası, F. **Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları, İnsan ve İnsan**, 2016
- Karatani, Kojin **Dünya Tarihinin Yapısı, Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına**, Çev: Ali Karatay, İstanbul, Metis Yayınları, 2017
- Koçu, Reşad E. **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul, Neşriyat Kollektif Şirketi, 1961
- Lasch, Christopher **Narsisizm Kültürü**, Çev: S. Öztürk, Ü. H. Yolsal, İstanbul, Bilim ve Sanat Yayınları, 2006
- Lyotard, Jean-F. **Rules and Paradoxes and Svelte Appendix**, Cultural Critique(5), s. 209-219, 1986
- Mardin, Şerif **Türk Modernleşmesi, Makaleler 4**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015
- Marx , K., Engels, F. **Komünist Manifesto**, Çev: Nail. Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap, 2014

- Marx, Karl **Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i**,
Çev: Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010
- Marx, Karl **Kapital - Ekonomi Politiğin Eleştirisi (Cilt 1)**,
Çev: Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam
Kitap, 2011
- Maslow, Abraham **A Theory of Human Motivation**, Psychological
Review, s. 370-396, 1943
- Odabaşı, Yavuz **Tüketim Kültürü - Yetinen Toplumun Tüketen
Topluma Dönüşümü**, İstanbul,
Sistem Yayıncılık, 1999
- Omstein, Maggie **Archaeology of Modern Landfills**, W. L. Carl A.
Zimring içinde, *Encyclopedia of Consumption and
Waste: The Social Science of Garbage*. Los Angeles,
SAGE Publications, 2012
- Orçan, Mustafa **Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim
Kültürü**, Ankara, Kadim Yayınları, 2004
- Özer, İlbeyi **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda**,
İstanbul, Truva Yayınları, 2014
- Park, Robert E. **Şehir, Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının
Araştırılması Üzerine Öneriler**, Çev: Pınar K.
Kayalığıl, Ankara, Heretik Yayınları, 2016
- Porter, Roy **English Society in the Eighteenth Century**,
London, Penguin, 1991
- Rathje, William L. **The Garbage Project & "The Archaeology of Us"**,
C. Ciegelski içinde, *Encyclopaedia Britannica's
Yearbook of Science and the Future* (s. 158-177). New
York, Encyclopaedia Britannica, 1996

- Ritzer, George **Toplumun Mc Donaldlaştırılması Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme,** Çev: Akin E. Pilgir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017
- Senemoğlu, Olkan **Tüketim, Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü: Karşılaştırmalı Bir Analiz,** *İnsan ve İnsan*, s. 66-86, 2017
- Sennett, Richard **Karakter Aşınması,** Çev: Barış Yıldırım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018
- Simmel, Georg **Metropol ve Zihinsel Yaşam,** *Cogito*(8), YKY, s. 81-89, 1996
- Slattery, Martin **Sosyolojide Temel Fikirler,** Çev: Ümit Tatlıcan İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2007
- Swartz, David **Kültür ve İktidar, Pierre Boudieu'nün Sosyolojisi,** Çev: Elçin Gen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011
- Şehzuvaroğlu, Haluk Y. **Boğaziçine Dair,** İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1986
- Şeker, Murat **İstanbul'da Yaşam Kalitesi Araştırması** İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011
- Şeker, Murat **Quality of Life Index: A Case Study of Istanbul,** *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, s. 1-15, 2015
- Tönnies, Ferdinand **Cemaat ve Cemiyet,** Çev: Emre Güler, İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2019
- Tanyeli, Uğur **Uğur Tanyeli'yle Levent,** İstanbul'un Yüzleri Belgesel Serisi, İstanbul, 2014

- Thygesen, T. P., Bjerg, O. **The falling rate of enjoyment: Consumer capitalism and compulsive buying disorder**, Ephemera Journal: <http://www.ephemerajournal.org/contribution/falling-rate-enjoyment-consumer-capitalism-and-compulsive-buying-disorder> adresinden alındı, 2014
- Toprak, Zafer **Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları**, Cogito(5), YKY, s. 25-28, 1995
- Toprak, Zafer **Türkiye'de Yeni Hayat, İnkılap ve Travma 1908-1928**, İstanbul, Doğan Kitap, 2019
- Veblen, Thorstein **Aylak Sınıfın Teorisi**, Çev: Enver Günsel, Ankara, Tutku Yayınevi, 2014
- Wacquant, Loic **Simgesel İktidar ve Grup Oluşumu: Pierre Bourdieu'nün Sınıfı Yeniden Çerçevelemesi Üzerine**, Cogito(76), YKY, s. 204-229, 2014
- Wallerstein, Immanuel **Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık**, Çev: Necmiye Alpay, İstanbul, Metis Yayınları, 2016
- Zizek, Slavoj **Kendini Tutamayan Boşluk**, Çev: Barış E. Aksoy, İstanbul, Metis Yayınları, 2019